

СТЕПАН РИДИК

ПРИГОДИ
і ЛЮДИ

STEPAN RYNDYK

ADVENTURES and PEOPLE

(Short stories)

Publication has been made possible through the efforts and contributions of the members of the Society for the Appreciation of Writings by Stepan Ryndyk.

Chicago

1960

СТЕПАН РИНДИК

ПРИГОДИ І ЛЮДИ

(Оповідання)

diasporiana.org.ua

Видано коштом і трудом Товариства Прихильників
Творчости Степана Риндика

Чікаго

1960

Обкладинка роботи
Марії Гарасовської-Дачишин

Тираж 1500

Printed by Mykola Denysiuk Printing Company
Chicago, Illinois USA.

Л И С А

1.

Ішла палка дискусія. Одні сперечались посеред залі, другі подавали свої зауваження з кабін, побудованих уздовж стін з допомогою шаф і покривал. Дискусію спричинила вистава в таборовому театрі, де була показана драма з большевицького життя. Говорили всі. І говорили про все: про саму драму, про УНРаду, про УПА, про бандерівців і мельниківців, про порядки в таборі, і не можна було збагнути, про що власне йдеться.

Аж раптом з-поза однієї ковдри залунав спів:

Скакали дикі кози
Через попові лози:
То вгору, то в долину,
То в рожу, то в калину”.

Знайшовся чоловік, що одним махом схарактеризував ситуацію.

Вибух сміх. Староста залі скочив:

— Гальт!

Зробилось тихше.

— На підставі даної мені правосили припиняю дискусії!

Стало зовсім тихо...

— А тепер слухайте мене. Заля наша велика й багата, особливо на високоосвічених людей, а порядку в ній нема ніякого. Вже кілька днів дискутуємо й говоримо про все на світі, а про те, що треба, нічого. Тож нарешті мушу заговорити я, як староста.

Дивіться панове: ми тут усі, як кажуть, репресовані. Одні закуштували московських застінків, другі польських берез, треті німецької „нової Європи”. І всі ми хочемо нарешті сонця, радости й щастя. Бодай хоч у фантазії, бодай в літературі. А нас частують виставами, де письменники один поперед другого намагаються затягнути нас знову до застінків, Берез Картузьких і т. ін. Мені така література осоружна!

А ще прошу ласкаво подумати й про молоде покоління, що оце вештається поміж нами. Коли хочемо, щоб наші діти любили рідний край, то ніколи не показуймо їм Україну замучену й зруйновану, Україну нещасну. Такої України діти ніколи не полюблять, бо діти люблять тільки гарне й радісне. Така вже природа дитячої душі. А що в нинішній Україні нема радости, то письменники мали б звернути свою фантазію до тих часів, коли ще над нашою землею витав Дух Божий і коли можна було сказати: „Село — і серце відпочине!”

або... або мали б вони малювати Україну майбутню, Україну велику й могутню, щасливу й радісну. Треба молодим душам подавати ідеали, а не антиідеали!

Тому прошу рішуче припинити песимістичні дискусії і дати слово нашому оптимістові — панові Немайбіді для позачергового прочитання його чергової новельки про ясні часи в Україні.

— Просимо! Просимо! — почувлися голоси з-поза заслон.

— Після такої передмови — обізвався Немайбіда. — я не маю охоти оповідати.

— Чому?

— Бо сказали, що треба подавати ідеали, а я маю тільки безідеальні спогади з дитячих літ.

— То ще ліпше! — сказав один, — надокучили застінки, надокучили й ідеали. Давай!

— Як так, то інша річ, — сказав Немайбіда й почав читати.

**
*

Ми з Оленкою пасли корів окремо від інших пастушків, бо вони напастували Оленку. Інакше не казали до неї, як оката. І раз-у-раз брали її на сміх. Так, наче дівчина винна, що Бог дав їй великі очі. А я жалував її.

Добра дитина, казала нам мати, ніколи не сміється з бідної каліки. А як побачить її, то ще помолиться, щоб Господь заступив і відвернув від

такого лиха. Тому я дуже жалував Оленку. А скільки я тих отченашів відмовив! Бувало, тільки гляну на ті очі, та й отченаш, тільки гляну, та й отченаш.

— Що ти там шепчеш? — питалася не раз Оленка.

Але я не признавався.

І Оленка була зі мною весела і навіть співала. А коли я свистав, то й собі намагалась свистати. Тільки в неї нічого не виходило. Я вмів свистати на один і на два пальці, а вона раз-у-раз запихала пальці в рот і дула щосили, аж їй очі вилазили й ставали ще більші, як були, та дарма! Замість свисту, саме сичання й слина. Тоді свистала на-босо, без пальців. А інакше Оленка була славна дівчина.

— А які мала очі? — почувся із якоїсь кабіни жіночий голос.

— Та ж кажу, що великі.

— Та ні, якої барви?

— Не перебаранчайте там! Барва — ерунда, — відгукнувся хтось нетерплячий.

— Може для вас ерунда, а для мене ні. То які?

— Цього, пані добродійко, вже не пам'ятаю, — відповів Немайбіда. — Здається мені, що чорні. а може й карі. Це було так давно, і стільки тих очей бачив я на своєму віку, що пам'ятати, які вони були, чорні, чи карі, чи які інші, то треба мати не таку голову, як моя. Тим більше, що в хлоп'ячих літах, пані добродійко, я не придивлявся до очей.

цього я навчився пізніше, коли почав читати всякі історії з коханням і очима.

пам'ятаю, як я вперше натрапив в книжці на слово „волоока“ і аж стрясся! Відразу стала мені перед очима Оленка. Вона теж була волоока! Мала такі самі очі, як у нашої Лисої: великі й чорні. Так, тепер уже добре пригадую: Оленка мала такі чорні очі, а не карі. Як Гомерова богиня. Таких було три: Лиса, Оленка й богиня. Але Лиса вела перед.

Власне, я хотів говорити про Лису, а чомусь говорю про Оленку.

Так от про Лису. Лиса була корова свого хову. Родилась від нашої ж таки Рудої. Це було взимі, зразу ж по колядах. Одного ранку мати прийшла знадвору й принесла радісну вістку: народилося телятко! Ми всі позривались, наче й не спали. А наймолодша сестра зайшлася плачем. Вона при кожній нагоді плакала, чи треба, чи не треба. Ми, діти, навперейми розпитувались про телятко. Треба було знати, чи бичок, чи теличка. Це було надзвичайно важливе. Бо якби бичок, то пішов би жидам на заріз, а якби теличка, то лишилась би нам на корову. Про це ми давно й багато говорили й дуже хотіли, щоб була теличка. Мама не знала, бичок, чи теличка, бо в хліві було темно. І ми розпочали дискусію над цим питання. Відразу постало дві партії. Молодші казали, що теличка, а старші, що бичок. А сестра плакала. Це заважало нам дис-

кутувати, дуже дратувало й скоро роздратовало до того, що дискусія перейшла в сварку, а старший брат когось ударив, рев у хаті збільшився, і мама мусіла була робити порядок і зацитькувати нас.

А потім ми мали велику радість. Прийшов знадвору батько і сказав, що корову треба перегнати до сіней, телятко взяти до хати, бо надворі дуже морозно. Я добре пам'ятаю, як мама принесла телятко до хати. Було чорненьке, на лобі мало білу латочку, а на ніжках, повище ратичок, білі панчішки. Коли наша рева побачила телятко, то заплакала ще гірше, а бідна теличка стояла якось криво і тряслась. Була тонка, мов дощечка. Це була теличка. Ми, молодші, сміялися зі старших і скакали навколо телички. А брат уперся і казав, що таки бичок!

— Правда, мамо, що таки теличка? — тривожно питались ми.

— Теличка, теличка! — казала мама.

Брат надувся і дуже нагнівався на теличку. І вже в той бік не дивився. Хіба що крадькома, і то таким оком, наче там було не теля, а останне дрантя. Від цього молодша сестра ще гірше плакала.

Того дня наша хата не зачинялася від людей. Одні відходили, другі приходили. Цілий кут перебував у хаті. Люди оглядали теличку й не могли нахвалитись. Ми були дуже горді.

2.

З того часу теличка стала нашим божком. І коли незабаром прийшов Мордко і хотів купити її на заріз, то ми всі ревли, мов недорізані, і Мордко мусів був тікати без телятка.

Лиса росла при нас і разом з нами, але багато швидше від нас. І не тільки тому, що телята ростуть швидше, ніж діти, а й тому, що кожне з нас годувало Лису, чим лише могло. Зразу вона не хотіла нічого брати. І з цим був нам великий клопіт. Ми безнастанно тикали їй хліб у морду, а вона не брала. Сестра плакала. Але до літа Лиса дуже добре навчилась їсти, і навіть сама ходила за нами і дуцкала мордою кожного, хто тільки ходив на двох ногах. Не можна було нічого з'їсти без неї, а коли мати скликала курей, то першою прибігала Лиса, і треба було безнастанно відганяти її, щоб не поїла курячої їжі. І була дуже ласа, любила щось добре: хліб, моркву, капусту, бурячки, молоденьку кукурудзу, тощо.

Згодом Лиса занюхала, що зеленина росте на городі, і безнастанно поривалась туди сама. Але це було тяжко, бо перелаз на город зачинявся ліскою, а ліска защіпкою. Лиса тільки бухала в ліску головою. Аж коли відросли їй ріжки, то справа з відвідинами городу розв'язалася просто. Лиса підважувала защіпку рогом, підкидала головою, за-

щіпка вимикалась і вискакувала із сковбля. Ліска відчинялася, Лиса перескакувала через перелаз і шпарко кидалася на грядки. І робила страшне спустошення. Не розбирала, що можна їсти, а чого не можна, а вихапувала все, що попалося під морду. Почувши з подвір'я крики, хапала ще швидше і, набивши повну пащу, бігла назад до перелазу; мов собака, перескакувала через нього і на току вже доїдала накрадене. Їй дорікали, соромили, навіть били, але Лиса не мала найменшого сорому, а на биття мала волову шкуру. Та ніхто її так дуже і не бив. Хіба тільки для годиться. Бо мало того, що була дуже пещена, вона подавала ще великі надії: мала шість дійок! Замість чотирьох, шість! Це ж буде молока та й молока. Мама казала, що треба легко коло неї ходити, щоб не дай Боже не надвердити. І ми дуже берегли Лису.

Але... хто багато обіцяє, той мало дає. Цю приповідку можна прикласти не тільки до людей, а й до корів, бодай до Лисої. Коли з неї стала первістка, то відразу виявилось, чого вона варта. Рийшла гарна забавка, а не корова. Як не вміла по-людськи їсти, а все ганяла за ласощами, то таке саме було з її молоком і з тими шістьма дійками. Як мама не намагалась, ніяк не могла видіти з неї чогось путнього. Щонайбільше нациркувала чотири-п'ять склянок. А як часом ставалось таке, що випустила й шосту, то було це чудо-диво. А п'ята й шоста дійки були зовсім ялові й нічого не

пускали. Тільки слава. Правда, Лиса давала не молоко, а сметану, але що з того?

Мама підкурювала її, бо думала, що хтось відбирає молоко, але це не помагало.

— Коза! — казав батько.

Правда, що коза. Ми сподівались мати корову, а вийшла коза.

Але дивна річ: Лиса ані трохи не втратила наших симпатій. Тільки батько став до неї холодний. Часом гукав на неї, а то й давав штурхана, коли вона дуцкала його, допоминаючись ласощів.

Мати потішала нас, що коли Лиса приведе друге телятко, то прибуде на молоці, бо нібито первістки ніколи не дають багато молока. Але й друге телятко, а потім і третє не поправили справи ані трохи. Чотири, п'ять, що найбільше шість склянок, оце й все. Бувало мати тягне ті нещасні дійки, тягне їх, мене, а врешті плюне й тільки скаже:

— Безстидниця!

Але Лису це слово не діяло. Вона тільки обмахувалась хвостом.

3.

Так проминуло кілька років. Ми попідростали. І кожне з нас відбувало за порядком свій пастуший термін. У свій час прийшла й на мене черга.

Наші поля були далеко, і треба було виганяти товар при сході сонця. Страх, як хотілося спати!

Панські діти того не знають, сплять собі до сходу, а в нас, брате мій, уставай до схід-сонця, чи ти хлопець, чи ти дівка.

До скарбових хат, що по цей бік царини, я йшов сонний, раз-у-раз хитаючись. Але далі розрухувався, бо за цариною треба було добре пильнувати. Там з обох боків дороги було панське, а часом проїжджав верхи об'їздчик. А наша Лиса була велика злодійка. Треба було пильнувати за кожним її кроком. Воно не було б так тяжко, якби не інші корови. А то Руда, її мати, тяглася з самого заду і не квапилася; поперед неї йшла старша сестра Лисої, теж не дуже покvapна, а Лиса з білою латкою на лобі й у білих панчішках йшла на чолі походу, нетерпеливилась і забігала далеко наперед. Ця тактика давала їй певні вигоди. Лиса раз-у-раз збочувала і заскакувала в панське. Там хапала, що лиш попадало під губу, зовсім не дбаючи, що може над'їхати об'їздчик і зайняти на фільварок, де не дадуть ні їсти, ані пити. А спаш панського збіжжя коштував найменше п'ять золотих. Без малого карбованець! І це за п'ять склянок молока. Коли б це сталось, то краще й не приходити додому.

Тому я мав чималий клопіт з Лисою. Стару можна було вбити, то вона не зробила б швидкого кроку. А коли треба було бігти наперед і гамувати Лису, то тим часом стара лемішка й собі завертала на панське. Треба було бігати, немов той смик по скрипці. І коли я доводив свою черідку до пасовища, слина ставала мені шумом.

Тимто, коли до нашої компанії пристала Оленка, то була мені велика полегша. Оленка підганяла ззаду, а я крутився біля Лисої.

Оленка була добра ще й тим, що при ній мої щоранні сонливиці швидко минали, бо коли бувало, побачить, як я, виганяючи корови, заточуюсь, то немилосердно сміялась:

— Диви, диви! А то маленьке спатоньки хоче! Мені ставало невимовно соромно, і я приходив до пам'яти.

А одного разу так навіть заспівала:

„Дала мені мати коровку
Та й на мою бідну головку!
До коровки треба рано встати,
А я люблю до полудня спати”.

І — ха-ха-ха! А потім, шельма, підхльоснула мене прутом і доспівала:

„Ой, смикну я з тину хворостину
Та й пожену коровку в дубину:
Гей же, гей же, коровко до вовка,
Буде мені свобідна головка!”

І знов: ха-ха-ха! Де вона того понабирала, Господь її знає. І я цілу дорогу підспівував:

„Гей же, гей же, коровко до вовка,
Буде мені свобідна головка”.

4.

А вдома відбувались дуже прикрі розмови. Батько хотів продати Лису. Мати не хотіла. Бать-

ко казав, що шкода для такої кози паші. Ліпше продати біду, а на ті гроші купити щось путне. А коли мати казала, що гріх дурити людей і продавати їм, замість корови, козу, то батько сміявся і казав, що треба продати не людям, а жидам на заріз! Наші серця проймав жах. Ставало безмірно жаль Лисої. Молодша сестра починала ревти, батько сердився, і розмова переходила в сварку.

Жаль було Лисої. І кожне з нас свій жаль до неї виливало в пестошах і ласошах. Коли мати доїла Лису, то давала їй найсмачнішу примастку. А на полі я не чекав, поки Лиса сама напасеться, а наривав їй всякого бур'яну, вишукуючи найсмачніші трави: молочай, повійку, кульбу-бульбу, а коли було безпечно, висмижував із панського цілими оберемками мішанину з вівса, ячменю, сочевиці та люцерни, і все це пхав у неї. Ніколи не було так, щоб Лиса мала під клубами запалі дихавки. На тих місцях завсіди видувалися горби, а сама вона йшла додому повна, з розчепіреною шерстю, мов була на останньому місяці. Підгодовуючи так Лису, я мав ще потайну надію, що від панської сочевиці прибуде більше молока. Але цього, на жаль, не можна було досягти ніякими хитрощами.

Оленка дивилася косим оком на мої старання. Нераз сміялася з мене і казала, що путяща корова має сама пастися, а не те, щоб їй допомагати. Взагалі Оленці не подобалось, коли я запобігав біля Лисої і кудись ганяв по бур'яни. Їй більше при-

падало до душі бігати, скакати, перевертатися, качатись по землі і всякі такі дурниці. А найбільше таки любила бігати навипередки. Дарма, що дівчина.

Тільки смішно було дивитись, як вона бігала. Кидала ногами не вперед, а якось у боки. Як я її не вчив, ніяк не могла навчитись. Тому ніколи не могла мене наздогнати, а я доганяв її вмиць. Оленка тоді дуже пручалась, але вирватись з моїх рук не могла. І від того голосно й дрібно сміялась. Часом траплялось, що, борюкаючись отак, ми падали на землю і перекидались одно через одного. От тоді було сміху! Жайворонки, наполохані тим сміхом, вистрілювали до неба і звідти обсипали нас срібним дробом своїх пісень. А сонце прямило!

Одного разу, потомившись від біганини, ми присіли на межі й шукали в небі жайворонка. Бо було чути, але не було видно, де він. І раптом він почав спадати. Я його побачив, а Оленка не могла.

— Он там! Он там! — показував я Оленці.

Оленка витягнула шию і нахилилась уперед, шукаючи очима місця, куди падала пташинка. І враз заверещала. І вхопилась обома руками за шию. Я підскочив і оглянувся. Над нами стояла Лиса і облизувалась.

— Лизнула в шию! — і Оленка почала дуже плакати. Я підняв її руку від шиї і побачив на потилиці червоне слизьке місце, а на ньому кілька дробинок крові. Лиса лизнула Оленку в шию! Мабуть, хотіла виявити їй свою прихильність, але не

знала, що для цього треба мати ніжний язик, а не такий рашпіль, як у неї.

Оленку дуже боліло, й вона невітно плакала. Я не знав, що робити, як їй допомогти. Мені взагалі було жаль Оленки, навіть тоді, коли вона не плакала. А тепер ще більше. Серце розривалось, я почував себе немов би винуватим перед нею. Оленка була така тоненька і мала такі великі очі! Вже через ті очі було їй жаль. Не знаючи, що робити, я губився в думках, аж раптом пригадав собі, що робила мама в таких випадках. Коли, бувало, хтось із нас удариться, чи заб'є палець, то мама цілувала потерпіле місце, і відразу ставало легше. Пригадавши це, я пригорнув Оленку і поцілував її в головку.

І побачив, що їй трохи полегшало!

Тоді я поцілував ще раз.

Стало ще легше.

Після цього я вже знав, що робити, щоб загоїти Оленчин біль, і поцілував її ще і ще. Оленка перестала зовсім плакати, а потім аж усміхнулась. Мені стало так радісно, що я поцілував її вже не знаю, скільки разів. А Оленка сміялась. Я цілував, а вона сміялась.

З того часу я, бувало, нема-нема та й згадаю, як безвинно скривдила Оленку нерозумна Лиса, і мені ставало жаль Оленки, і я мусів той жаль гавувати цілунками. Оленка спершу трохи пручалась, а потім звикла.

Взагалі Оленка була славна дівчина. Тільки мала одну хибу. Не любила Лисої. Це було видно по тому, як вона неміло дивилась на мої старання коло Лисої, як сміялась з неї, і називала козою, так само, як батько, і як вона зраділа, коли одного дня я вигнав корови без Лисої.

— А де Лиса?

Я був повен неймовірного смутку і, ковтаючи сльози, оповів Оленці, як батько безнастанно гриз маму, щоб продати Лису, і як нарешті мама погодилась погнати Лису на ярмарок. Оленка бачила мій смуток, але сама не засмутилась. Правда, не співала й не свистала того дня, але була дуже жвава, а її чорні очі ставали яскравішими. Це я добре бачив. І від цього стало мені прикро на серці. Того дня я не поцілував Оленки ані разу.

Смутно проминув день...

5.

Але який же радісний був вечір!

Коли я пригнав корів додому, то побачив Лису! Стояла за ворітьми і дивилась нам назустріч. Мати таки не продала Лисої.

Власне продала, але потім відкупила її.

Оповідала, що на Лису було багато купців. Мабуть тому, що була значна, що мала білу латку на чолі і білі панчішки над ратицями. А може ще й тому, що мала добре молоко. Хто не доїв, хто

не куштував, то хвалив і вже не хотів відступити від Лисої. Коли питались за ціну, то мати мовчала, бо жаль не давав говорити. Купці самі набили ціну. І коли одному з них удалося, нарешті, всунути мамі гроші, і мати передала йому поворозь, то казала, що світ їй затьмарився. Прихилилась до Лисої, обняла її за шию і поцілувала в білу латку. І відвернулася, щоб одійти. Але Лиса повернула за мамою голову і мукнула! Мама стала...

Вірте мені, не вірте, але ще й тепер, коли згадую мамине оповідання, стає мені жаль, а в очах робиться вогко. Мама казала, що як почула те мукання, то заплакала, як за маленькою дитиною, і сказала собі, що нехай чоловік що хоче робить, нехай свариться, нехай навіть б'є, а Лисої вже не продасть. Витягнула гроші і хотіла віддати покупцеві.

— Натє , чоловіче, ваші гроші.

— А то навіщо? — здивувався покупець.

— Беру корову назад.

— А то яким правом?

— Бо це моя корова.

— Колись була. А тепер моя.

— Дядечку, майте Бога в серці!

У цьому місці маминого оповідання ми перестали дихати. Покупець сміявся. Аж ніяк не хотів продати Лисої. Мама просила, молила. Нічого не помагало. Покупець не мав Бога в серці. І мама мусіла була нарешті сказати йому всю правду. Ска-

зала, що Лиса — коза, що вона дає тільки чотири склянки молока, що чоловік казав продати її на заріз, щоб не дурити людей, але вона не могла того зробити, бо Лиса корова свого хову і мила, як рідна дитина. Це трохи переконало покупця і він згодився відпродати Лису.

— А що даєте?

— Та віддам вам ваші гроші, — сказала мати.

— Ого! Добрий гендель, пане Мендель! — засміявся покупець. І заправив велике відступне.

Довго торгувались, поки мамі вдалось збити відступне до одного карбованця. Віддала чоловікові гроші, додавши карбованця, і пригнала Лису додому. А вдома накинулась на батька, що через нього пропав дурнісінько-пустісінько карбованець грошей. Батько хотів щось сказати, але ледве відкрив рота, як почувся в хаті сміх. Молодша сестра, що ніколи не минала нагоди заплакати, тепер забулася і засміялась. Батько розкрив рота. Мама за ним. Потім батько засміявся. Мама засміялась. Браття і сестри розреготались. Але найголосніше сміялася молодша сестра.

Від того часу вона вже ніколи не минала нагоди, щоб не засміятись. Чи треба, чи не треба. Плакати зовсім перестала.

А коли другого дня я побачив Оленку, то поцілував її ще по дорозі на пасовище. А на полі вона сама загадала, що треба Лисій нарвати бур'яну, і разом зі мною кинулась шпарко до роботи. Ми

нарвали велику купу, Лиса мала що їсти до самого обіду і нам не заважала. А ми з Оленкою бігали, перекидалися і сміялись. Люди, що того дня були на полі, задирали догори голови і вдивлялись у небо, гадаючи, що так дрібно-срібно дзвонять жайворонки. А то була Оленка!

На цьому Немайбіда скінчив.

В залі запанувала тиша.

— А що сталося з Оленкою? — почувся з-поза дальшої заслони жіночий голос.

— Та що могло статись? Виросла і вийшла заміж.

— За кого?

— За свого чоловіка.

— А чому не за вас

— Дивне питання. Чому конче за мене?

— Ну, знаєте... Разом росли, разом пасли корів, разом бавились, і взагалі така симпатична дівчинка... Аж дивно, як ви могли її покинути. А ще хвалитесь, що дуже жалували її. Мені це зовсім не подобається!

— Але ж вона була оката!

— Власне! Була гарна! А хіба ваша пані не оката? Що ви мені говорите?!

— Заспокойтеся, пані добродійко. Ми з Оленкою таки побрались.

— Так? А що потім? Розійшлись?

— Та ні! Живемо й досі разом.

— То пані добродійка колишня Оленка?

— Так, так, — відповіла Оленка, сміючись.
Молодиця вискочила з-поза ковдри, кинулась до Оленки, обняла її і обсипала поцілунками.

АМАЗОНКА (Оповідання А. Д.).

1.

Історія, що про неї хочу оце оповісти, почалася малим жартом. Одного дня я одержав листа, де між іншим стояло:

... а наш февдал продав свій маєток. А продав його якомусь грекові чи туркові. А в того грека є дочка, а в тієї дочки краса, а тієї краси ні пером описати, ні в казці розказати, а як ти не віриш, то приїдь і сам побачиш це чудо.

А це писав Яшка”.

Під листом була дописка:

„Приїжджай і переконаєшся, що Янкель може часом сказати правду.

Юзьо”.

Яша Фефергольц і Юзьо Ціхоцький були моїми шкільними товаришами й друзями. Батько Яші мав у місті крамницю, батько Юзя служив у нашого пана за якогось окомана, а ми вчилися в одній гімназії, разом скінчили її і разом записали-

ся до університету, де наші дороги розійшлися по різних факультетах. Яша і Юзьо здебільшого сиділи вдома, тільки від часу до часу їздили складати якісь свої іспити, а я мусів був цупко триматися викладів і лябораторій. Але ця різниця ані найменшою мірою не вплинула на наші взаємини. І коли була нагода зійтися, то ми її з великою охотою використовували, а не раз при тому сходилися собі в яким-небудь милім притулку, де можна було для здобуття ліпшого настрою вихилити одну-дві чарки. Найбільшу охоту до чарки мав Юзьо, найменшу Яшка, але й він із бігом часу зовсім добре засмілювався.

По другій, чи по третій чарці Яшка переходив на веселу мову. Ще трохи згодом розбирало Юзя. Потім Яшка почав виспівувати різні маюфеси і так підохочував мене, що я хапав його в обійми й притискав до себе, вимовляючи найніжніші слова. Моя сантиментальність до Яшки походила з того, що він був дуже веселий і добрий.

Юзьо Ціхоцький був з іншого тіста. Це був дуже напасний хлопчина. Звичайною нотою з поведінки була у нього трійка. За це батько не раз бив його, а ми дуже любили його і при кожній нагоді старалися боронити його перед напастями від начальства. Він чудово доповнював нашу трійку: Янкель був добродушним гумористом, я сантименталістом, а Юзьо налоговим авантюристом, отже, найціннішим членом нашої партії. Де він

тепер і що з ним, не знаю. Так само не знаю, що сталося з Яшкою...

Згаданий на початку лист прийшов у часі моїх останніх іспитів. Закінчивши їх, я приїхав додому. Першим ділом було відвідати друзів і випити з ними відповідний могорич. Я став кандидатом на гімназійного вчителя і разом із тим на підставі державних законів, „лічним громадянином”, себто перестав бути „крестьяніном”. За чаркою вся розмова зосередилась коло особи панської дочки. Це, звичайно, була чиста теорія. Куди там, бідним хлопам до панни, що мала тисячі десятин! Але нічого не заважало їй про таку дівчину поговорити. Тільки я не виявляв великого захоплення справою, бо не бачив тієї дівчини, а описи Яші чи Юзя впливали на мене не більше, ніж ті красномовні тиради, що їх часом читаємо в літературних творах.

— Хлопці! — сказав я, вислухавши велику порцію похвал на честь краси панської доньки, — ще той майстер не вродився, що міг би своїми описами дівочої краси захопити мене чи бодай зробити здібним уявити собі ту красу. Тож найліпше зробіть, коли перестанете про це говорити, а замість того порадите мені, де б я ту благословенну спадкоємницю Венери міг сам побачити. Тоді, й тільки тоді справа розв'яжеться сама собою і відразу. А насамперед скажіть, що це за люди?

На це слово Яшка відразу відспівав:

„Грек із Одеси, єврей із Варшави,
Юний корнет і седой генерал..”

— Що це значить? — питаюся, не зрозумівши.

— А це значить, що чорт його знає, що це за люди. Можливо, що греки, бо грецьке прізвище — Зосимато. А можливо, що молдавани чи якась інша заволока. Росія матушка — велике господарство, то має всякої віри багато. Але в кожному разі, це не жиди й не гої, а справді панська кістка-мастка. Дівчина має сірі очі, хоч сама шатенка. Та це дрібниці. І я не розумію, на якого дідька тобі знати, що це за люди? Що тобі з того? Головна річ — дівчина, незалежно від того, якої вона раси чи племені. А дівчина варта того, щоб її побачити. І це дуже легко зробити. Щодня вона сідає на білого коника і їздить по своїх володіннях. На жаль, не сама. За нею завсіди їде її джура. На відповіднім до свого стану віддаленні. Сидить він на коні рівно, мов тичка, увесь у брузументах. має на обличчі з обох боків бакенбарди Франца Йосипа і наводить страх на людей.

Через цього вірного раба не можна з дівчиною зав'язати знайомства. І ніякому гоеві не раджу пробувати, нехай би він був не знати яким „лічним громадянином..” Наш Юзю живе на самім фільварку, недалечко самого палацу, можна сказати під самим боком і, що б там не казати, належить до шляхетського стану, нехай навіть безходачкового, але й він нічого не вдіє і мусить дивитися на ту красуню через шпари в паркані. Правда, Юзю?

— Правда, але не тому, що боюся Франца Йосипа, а тому, що слухаюсь рідного батька. А той твердо сказав мені, щоб я не важився зачіпати дівчину. Боїться, щоб пан не розгнівався. І я дав слово, а тепер немилосердно страждаю. Здається, не додержу слова.

II.

Дівчина зацікавила мене.

Із різних розмов удома я довідався, що її можна бачити кожного ранку коло переліска, де проходить границя між людськими й панськими полями. Там вона переїжджає на своїм білім конику. І я рішив піти туди й придивитися до тієї сторозхваленої красуні. А щоб не звернути на себе ніякої уваги й не викликати якогось підозріння, уклав собі простий плян: перебратись за парубка, взяти коні й пустити їх пастися під переліском, а самому присісти край дороги. Для більшої лицедійности взяти сопілку і грати собі. Створити звичайну сільську ідилію. А треба вам знати, що на сопілку я грав, як правдивий чабан. Я любив сопілку. На мою думку, наша сопілка найкраще підходить до української пісні, а та пісня до сопілки. Можливо, що кожна наша пісня родилася від сопілки. Тому вони такі гарні і щасливі, коли зійдуться до купи.

Отож, на другий день я натягнув гребінні шта-

ни, трохи тоншу сорочку, взяв на голову солом'яного бриля, сопілку за пазуху, сів і поїхав. Сонце золотило поля. Коло переліска я пустив коней на пашу, а сам присів під ліском, кроків на тридцять від дороги. Раніше повітря було свіже й обіцяло добру евфонію. Витягнув сопілку й спробував. Найкраще виходила в мене жіноцька пісня:

Пригадай собі,
Яка я була красна!
Ти в полі косив,
Я тобі коня пасла.
Ой, пасла, пасла
До темненької ночі.
Упала роса
На мої ясні очі.

Дальшого тексту вже не пам'ятаю. Цю пісню співають, коли прядуть кужіль, або вишивають, або деруть пір'я, або луцять квасолю, або коли взагалі згадують молоді літа з їх розкошами. І співають її трохи старші молодичі, що вже остаточно здали надії на повторення колишнього кохання. Хоч я сам не належу до цих жінок, проте люблю цю пісню понад усі. Люблю за її тихий сум — у самім слові, а ще більше в голосі.

Пригадай собі,
Яка я була красна!

Кожний із нас може собі багато, багато пригадати... а особливо той, що має таку саму сантиментальну вдачу, як я, що бувало не спав ночами,

вештаючись від вечірньої до білої зорі коло її обійстя. А коли побачив її вдень, то від сорому ховався або втікав, куди очі гляділи. І вважав себе за окаянного нахабу, що насмілився подумати про таку красу! І коли я пізніше читав різні оповідання про те, як любляться інші, то дуже дивувався, що там не було ніякого сорому. І не вірив, і казав: „Ні, це не те”. А потім призвичаївся до такої літератури. Але затратив здібність відчувати те небесне, те непорочне...

Моя сопілка, пославши в поле кілька пробних звуків, заговорила. Добра сопілка не грає, а говорить.

— Якщо ця дівчина, — подумав я, — має Бога в серці, то мусить заслухатися, незалежно від того, чи вона грекinya, чи вона туркinya, чи яка інша племінниця.

І так і сталося. І тут власне прийшов головний і вирішний момент цього оповідання.

Може за годину на закруті дороги показався — з-поза кукурудзяних загонів „кінського зуба” кіньбілан, а на ньому амазонка!

Мушу признатися, що я відразу трохи схвилювався; і сам не знаю, чому. А моя сопілка ще більше. Бо відразу засипала околиці такими обертонами, що я сам здивувався. Бо ж не було ніякої причини на такий вибух мистецької творчості. Ще ж не знати було, чи та амазонка варта того. Таку силу має рекляма!

За хвилину з-поза закруту виринув другий вер-хівець, на темнім коні, і обидва коні вишнурувались у напрямку на перелісок. Покищо все відбувалось так, як мені казали. За яких десять хвилин амазонка вже була коло мене. Але я вирішив не звертати ні нащо уваги і робити своє чабанське діло: дути в дудку й перебирати пальцями. Що мені до того, що хтось там їде? Мало хто їде? Їде, бо потребує. І я граю, бо так мені хочеться. Що кому до того? Спокій і більше нічого!

Тільки моя сопілка втратила спокій. Тони затремтіли і якимось наче напучнявіли. А коли амазонка наблизилася так, що можна було виразно розпізнати її постать, а потім риси обличчя, то гаряча хвиля розлилась мені по грудях. У таких хвилях я звичайно тікаю, але на цей раз не втік, бо своєчасно згадав, що я тут ні до кого не залицяюся, а пасу коні, тим більше, що я простий собі парубок, мужик, а вона — велика пані. І я вперся і не рушив із місця! А моя сопілка розсипалася ще тремкішими, ще повнішими дрібушками...

Мені здавалося, що дівчина наче усміхнулася...

Чи усміхнулася, чи не усміхнулася, то мені байдуже. Але моєю сопілкою таки зацікавилася. Бо, проїхавши і скрившись за переліском, стала там. Це було видно по тому, що Франц Йосип затримав свого коня і пристав, хоч зараз же рушив знову і теж сховався за деревами. Мабуть, дівчина дала йому знак. Ясно було, що вона слухає мене. Тіль-

ки не знати було, чи то моя гра подобається їй, чи не це було лишень зацікавлення екзотикою — своєрідним інструментом і своєрідною мелодією, чого вона, мабуть, ніколи не чула. Та як би воно там не було, я таки досягнув свого. Виразно побачив дівчину. Ба, навіть більше. Можу похвалитися перед своїми колегами, що не тільки побачив красуню, а своєю талановитою грою вичарував у неї милу усмішку!

Ідучи додому, я не пам'ятав за дорогу. Коні самі керувалися. Перед моїми очима невідступно стояв образ амазонки з усмішкою в очах, у великих сірих очах. Дивлячись на цей образ, я вирішив, що було б великим блузнірством хваїтися своїми досягненнями перед нечестивими ляїками, що могли б моє оповідання зустріти грішним сумнівом або навіть сміхом. Ні, задержати все в якнайбільшій таємниці.

А крім того, стало мені ясно, що ціле це підприємство не має властиво ніякого дальшого сенсу. Побачив, і точка. Кожне продовження, в тій чи тій формі, може тільки скомпромітувати чоловіка, якщо не зруйнувати його психічно. Кінець. Прощай амазонко, достойна доню Венери! Щиро дякую.

III.

Уранці другого дня я знов був під переліском, разом із сопілкою. Аналізуючи події з попереднього

дня, я добре зрозумів, що їхати знову до переліска проробляти вчорашнє лицедійство — значило б виставляти себе на сміх і викликати на устах амазонки не усміх, а зневажливу міну, бо було б цілком ясно, чого я, нечесаний Данило, туди внадився. Та ця аналіза була безсила і не вдержала мене. Показалося, що я чоловік досить слабкого характеру.

Почалося так само, як і попереднього дня. А потім настала зміна. Як я не раз уже зауважив, жінки якісь практичніші, ніж ми. Прагматичніші. Вони фактами орудують, а не ідеями. Підїхавши до переліска, амазонка без жадного роздумування спинила коня, зіскочила, покликала Франца Йосипа, передала йому білана, а сама, усміхаючись, попрямувала до мене...

Я скочив на ноги, зняв капелюха і низько вклонився.

— Я хочу тільки побачити, на чому ви оце граєте, — підїшовши ближче, сказала мені грудним альтом, оздобленим приязною усмішкою. — Якийсь дуже симпатичний голос.

Говорила московською мовою, але було пізнати, що не московка.

Я мовчки подав їй сопілку. Амазонка оглянула її.

— Як вона називається?

— По-нашому сопілка, а по-московському, зда-

ється, свірель, але чи це той самий інструмент, то я не знаю.

— Вчора ви грали якусь дуже оригінальну мелодію. Вона мені сподобалась. І я хотіла заграти її на фортепіяно, але не виходить.

Як бачите, амазонка не уявляла собі, що простий парубок не розуміє таких слів, як „оригінальний”, „мелодія” та „фортепіяно”.

— Заграйте мені, будь-ласка, ще раз. Тільки те, що грали вчора. Бо сьогодні ви грали щось інше. Можна? Але присядьте, — і сама сіла.

Я присів.

Моя сопілка пустила кілька контрольних тонів, а потім заговорила:

Пригадай собі,
Яка я була красна!
Ти в полі косив,
Я тобі коня пасла...

Я грав і грав. Добре грав. Сам я це чув. І дівчина. Бувають моменти, коли... коли... але ліпше стриматись від лірики.

Погравши кілька куплетів, я замовк.

Амазонка замислилась...

А потім витягнула з грудної кишені шматочок паперу і олівець. На папері були записані ноти пісні. Дівчина вибрала гаму сі-бемоль і мі-бемоль. Попросила мене ще раз заграти, тільки трішки помаліше. Я переграв помалу ще раз. Вислухавши мелодію, вона стиснула плечима...

Тоді я простягнув руку по папірчик.

Вона подивилась на мене... і подала.

Дивлячись у ноти, я тихо проспівав пісню.

— Добре записано, — кажу їй, — тільки отут і тут мі-бемолі треба відказати, відкинути, — і показав пальцем на ті місця.

Дівчина видивилась на мене.

— Ви музикант?

— Ні, не музикант.

— А звідки ви знаєте ноти?

— Трохи з народньої школи, а трохи... — і я запнувся.

— А трохи?

Дівчина подивилась на мене такими дитяче-чистими очима, що я втратив усяку здібність щось перед нею скривати.

— А трохи з фізики, — сказав притишеним голосом.

— З фізики? — перепитала, вкрай здивована.

— Так, з фізики...

Амазонка розгубилася.

— Хто ви?

— Антін Деревич.

— Ні, ні, ви мене не зрозуміли. Я хотіла спитатись... і вона запнулась.

— До якого стану я належу?

— Ні, ні, до того мені нема жадного діла. Мене тільки дивує, що... Вибачте, а звідки та фізика у вас?

— Вчився в школі.

— В народній школі фізика?

Далі я вже не міг грати ролі парубка.

— Дуже прошу ласкаво вибачити мені. Я вчився в гімназії, а потім і в університеті.

— В університеті?

— Так, у Київськiм. Святого Володимира. Фізико-математичний факультет.

— А як тоді поясните оце? — і вона показала рукою на мою одєжу й на коні.

Стало ясно, що дальша гра була б негідним хлоп'яцтвом, і я признався їй у всьому.

Оповів про все, що ви вже знаєте. Сказав, що іншого способу побачити її не мав, і дуже просив вибачити, що дозволив собі таку маскараду.

Амазонка дивилась на мене веселими очима. Це мене дуже підбадьорило, і я навіть відважився сказати слово на своє оправдання:

— По правді кажучи, у тому, що я зробив, нема великого гріха: ані в тому, що я так одягнувся, ані в тому, що на сопілку граю, ані в тому, що коня пасу. А вже найменше в тому, що хотів вас побачити. І не моя вина, що сопілка вам сподобалась.

Амазонка засміялась.

— А чому ви говорите про вину? Хіба вас хтось обвинувачує? Я вам нічого не сказала такого.

— Бо вийшло, наче якийсь водевіль.

— Але дуже романтичний. І здається, наскрізь оригінальний. За це вам належить признавання, — і знову засміялась.

Я був щасливий і не знав, що сказати.

— А воно добре, що так трапилось. Я матиму можливість познайомитись із вашою народньою музикою. Вона мені дуже сподобалась. Багато своєрідности в ній і свіжости. А ви мені, надіюсь, не відмовите в цьому. Треба тільки подумати, як це зробити.

— Можете розпоряджатися мною, як хочете, — сказав я.

— Дуже дякую вам. Я обдумаю. Будете завтра тут?

— Як хочете, то щодня.

— Дякую.

Подала мені руку й відійшла.

ІУ.

— Попався, жучку, в панську ручку! — сказав я сам собі, коли амазонка скрилась за переліском.

Але сконстатовання того сумного факту не замутило мене ані за макове зерно. Навпаки. Буйна радість сповнила мене. Я підійшов до коня, обняв його за шию і пригорнувся тісно-тісно. Я відчув, що став дуже добрим і що все надокола мене так само подобріло: і коні, і трава, і небо, і земля. Світ обновився. Так радіють діти, що ніколи не оглядаються назад і не думають неперед, а сприймають тільки теперішнє, тільки безпосереднє.

Яшка і Юзьо вислухали моє оповідання про амазонку з великим зацікавленням. Я їм про все оповів. Не міг скривати.

— Із цієї пасторальної ідилії, — сказав Яшка, — може щось вийти. Я давно вже бачу, що селянські маси підносять голови. Здається, вони таки заволодіють світом, а в першу голову гарними дівчатами, бо це найбільша вартість світу. І так буде, бо селян величезна більшість. І мезальянси відбуватимуться на кожному кроці. Якщо і в даному випадку таке станеться, то ти, Антошку, найщасливіший чоловік двадцятого століття.

— Що в даному випадку станеться, того ніхто не знає, навіть такий Соломон, як Янкель Фефергольц, — сказав на те Юзьо. — Але коли б Господь Бог дав, щоб із цього нічого не вийшло, то і в такому разі гра варта того, щоб її заграти. А найгірше тут виходжу я, що послухався батька.

— І не навчився на сопілку грати, — додав Яшка.

Повертаючись пізно додому, я сам намагався збагнути, що з того знайомства з амазонкою може вийти. В голову приходили всякі привабливі й сміливі перспективи, що їх поети називають мріями. Мрії діють, як наркотики, роблять людину щасливою, але разом руйнують її. Та раптом перелякала мене одна думка: в якому вигляді з'явиться завтра? Чи знову в одязі сільського парубка із кіньми? Після останньої розмови з амазонкою

ця маскарада втратила всякий сенс. Повторювати її — значило б поступати неповажно, грати комедію, сходити до ролі ярмаркового лицедія. Виключена річ.

Іти в звичайній одежі? Відкрити перед Францом Йосипом сьогоднішню маскараду? Ще гірше! І робити на його очах „рандеву“? Неможлива річ!

Що ж його робити? Боже мій!

Я перескакував від думки до думки, шибався між ними, як спійманий у клітку птах, і чим далі, тим швидше і тим неспокійніше. І навіщо було відкриватися, хто я? Що за дурна правдомовність! Де був мій розум, що допустив мене попсувати грубим реалізмом таку феєричну ідилію?

Я був близький до одчаю. Але... амазонка сама розв'язала справу дуже просто й розумно. Коли я прийшов додому, то застав від неї листа. Привіз Франц Йосип. У листі стояло:

„Я оповіла батькам про зустріч із Вами. Їм сподобалась ціла пригода. Але вони сказали, що було б недобре з мого боку не запросити Вас до себе в гості. То ж прошу не виходити завтра до лісу, а прийти до нас додому. Найліпше пополудні, коли батько буде вільний. Йому Ви дуже сподобались, він багато сміявся і хоче особисто з Вами познайомитись. Візьміть із собою Вашу славну сопілку. Отже, чекаємо. Марія Зосимато“.

Цей лист наче з неба впав мені. Я враз заспокоївся. Тільки трохи злякався. Наш селянин має в

своїй крові віками виплекану нехить до кожного пана. І ця нехить не покидає його ніколи, навіть тоді, коли він має в кишені високошкільний диплом чи „временное свідетельство” на нього. І цей документ не зробив мене іншим супроти панів. Проте, я, звичайно, вирішив прийняти запрошення. У моїй уяві стояла амазонка, а її слово було для мене законом.

Ідучи другого дня до палацу, захищеного за високою огорожею в широкім саду, я пригадав собі, що цей палац я вже раз бачив і був у нім. А це було, коли я ще вчився в початковій школі. Були Різдвяні Свята, і вчитель повів нас до того палацу на ялинку. Там я вперше побачив цю німецьку забавку. Ми застали багато панів. Казали, що був і губернатор, і нам було дуже страшно. Перед тією ялинкою я деклямував вірш „Русь”. Не знаю, якого автора. Починався він такими словами:

Под большим шатром
Голубих небес
Вижу — даль степей
Зеленеется.

І описується велич і багатство Руси, а далі кажеться:

Это ты моя
Русь державная,
Моя родина
Православная!

Після того підвели мене до якоїсь пані, а вона похвалила мене і спиталася, хто мій батько і що він

робить. Говорила по-московському. Я сказав, що коваль. І вона побажала мені, щоб я теж був добрим ковалем. А потім дала торбинку ласощів і книжку. Коли я розповів про це вдома, то мама сказала:

— Дай Боже, щоб її діти поробилися добрими ковалями!

Я ковалем не став. Трудно сказати, чи виграв на цьому. Але „Русь державная” викликає в мене жагу ненависти.

Амазонка побачила мене з балькону і зійшла вниз. Була скромно вдягнута й була ще краща, як у моїх мріях. І вся світилася якоюсь добротою до мене. Запровадила мене всередину й познайомила з батьками. Все відбулося просто й мило, так неначе ми були давні знайомі. Тільки в батька, в кутиках сірих очей, часом переблискували веселі вогники... Але в його мові не було ані найменшого натяку на те, як дійшло до нашого знайомства з його дочкою.

Мої відвідини тривали не більше, як годину, і якось вийшло так, що про сопілку не було мови. Коли я відходив, амазонка відпровадила мене досить далеко, майже до самого виходу із саду. Прощаючись, запросила, щоб я прийшов завтра, а на самому кінці додала, що хотіла б відвідати деякі околиці, наприклад, он-той ліс, але йти туди сама боїться...

У.

І з того часу ми ходили з нею, куди тільки вогдили нас наші очі. І ці ходи записалися на сторінках історії мого життя золотими буквами. Ми проводили разом цілі дні. Від росяних ранків до тихих вечорів. А з нами були лани й луки, трави й збіжжя, сонце й жайворонки, явори й клен-древа. Ми часто присідали на взліссі, ховаючись від пекучого сонця. І говорили про багато речей, здебільшого про прочитане, про літературу й мистецтво. Але ніколи й ніразу ніхто з нас не вимовив ані слова про те, що найближче було до серця...

Аж одного разу, вона, сміючись, сказала:

— А вчора батько розговорився і жартом перестеріг мене, щоб я часом не стала полонянкою вашої сопілки... Батько любить жартувати зо мною.

Ці слова мене схвилювали. Я хотів був щось спитатися, але не зміг дібрати слова і мовчав.

— То заграйте щось, — сказала мені, не дочекавшись від мене слова.

Я витягнув сопілку і заграв. А думки безнастанно крутились коло того батькового жарту. Нарешті я урвав пісню і спитався:

— А що ж ви сказали на той жарт?

Дівчина подивилась на мене ясно-ясно.

— Хотіла сказати, але не відважилась.

— Що хотіли сказати?

— Що він спізнівся...

Гаряча хвиля вдарила на мене. Я взяв її руку і мовчки притиснув до уст.

З того дня в наших взаєминах настала велика зміна. Та істота, що досі була для мене недосяжним божеством, стала відразу безмежно близькою. Пишна амазонка перестала існувати, а на її місці з'явилася Марія, що дивилася на мене такими ясними, такими відданими очима.

І з того самого дня змінилися наші думки, і наші слова, і все довкілля. Яшка Фефергольц був дуже близький до правди, коли сказав, що я можу стати найщасливішою людиною двадцятого століття. Тільки він не знав, що саме це століття стане скоро найнещасливішим століттям у дотеперішній історії людства.

Несподівано стався сараївський замах. За ним фатальний напад Австрії на Сербію. А за цим мобілізація в царській Росії, а потім війна.

Коли я прощався з Марією, вона затримала мою руку. Хотіла щось сказати, але... не сказала., а замість того притулилась до мене й зросила обличчя сльозами. Притулилась уперше. І не сказала нічого. І я не сказав. Говорила щось мати, говорив щось батько...

А потім я відійшов.

Мене кинули на північний відтинок фронту, до армії Самсонова. По дорозі туди я ще успів написати пару коротких листівок. Більше не мав нагоди. Під Таненбергом я був тяжко поранений і лишився на полі бою. Там мене підобрали німецькі санітари,

а звідти відтранспортували в глибоке запілля Німеччини, до шпиталю. Я був „прапорщиком запасу”, а тому попав до старшинського шпиталю.

Ідучи на війну, я твердо рішив скористатися першою нагодою потрапити в полон, бо не мав найменшої охоти воювати за московську державу. Навпаки, мріяв про її повний розгром. Цього розгрому мені хотілося, і я вірив у його неминучість.

На Мазурських озерах була розторощена ціла північна армія Росії. Люди, зброя, канцелярії і списки пропали. Хто впав, а хто попав в полон, ніхто не знав. І ніхто не знав, як ті люди називалися. Я писав додому листи з Німеччини, але вони також усі пропали, і не знати, де саме. Чи їх німці не пустили, чи московська цензура знищила, чи просто загубилися в загальному безладді.

Аж за чотири роки, по скінченні війни, я повернувся. Радість моїх рідних була велика. Але я сам попав у великий смуток... Пропала Марія. Ніхто не знав, де вона і що з нею. Казали тільки, що як почалася революція і гвардія Жені Бош заходилася будувати новий світ, якийсь загін цієї гвардії напав на палац Зосимато, сплюндрував усе, понищив і поламав, що бачив, але самих панів не зачепив, бо вони ще перед тим кудись зникли. Я робив усякі зусилля, щоб знайти Марію, але всі мої старання були даремні... І Яші не було, і Юзя так само.

20-го року довелось мені вдруге покинути бать-

ківщину. Почалась еміграційна поневірка. На нових землях треба було якось жити і треба було шукати засобів до того. І треба було пристосуватися до чужої дійсності, чужих потреб, чужих звичаїв і обичаїв. а свої молоді пляни заховати в солодких спогадах про давно й безповоротно минуле.

Рідний край віддалявся і утікав, як та фата моргана, як те мариво, що манить до себе спраглого мандрівника й безнастанно відступає від нього. З минулого залишились тільки мрії. І цим мріям я віддався з насолодою кожного досвітку в глибокі надранки, коли без часу прокидався і годинами чекав на дзвінок будильника, що кликав до денної праці. Це був мій час. Мій єдиний час, коли я жив своїм власним життям. Тоді я склав такого вірша (складав роками!):

АНТЕ ЛЮЦЕМ

Із неволі днів суворих
До надранків білзорих
Утікаю я.
Там сади Семіраміди,
Храм моєї Аоніди,
Утрення моя.
Там і ти. І ранок перший.
Може час, в непам'ять стерши
Літа молоді,
Не розвіяв без останку
Хоч того одного ранку,
То згадай тоді,

Як над нами сонце грало
І з очей твоїх збирало
Усміхи ясні,
Як за ними навздогони
Вилітали жайварони —
В'ючки голосні.
І згадай за гай зелений,
Яворовий, дрібнокленний,
Як у тім гаю,
В грудях дух мені заперши,
Забренило слово перше
Про любов твою.
Може то лугами нісся
Мавчин лелет з густолісся?
Може зелен-шум?
Або може з гущі-хащі
Слово це, з усіх найкраще,
Змовив полісун?
Слово перше, довгождане,
А тобі від Бога дане,
Бо таке було,
Що у мислях не змістилось,
В явір-листя залистилось,
Цвітом розцвіло.
Тож коли в досвітній тиші
Явір - гілками колише
Легіт шелевій, —
Із тієї яворини
Раз-у-раз до мене лине

Тихий голос твій.
Будьте ж ви благословенні,
Юні дні, гаї зелені,
Явір-дерева
І слова, слова жадані,
Многомрійні, многожданні,
Незабудь-слова!

Цей вірш, підписаний моїм прізвищем, був надрукований. А через пару місяців редакція часопису прислала мені листа... від Марії!

Подаю його:

„Незабутній мій! Дорогий мій! Рідний мій!

Ваш вірш приніс мені велику радість. Ви живі! І живе у вашому серці той „ранок перший"! За це дякую Всевишньому. І дякую Йому за те, що ані на хвилику не допустив мене до найменшого сумніву, не допустив навіть тоді, коли всі мої старання довідатись про Вашу долю по розгромі армії Самсонова скінчились безвислідно.

Як ви урятувались, не знаю, але досить мені, що ви живі. Це зробило мене знов щасливою.

Нічого я не забула. І час нічого не стер із моєї пам'яті, бо не було хвилини, коли б я не думала про Вас.

Прочитавши ваш вірш, я написала великого листа. Його перша редакція була дуже довга. Це був нестриманий вибух мого зраділого серця. Я описала до найменших подробиць усю історію нашої довгої розлуки.

А потім я задумалась...

Чи може відновитись наша казка минулого?

Так багато літ проминуло з того часу, як ця казка була дійсністю, коли вона творилась. Так багато літ. І я вже не та. Великі нещастя, а ще більша туга змінили мене до непізнання. Колишньої Марії давно нема. Від великих смутків погасли її очі і стали страшними. І вона тікає від людей, щоб не лякати їх.

Я стала анахореткою.

Першу редакцію я знищила й вирішила обмежитись цими короткими словами. Зрозумійте мене і простіть мені. Не подаю своєї адреси. І прошу не шукати мене. Бо той день, коли б ми знову зустрілись, був би найнещасливішим днем у Вашім житті. І в моїм так само. Він розбив би нашу казку, казку нашої прекрасної молодости. Ми не ті, чим були і чим увійшли в ту казку. Збережим же її. Не руйнуймо її. Нехай вона окрашує нам наші дальші дні!

Ваша Марія Зосимато.

Бажаю щастя!"

Слово Марії для мене закон. Казка залишилась казкою. Я тільки записав її.

БУДКА

Була це залізнична будка на відтинку Сміла — Біле Озеро, як їхати на Черкаси. Від сусідніх і багатьох інших будок відрізнялась вона тим, що перед нею завжди, коли проїздив поїзд, стояла з прапорцем гарна молодиця. Тому цю будку та її номер 628 знала ціла лінія: машиністи, їх помічники, кочегари, кондуктори, мастильники. Під'їжджаючи до будки, вони заздалегідь підкручували вуса, поправляли на головах шапки та обсмикували на собі одіжу. А проїжджаючи повз будку, виставляли голови на той бік, де стояла з прапорцем молодиця, і „брали під козирьок”. Сторожиха кивала їм привітно головою і відповідала чарівними усмішками. Не одному з тих залізничників здавалося потім, що гарна сторожиха наймиліше усміхалася саме до нього, і не одному ці усмішки запаморочували голову солодкими думками. У кондукторських та інших відпочивальнях, у депах, чергових кімнатах і всюди, де сходились залізничники, часто відбувались розмови

про будку 628 і раз-у-раз чути було на рахунок гарної сторожихи короткі, але повні сочистого змісту слова:

— Гарна бісова кров!

— Ех! . . .

Справді, сторожиха була гарна, і навіть прапорець, що держала перед собою, зустрічаючи поїзди, був кращий і миліший, ніж по інших будках. І не тільки прапорець. Сама будка, за будкою хлівець, а по обох боках грядки картоплі були безперечно кращі, ніж де інде. Тому їзда на Черкаси була кожному дуже мила, особливо для молодшого покоління, і тому не треба дивуватись, що з боку залізничників робились неодноразові спроби — свої симпатії „на віддаль” перевести до безпосередньої близькості. Але сторожиха була вірна своєму чоловікові, сторожеві Пилипові, і він міг пілком безпечно покидати її в будці, ідучи на обхід приділеної йому ділянки залізничного шляху, все одно — чи вдень, чи вночі. Кожна спроба приподобитись Пилиписі не мала успіху і кінчалась тим, що решта залізничників брала на сміх і глум скомпромітованого зухвальця, що занадто понадіявся на свою привабливість та на м'якість Пилипишиного характеру.

Воно, звичайно, і те правда, що людські серця, а в тому числі і серця гарних молодичь, не з криці ковані і що за відповідних обставин, уживаючи

відповідних засобів, можна і найтвердіше серце змилосердити. Але для цього треба мати ті обставини і засоби. Як виявилось, серед поїздових залізничників не знайшлося такого щасливця. Він знайшовся дощору серед звичайних шляхових робітників, отих, що ходять здовж залізничного шляху з лопатами, оґами, оскардами та ломами, підбивають кам'яний друзк попід злежні, перебивають рейки, прикручують їх шрубамі, тощо. Вони живуть на свіжій степовій повітрі, їдять за п'ятьох машиністів чи кондукторів, працюють без надсади, аби день до вечора, як то звичайно ведеться на „казьонній” службі, де й пригінчі — свої люди, з того самого села, чи навіть кутка. Дивитись на такого шляховика — одна втіха, особливо тому, хто має щире українське серце і розуміється на значенні національної еґеніки. Хоч і рідко такий шляховик б'є оскардом у святу землю, але як уже раз ударить, то цілий насип двигтить і ціла околиця гуде, а як коли-не-коли відважить ломом рейку, то треба негайно кричати, щоб трохи спільжив, бо рейка трісне. Заржавілу від дощів наворочку на шрубі не треба гасом поливати, ані її вогнем розпикати, щоб зрушити з місця. Під руками шляховика вона крутиться, як шалена, а як ні, як уже навіки прикипіла до шруби, то швидше сама шруба скрутиться й урветься, але робітник не подасться. Ще такого випадку не було. Особливо на Смілян-

щині, де шляхові робітники виглядають, мов дуби з бурмаччини, а їх рід походить од славного в історії Кирила Кожум'яки. Отже, кажу, радість дивитися на такого шляховика.

І на одного з таких з радістю задивилась і Пилипиха, гарна молодиця з будки 628, примана цілої лінії Бобринська — Черкаси і потайна мрія багатьох залізничників, але вірна дружина сторожа Пилипа. А коли задивилась, то zarazом сталося так, що і йому впала в око. Упала в око, але там не затрималась — запала ще далі, до самого серця, і звідти збурила робітникові всю його гарячу кров. Цікаво, що ми часто спостерігаємо це явище і на собі, і на других, але нікому з нас не прийде в голову подумати, як це воно так виходить, що погляд, гола абстракція, нематеріальна суть, може призвести до такого заколоту матерії — крові, нервів, м'язів і всього іншого. Чи справді теперішні вчені добре роблять, що так рішуче відкидають „акцію ін дистанс”, і чи не помиляються вони в своїх занадто матеріялістичних поглядах на світ? Бо Пилипиха не сказала робітникові ані слова, тільки пару разів глянула на нього — і чоловік був готовий! Почав ходити, мов неприкаяний, зовсім перестав бити бігою, і дійшов нарешті до того, що зовсім утратив сором у своїм лиці і признався Пилиписі, чесній і вірній дружині сторожа Пилипа,

що без неї йому світ немилий! Серед панів такі признання відбуваються без всякого сорому, але для простого чоловіка — це велике безстидство, і треба справді дійти до розпачу, щоб на таке відважитись. Пилипиха показала дуже милосердною жінкою, пожалувала його і зробила так, що цей світ став йому знову милий. Ба! навіть миліший, ніж був до того. А все це постало з голої абстракції!

Лінія Бобринська — Черкаси загула. Машиністи, їх помічники, кочегари, кондуктори і мастильніки, що так довго вірили в непохитну стійкість Пилипишиного серця і в своїй уяві держали її образ на святому місці непорочности, були прикро розчаровані. Кумир показався тільки недостойною наподобою божества! А в таких випадках приходить народній гнів, бунт і повстання одурених вірних. Кумир стягають із його високостей, прив'язують до кінського хвоста, волочать по запарошеній землі, б'ють киями і затягають у якунебудь калюжу-калабаню, якщо далеко до Дніпра.

Згадані вище залізничники, звичайно, з великою охотою зробили б це, але не мали відповідного права, а тому обмежились тим, що перестали брати Пилиписі „під козирьок”, не підкручували більше своїх вусів, як проїздили повз будку 628, і не смикали на собі одежі. Заразом згадали за сто-рожа Пилипа і стали гарячими оборонцями його супружніх прав та інтересів. Деякі побачили в поведінці Пилипихи порушення чести й доброго іме-

ни залізниці, а деякі намагались навіть доказати, що ця поведінка загрожує безпеці залізничного руху. З цього можна бачити, як сильно Пилипиha вдарила по серцях залізничників. Ясна річ, що дбаючи про інтереси покритвдженого Пилипа, вони постарались, щоб і він про все докладно довідався.

Пилип не сказав нікому ані слова. Тільки приправив здоровезну ломаку і одного вечора засів недалеко будки, попередивши ще зранку жінку, що має вночі далекі обходи. Пилипиha дала знати кому слід, і коли забреніли на небі ясні зорі і викотилось до них срібного місяця млинове коло, а запахущий степ відкрив свої благовонні кадила, нещасний любчик об'явився коло будки 628. Тихцем підкрався бідолаха до вікна, обережно заглянув, що робиться всередині, а коли побачив, що все добре, застукав по шибі і для більшої певности спитався:

— А Пилип дома? . . Га?

Чи вспіла Пилипиha дати цьому нещасникові якусь відповідь, не знати, але Пилип дав! На зімлілу від кохання спину робітника впала величезна ломака, за нею друга, за другою третя, а далі вже падало без рахуби. Як уже попереду говорилось, шляхові робітники міцні люди, їх пращур Кирило легко видержав наскоки Змія-Тугорхана, отже, треба доброго кия, а до того неабиякої сили, щоб такому шляховикові дошкулити. Пилип таку силу мав, бо сам походив із тієї самої раси. Скільки ло-

мак дістав нещасний зальотник, не знати, але дістав їх досить. Це було видко хоч би з того, що не мав уже сили зробити так, як то роблять у таких випадках інші джигуни, що тікають через три городи, заплутуються в гарбузиння, а за ними гоняться цілі череди гарбузів, кабаків і динь, аж поки не повиснуть десь на плотах та окопах. Ні, він уже ані чвалом не утікав, ані ходою не йшов від будки 628, тільки ліз від неї рачки і ліз цілу ніч та аж на ранок доліз до касарні. . .

Там він, щоправда, скоро виходився, струпи на спині пооблущувались, подрохотані ребра зрослись, а при тому сам власник їх дуже змудрів, бо вже більше ніколи не відважувався ходити до чужих молодниць і лікувати там свою тугу за милим світом. Не дурно сказано в Святім Письмі, що начало премудрости — страх Божий. Прості люди знають цю велику правду й без Святого Письма, тільки вченим ані Святе Письмо не помагає.

Треба думати, що й для нарозумлення Пилипи було дещо зроблено. Бо після того Пилип цілком безпечно лишав будку, чи день, чи ніч, і спокійно ходив собі на далекі обходи своєї дільниці. Отже, деякі хвороби прості люди лікують дуже швидко й радикально.

Лінія Бобринська — Черкаси була безмежно надхнена. Зараз же вранці заговорило все про вечірню подію коло будки 628, оповідаючи всякі подробиці. А молодші машиністи, їх помічники, коче-

гари, кондуктори й мастильники, починаючи з того дня, кожного разу, коли поїзд проходив повз будку 628 і Пилипиха виходила з прапорцем, висували в її бік голови і зустрічали її з широкими та нахабними усмішками. А трохи згодом комусь із них прийшла в голову зухвала думка крикнути до сторожихи:

— А Пилип дома? .. Га?

Чи Пилипиха добре розібрала це питання, чи може за гуркотом коліс чогось і не дочула, але либонь добре зрозуміла, в чому річ, бо в одну мить відкинула прапорець на землю і зареагувала на викрик зухвальця таким способом, що цілий поїзд оторопів. Старим, традиційним способом. Хоч цей спосіб і не пасував до залізниці, яко явища новітньої цивілізації, але молодша генерація залізничників, очутившись після першого оторопу, була ним захоплена до безтями і, починаючи з того часу з кожного поїзду, що проходив повз будку 628, злітало до Пилипихи задирчасте питання:

— А Пилип дома?... Га?

І кожного разу слідувала та сама реакція з боку Пилипихи.

Потім показалось, що навіть не треба було кричати, чи Пилип дома, вистачало тільки відповідно хавкнути ротом, і Пилипиха відразу реагувала. За гуркотом коліс воно було все одно. А з бігом часу ця вправа увійшла в звичку і набрала харак-

теру службового обов'язку, так що Пилипиha вже навіть не чекала, аж хтось догадається крикнути до неї, чи Пилип дома, а реагувала наперед, аби швидше відбутн неминучу службову повинність. Якщо траплялось, що службовий персонал потягу складався з самих тільки старших і солідних людей, що аж ніяк не зачіпали Пилипиhi, то все одно і тоді відбувалось те саме, а старшим людям залишалося тільки з огидою плювати і нарікати на нові порядки на залізниці.

Дуже обурювався тими порядками головний кондуктор пасажирських поїздів Василь Штокало. І ось тут і починається власне ціла історія. Це був дуже поважний чоловік, що тримався завжди з великою гідністю, не допускаючи в своїй присутності ані найменших жартів. Події, що відбувались перед будкою 628, були для нього нестерпні. Нераз, сидячи в кондукторській відпочивальні й чуючи розмови про будку, він нападався на тих, що бавились такими непристойностями, і заразом нарікав на начальство, що не дивиться за порядками й держить на службі ненормальних сторожих.

— І куди це начальство дивиться, що дозволяє, щоб така мерза безчестила залізницю?!

— Та начальство нічого не знає, — казали йому.

— От зробіть донесення.

— „Зробіть донесення!“ А чому ви не зробіть?

— Я, старий чоловік, буду про таке доносити? Нема молодших?

— Ото ж бо то й є, що наші люди воліють ліпше, щоб хтось другий за них пильнував порядків, а вони щоб тільки нарікали та обурювались... — провокували Штокала.

І Штокало дався на провокацію. Не відразу, звичайно, а згодом. Старого чоловіка, а особливо такого поважного, як головний кондуктор пасажирських поїздів Василь Штокало, не так легко зірвати на якийсь нерозважний чи непевний крок. Він довго думав і довго важився, чи взяти в свої руки ініціативу, чи лишити її на когось іншого, і був би таки не відважився, якби не одна поїздка, що пройшла з особливо великим шумом, завдяки занадто веселому складові пасажирів. Їхав ешелон війська. Про цю поїздку Штокало казав:

— Чоловікові здавалось, що везе не поїзд, а якусь дику орду!

Довше вагатись не можна було. І Штокало засів і написав донесення. При цьому мав велику працю, бо зміст донесення кардинально різнився від усього того, про що головні кондуктори звичайно доносять. Це не було спізнення потягу, чи проїзд семафору, чи, скажім, заміна вагону через горіння букси, чи щось подібне. Усі такі оказії мають свою звичайну, утерту й добре відому мову — свої слова і свою будову речень. А теперішня оказія виходила далеко поза коло того, про що

Штокало доносив протягом 30 років своєї служби, і тому мусіла була мати і нові слова, і нові звороти. Це відразу спостеріг Штокало, як тільки взявся за письмо. До того треба було ще добре вважати й пильнувати, щоб не допустити якогось, боронь Боже, непристойного слова, себто, треба було не цілком пристойні речі описати пристойними словами. Задача важка, але Штокало врешті із нею впорався, і завідувач кондукторськими бригадами одержав від нього цілком гідне донесення:

„До пана завідувача кондукторськими бригадами на станції Бобринська головного кондуктора пасажирських поїздів Василя Штокала донесення:

Маю за честь донести, що, проїжджаючи 12-го серпня ц. р. поїздом ч. 321 між станціями Сміла — Біле Озеро, сторожиха будки 628 учинила ганебне діло. Коли поїзд ч. 321 проїздив повз будку 628, вона кинула при виконанні службових обов'язків прапорцем об землю і забувши про свої службові обов'язки вчинила ганебне діло. У поїзді могли їхати також благородні люди й високі дами, котрим не можна дивитись на такі ганебні діла, але сторожиха будки 628 не дивилась на них і вчинила ганебне діло, осоромивши всю юго-западну залізницю і багато вояків, котрі їхали з театру воєнних дій або по ділам служби або просто ранені повисувались із вікон і гукали і дуже рего-

тались і плескали в долоні і тюкали і свистали і кричали ура, атака вперед, наробивши великого сорому цілому поїздові і юго-западній залізниці. Доносячи про цю ганебну подію, прошу ласкаво покарати її за незаконну поведінку.

Бобринська, 13-го серпня 1914 р. Василій
Штокало.”

Ледве минув місяць, як це донесення завідувач кондукторськими бригадами переслав далі, до начальника відділу служби руху, додавши від себе такого супровідного листа:

„До пана Начальника відділу служби руху на ст. Бобринська завідуючого кондукторськими бригадами Максима Божедая донесення:

Посилаючи на Ваше ласкаве розпорядження донесення головного кондуктора Василія Штокала про ганебну подію на перегоні Сміла—Біле Озеро коло будки 628, маю за честь повідомити, що з усного роз'яснення головного кондуктора Василія Штокала виходить, що вищеназвана сторожиха будки 628 давно вже проробляє свої ганебні діла і викликає в поїздах великі сенсації, не звертаючи ніякої уваги на те, що в поїздах можуть їхати навіть високопоставлені особи, котрим не можна дивитись на ганебну поведінку сторожихи будки 628 на перегоні Сміла—Біле Озеро.

Бобринська, 13-го вересня 1914 р. Максим
Божедай.”

І знов ледве минув місяць, як донесення Васи-

лія Штокала пішло від начальника відділу служби руху до начальника дільниці служби шляхів із такою допискою:

„До pana Начальника 10-ої дільниці служби шляхів.

Долучаючи до цього листування в справі ганебного вчинку сторожихи з будки 628, маю за честь просити вас ужити відповідних заходів проти незаконної поведінки вищеназваної сторожихи, бо подібні ганебні вчинки кидають пляму на честь юго-западної залізниці в очах пасажирів, серед котрих можуть бути благородні люди, котрим не можна дивитись на ганебні вчинки.

Бобринська, 13-го жовтня 1914 р.

Начальник відділу служби руху Петро Кунька.”

Через місяць на цьому листі начальник 10-ої дільниці служби шляхів зробив напис:

Дорожному майстрові І. Талapatюкові.

„Негайно розслідити справу ганебного вчинку сторожихи будки 628 і про вислід донести.

Бобринська, 13-го листопада 1914 р.

Начальник 10-ої дільниці служби шляхів
Є. Навманець.”

Розслідивши справу, дорожний майстер доніс:

„До pana Начальника 10-ої дільниці служби шляхів дорожнього майстра Івана Талapatюка донесення:

Маю за честь сповістити, що виконавши Ваше розпорядження у справі ганебного вчинку сторо-

жихи з будки 628 на перегоні Сміла—Біле Озеро, повідомляю, що ніякого ганебного вчинку не було, а навпаки сама кондукторська бригада поїзду ч. 321 разом із паном механіком, а особливо з його кочегаром при виконанні своїх службових обов'язків хавкали до неї, навіть не питаючись, чи її законний чоловік Пилип Кучменко дома. Вищеназвана Пилипиха є чесною жінкою свого законного чоловіка і не зобов'язана терпіти, коли до неї при виконанні своїх службових обов'язків хавкають і ласкаво просить заборонити їм хавкати при виконанні службових обов'язків і гостро покарати, особливо навісного кочегара, коли він проїздить поїздом повз будку 628 на перегоні Сміла—Біле Озеро.

Сміла, 13-го грудня 1914 р. Дорожний майстер
Іван Талапатюк.”

Навесні другого року ціле листування було відіслане назад із таким листом:

„До пана Начальника відділу служби руху на ст. Бобринська.

Відсилаючи все листування за приналежністю, маю за честь повідомити, що на підставі розслідування, переведеного дорожним майстром на перегоні Сміла—Біле Озеро, сторожиха будки 628 ніякого ганебного вчинку не зробила, а навпаки кондукторська бригада поїзду ч. 321 і машиніст із кочегаром хавкали до неї при виконанні своїх службових обов'язків, навіть не питаючись, чи її за-

конний чоловік Пилип Кучменко є дома. Тому прошу ласкаво наказати гостро своїм службовцям, щоб більше не хавкали при виконанні своїх службових обов'язків, проїжджаючи повз будку 628 на перегоні Сміла — Біле Озеро і тим не заважали сторожисі будки 628 чесно виконувати свої службові обов'язки.

Бобринська, 13-го травня 1915 р.

Начальник 10-ої дільниці сужби шляхів
Є. Навманець.”

Відділ служби руху на станції Бобринська був такою відповіддю дуже обурений і вже через місяць переслав ціле листування до вищої інстанції — до начальника служби руху в Києві, додавши до нього скаргу на начальника 10-ої дільниці служби шляхів:

„До пана Начальника служби руху юго-западної залізниці в Києві начальника відділу служби руху на станції Бобринська рапорт:

Пересилаючи при цьому листування в справі ганебного вчинку сторожихи будки 628 на перегоні Сміла — Біле Озеро, прошу ласкаво Вашого розпорядження відносно дальшого поступовання в цій справі, бо начальник 10-ої дільниці служби шляхів згідно донесення дорожнього майстра не тільки не покарав сторожихи будки 628 на перегоні Сміла — Біле Озеро за її ганебний вчинок при виконанні своїх службових обов'язків, а ще навпаки визнав її за цілком невинну, обвинувачуючи натомість

кондукторську бригаду поїзду ч. 321, що нібито хавкала до неї при виконванні своїх службових обов'язків.

Бобринська, 13-го червня 1915 р.

Начальник відділу сл. руху Петро Кунька.”

А через півроку від начальника служби руху прийшла така відповідь:

„СПІШНО!

До начальника відділу служби руху на станції Бобринська:

Повертаючи назад усе листування в справі інциденту коло сторожової будки 628 на перегоні Сміла—Біле Озеро з дня 12-го серпня 1914 р., прошу негайно повідомити, який саме ганебний вчинок учинила сторожиха названої будки і як треба розуміти вираз, що кондукторська бригада „хавкала” при виконанні своїх обов'язків, бо з листування зовсім не видно, що саме ганебного учинила вищеназвана сторожиха і яка небезпека для руху зв'язана з тим „хавканням”, а тому немає ніякої можливості винести відповідне рішення.

При цьому взагалі звертаю вашу увагу на konieczність у кожній справі подавати докладний зміст її з усіма подробицями, щоб можна було відразу мати ясний і повний образ речі і тим уникнути не потрібної трати часу й паперу.

Київ, 13-го грудня, 1915 р.

Начальник служби руху

Нестор Колодрубенко.

Ледве минув місяць, як ціле листування поступило далі, до завідувача кондукторськими бригадами на ст. Бобринська з таким наказом:

„До пана завідувача кондукторськими бригадами на станції Бобринська.

Пересилаючи при цьому листування в справі інциденту коло будки 628 на перегоні Сміла — Біле Озеро з дня 12-го серпня 1914 р., прошу негайно повідомити, який саме ганебний вчинок учинила сторожиха вищеназваної будки 628 і що значить вираз, що кондукторська бригада „хавкала” при виконанні своїх службових обов’язків, бо з листування цього не видно і тому не можна винести відповідного рішення.

При цьому взагалі звертаю вашу увагу, що в кожній справі треба подавати докладний опис із усіма суттєвими подробицями, щоб можна було мати відразу ясний і повний образ речі і тим уникнути непотрібної трати часу і паперу.

Бобринська, 13-го січня, 1916 р.

Начальник відділу сл. руху Петро Кунька.”

Одержавши такого наказу, завідувач кондукторськими бригадами викликав головного кондуктора Штокала.

— Пане Штокало! Тут прийшов папір. Маєте подати пояснення.

— Яке пояснення? Про що?

— А дідько його знає про що. Прислали цілу купу паперів, а я не маю часу всі ці балабанці пе-

речитувати. Бачу тільки якесь ваше донесення на початку. І охота вам якісь донесення писати?! Не маєте ліпшої роботи?

— Та я вже давно ніяких донесень не писав.

— Але дивіться... — і завідувач подав Штокалові листування. Штокало справді побачив своє донесення і дуже здивувався:

— Та це давня історія. Бозна, коли то все було. Вже скоро два роки. Ще на початку війни. А чого вони хочуть?

— З відділу пишуть, щоб подати подробиці діла. То, будь-ласка, подайте мені додаткове донесення з усіма подробицями, щоб я міг зараз же одіслати назад.

— Та навіщо ж подавати донесення, коли тої Пилипихи вже рік, як нема?

— Якої Пилипихи?

— Та ж тої самої сторожихи, що на неї я в цьому донесенні скаржився.

— Не розумію, про що говорите.

Штокало розповів завідувачеві цілу історію з Пилипихою.

— Ага, ага. Щось таке наче пригадую... То її, кажете, вже нема?

— Вже з рік, як нема.

— А де ж вона?

— А хто її знає. Мабуть, десь далеко.

— Переміщена на іншу будку?

— Та де! Їхав ешелон якоїсь дикої дивізії і забрав.

— Як то забрав?

— А просто. Забрав та й по всьому. Проробила перед ешелоном таке саме, що робила перед кожним поїздом, а ті дикуни, спасибі їм, зараз же загальмували поїзда, вискочили з вагонів, схопили її, рабу Божу, та й поїхали далі. Куди завезли і що з нею зробили, ніхто не знає. Чоловік довго шукав, а потім перестав. Покинув службу та й пішов на село. Так що нема вже про що писати.

— На жаль, то неправда. Відповідь я мушу дати.

— То напишіть, що її нема, та й годі.

— Але ж мене не питають, чи вона є, чи її нема. Мене питають про щось інше. Чи вона є, чи її нема, чи її вже дідько взяв, про все це має повідомити її начальство, а не я, пане Штокало. Начальник 10-ої дільниці служби шляхів! А мені нема чого в його справи пхатися. Досить із мене і своїх. Тут нас виразно і ясно питаються, який саме ганебний вчинок зробила та проклята сторожиха, і ми маємо про це написати. І кінець. А чи вона є, чи її нема, то мені байдуже. Вже начальство ліпше від нас знає, чи вона є, чи її нема, чи де вона. А за свій вчинок має бути баба покарана. По закону. Інакше не може бути. То було б дуже добре злодіям, коли б у Смілі крали, а до Черкас тікали відпочивати. То ні! Отже, пане Штокало, подайте, будь-ласка, додаткове донесення і опишіть, прошу вас, усю

подію докладно, з усіма суттєвими подробицями, щоб можна було відразу мати ясний і повний образ речі, як тут написано. Ось прочитайте, чого вони хочуть. Треба було відразу добре написати.

Штокало прочитав і здвигнув плечима.

— Аж тепер бачу, якої я собі напасти напивав. Не треба було баби зачіпати. Тепер маю писати подробиці. А як я його напишу? Не інакше, як прийдеться йти до адвоката.

— Та чого ж до адвоката?! Напишіть, як вони хочуть, та й більше нічого, бо я не маю часу на адвокатів чекати. Велика шкода, що та дивізія не проїхала трохи раніш, не мали б ми стільки клопоту та писанини.

— А ще більша шкода, що я вліз у цю історію.

Штокало забрав листування і пішов до дому писати додаткове донесення. По дорозі говорив сам до себе:

— А найбільша шкода, що чоловік не має розуму. То найбільша шкода!

Вдома сидів Штокало за письмом до пізньої ночі, бо додаткове донесення ніяк йому не вдавалось, і він мусів раз-у-раз змінювати його в редакції, шукаючи найвідповіднішої. Напсував багато паперу, подер із пересердя ще більше і аж десь коло глибокої півночі йому нарешті пощастило знайти спосіб — більш-менш пристойно вийти з тяжкої ситуації.

На другий день завідувач кондукторськими

бригадами відіслав до начальника відділу руху додаткове донесення Штокало, де між іншим, стояло:

„...При цьому маю за честь додатково повідомити, що проїжджаючи 12-го серпня 1914 р. з поїздом ч. 321 вищеназвана сторожиха будки 628 держала перед поїздом прапор і раптом кинула ним об землю, а сама при виконанні своїх службових обов'язків показала безцензурно цілому поїздові дві дулі з усіма суттєвими подробицями, так що був відразу ясний і повний образ речі . . . ”

З відповідними листами від завідувача кондукторськими бригадами і начальника відділу служби руху все листування пішло до Києва, а за півроку начальник Кунька дістав звідти пакет, на якому зверху стояло: „Цілком секретно. У власні руки.”

Розірвавши пакета і прочитавши, що було все-редині, Кунька витріщив очі, бо нічого не зрозумів. У листі, між іншим, стояло:

„...Ваше повідомлення ч. 999 з дня 13.IV. ц. р. про вищеназвану будку 628 складено недопустимим для офіційних паперів тоном, із жартівливим підкреслюванням моїх виразів, а справа, як показалося, така нікчемна, що залишається тільки дивуватись, як могли ви звертатись із нею до тутешнього уряду. З прикрістю примушений висловити вам своє незадоволення, а одноразово повідомляю, що головний кондуктор Василь Штокало за несолідне ставлення до служби переміщається покищо на шість місяців на товарні поїзди, про що прошу

його повідомити. Для остаточного ж вияснення та ліквідації інциденту висилається з управи залізниці ревізор.”

Перечитавши листа, Кунька подивився на конверта, щоб переконатись, чи це справді до нього. Але на конверті стояло його власне ім'я з усіма належними службовими предикатами. Кунька натиснув що було сили на гудзика. До кабінету влетів діловод.

— Що то за інцидент коло будки? — запитав Кунька.

— Коло якої будки?

Кунька подивився на листа.

— Коло будки 628!

Діловод здвигнув плечима:

— Не маю уяви . . .

— Як не маєте уяви?! Тут начальник служби присилає ревізора для розслідування справи, а ви не маєте уяви! А хто ж тоді має мати уяву? А що це за будка 628?

— Не маю уяви.

— А може маєте уяву, що це за кондуктор . . . чекайте, як його? — Кунька подивився на листа: — кондуктор Василій Штокало. Він там наробив якогось бешкету. Що це за Штокало? Якийсь галабурдник?

— Кондуктор Штокало? — Не маю поняття. В канцелярії, як самі ласкаві знаєте, стільки роботи, що я не маю можливості за всіма услідити.

Може Іван Семенович щось знає.

Покликали Івана Семеновича, помічника діловода.

— Що там сталося коло будки? — гостро спитався Кунька Івана Семеновича.

— Прошу ласкаво вибачити, коло якої будки? Начальник подивився у листа:

— Коло будки 628.

— Коло будки 628 . . . — повторив, задумавшись, Іван Семенович, — не маю уяви.

— Я бачу, панове, що ви взагалі не маєте ні про що уяви! — розсердився нарешті Кунька.

— Управа залізниці присилає нам ревізора для розслідування справи, а ви не маєте уяви, що то за справа. Добру канцелярію маю! Негайно розшукати мені діло і з'ясувати все! І покличете того прохвоста.

— Кого, прошу, покликати? — запитався неспіливо діловод.

— Того кондуктора. . . як він у чорта називається?. . . — Кунька подивився у лист. — Кондуктора Василя Штокала.

— Слухаю. — І діловод вийшов, а за ним Іван Семенович.

А до кабінету увійшов нахмурений і з виразними знаками роздратування начальник 10-ої дільниці служби шляхів інженер Навманець. Ледве діткнувшись поданої йому руки, сів і зараз же запитав:

— За що це ви, Петре Івановичу, скаржились на мене? Що я вам зробив?

— Я скаржився на вас? Коли? Бог з вами, Євгене Івановичу!

— Але я маю документальні докази. — Навманець витягнув із кишені пакета і прочитав:

„Замість того, щоб шляхом спільного порозуміння ліквідувати такі справи на місці, ви зробили якийсь незрозумілий спротив проти слухних домагань начальника відділу служби руху на станції Бобринська і допустили до того, що він мусів був скаржитись на вас до управи залізниці. . . ” і т. д. Отже, це факт. І через вас я одержав догану. Тільки не знаю, за що. Я прийшов вас попросити, щоб ви були такі ласкаві і принаймні сказали мені, за що саме ви на мене скаржились і за що я одержав догану. Я хотів з'ясувати це в себе, у своїй канцелярії, але там таке безголов'я, що ніколи не можна нічого знайти. Сліди якісь мусять бути, але їх треба шукати рік, а мене, признатись, кортить швидше знати, чому це ви, не сказавши мені ані слова, відразу бабахнули скаргу до Києва.

— Дорогий Євгене Івановичу!

— Що, дорогий Петре Івановичу?

— Я також одержав догану.

— Слава Богу! Так вам і треба! Взятий меч, од меча й погине. Але все таки скажіть, за що ви на мене скаржились?

— Перш за все, Євгене Івановичу, я на вас ніколи й нікому не скаржився. Друге. . .

Тут Навманець підняв догори папір!

— Подождіть, будь ласка. Друге, скажіть мені, що це сталося коло будки. . . як її в чорта. . . коло будки 628? Це з вашої області, і ви повинні знати, що там сталося. Що?

— Власне за цю будку я й одержав догану. І я вас хочу спитатись, що там таке немиле для вас сталося?

— Повірте мені, Євгене Івановичу, що я перший раз сьогодні почув про цю прокляту будку, бодай вона згоріла. Очевидно, там треба шукати коріння справи. Що це за будка? Де вона?

— А дідько її знає! Але ви не забивайте мені баки якимись будками, а кажіть, за що ви на мене скаржились?

— Момент. Зараз!

І Кунька рішуче натиснув на гудзика. Убіг діловод.

— Знайшли вже?

— Ні, прошу. Шукаємо, — відповів діловод нечально.

— От, як бачите — звернувся Кунька до гостя.
- Шукають. Вони все шукають. Це їх спеціальність. І так будуть шукати день, два, тиждень, два тижні, рік, і можна присягнути, що ніколи не знайдуть. А повна канцелярія писарів, і все пишуть, а потім шукають, від ранку до пізньої ночі, а що во-

ни там пишуть і чого потім шукають, Господь їх знає. Мабуть, така раса. Я вже й не ходжу туди. Нехай пишуть, коли їм мило. Але ви мені, — звернувся Кунька до діловода, — на цей раз мусите знайти справу про будку. І то сьогодні. Я вже догадуюсь, у чому річ. Хтось там із ваших писарів сочинив якусь дурницю і послав із моїм підписом до управи залізниці. Не інакше. Але! — і Кунька підняв догори палець. — Ідіть швидше, шукайте.

Діловод вийшов.

— Прийдеться післати якогось із цих письменників до Києва. Бо тут ці меланхоліки ще ніколи нічого не знайшли.

Увійшов сторож і повідомив, що прийшов кондуктор Штокало.

— Ага, Штокало. Веди! — А звернувшись до гостя, додав: — Оце якраз і є той шибеник, що заколотив усю кашу. Може від нього щось довідаємось.

Увійшов Штокало. Не подобав на шибеника. Високий, ставний, з добре упорядкованими шпакуватими вусами, чисто оголений, чисто вбраний. Став, мов стріла.

— Ви головний кондуктор Штокало? — спитав недовіжливо Кунька.

— Так точно, пане начальнику.

— Дивно. . . А скільки вам літ?

— Шістдесят, пане начальнику.

— Дивно. . . А як довго служите?

— 32 роки, пане начальнику.
— Скільки разів були карані?
— Ні разу, пане начальнику.
— Дивно. . . А жінку маєте?
— Так точно, пане начальнику.
— Дивно. . . А як же це сталося, пане Штокало, що ви, маючи 32 роки непорочної служби і такий поважний вік, нарobili такого бешкету коло будки. . . як її? . . . коло будки 628?

Штокало подивився здивовано на Куньку. . .

— А може це якийсь інший кондуктор Штокало?

— Нема, пане начальнику. Я один.
— То як це ви допустились до бешкету там?
— Я? До бешкету?
— Ви, ви. Не я. Я по будках не лажу. Так кажіть, що ви там нарobili?
— Я нічого не наробив, пане начальнику.
— Це не може бути! Сам начальник служби про це пише. Чому заперечуєте? То нічого не може. Все відомо. Нічого не скриєте. Так швидше, швидше!

— Я нічого не зробив, — ледве промовив приголомшений Штокало.

— Як то нічого?! А за що ж це начальник служби звелів негайно змістити вас аж на шість місяців на товарові поїзди? Така кара на невинних людей не накладається. Може скажете, з примхи покарав вас, бо начальство по-вашому завсіди не-

справедливе, тільки й думає, якби покарати. Ну, кажіть!

Почувши про переміщення на шість місяців на товарів потяги, Штокало сильно вибалушив очі і сильно розкрив рота. Треба пам'ятати, що очі людям вилазять, щоб ліпше бачити, або від міцного удару по голові. В данім разі зійшлись обидві ці причини. З одного боку хотів, мабуть, Штокало докладніше придивитись до Куньки, чи була не здурило начальство, що говорить йому про переміщення, а з другого боку вістка про переміщення вдарила по голові тяжче від найтяжчої довбні. Від її удару сам собою розкрився рот і задубіли м'язи, що керують його рухами. Штокало втратив здібність говорити. Одночасно зашуміло йому в голові, а в вуха почав хтось насипати дрібних дзвіночків, все більше й більше. Штокало кілька разів потряс головою, але це не допомгло, і він, не відповівши ні на одно з дальших питань начальника, мусів був вийти, чи ліпше сказати, був досить безцеремонно випроваджений із кабінету.

По дорозі додому трохи йому попустило. Очі помалу вернулись на своє місце. Рот майже заккрився, і в вухах перестало дзвонити, але залишився шум, як на лотоках. А на голові сиділа якась тяженна шапка, і на душі було немилосердно гидко.

Обідав Штокало мовчки і без пам'яти: не сказав до вечора нікому ані слова і аж уночі загово-

рив. Але сам до себе. Жінка вже спала, коли це почалось. . .

А почалось із того, що Штокало підвів раптово із подушки голову, перехилився через обрубину ліжка і голосно плюнув на підлогу:

— Тьфу!

А потім додав:

— А тиче тобі мерза дулі, нехай тиче. Дідько з нею! Відвернись і не дивись у той бік. Нехай ті дулі ідуть на колеса, на букси. А твоє діло сторона. То є розум! А не донесення писати. Тьфу!

І зараз же захропів.

Але скоро знов прокинувся і сказав:

— Чого тобі мішатися не в своє діло? Я тебе питаюся! Показує тобі баба дулі, нехай показує. Що тобі, старий дурню, до того? Відвернись і не дивись у той бік. Це розум! А не донесення писати. Тьфу!

І зараз же захропів. . .

А потім знов прокинувся і сказав:

— А тиче. . . — і т. д.

Було вже добре по півночі, коли він розбудив жінку.

— Слухай, стара. Май розум! Як побачиш, що хтось тиче тобі дулі, то нехай собі тиче. Ти вдавай, що нічого не бачиш. То розум! А не донесення писати. Тьфу!

— Бог з тобою, Вася! Та хто б мені дулі тикав?

Це тобі в сні верзеться. Ліпше спи, — і зараз же заснула.

— Та не верзеться, а правда! Тепер вийшов такий закон, що кожна сторожиха може тобі дулі тикати при виконанні своїх службових обов'язків. А головний кондуктор має їй брати під козирьок, або вдавати, що нічого не бачить. То розум! А не донесення писати. Тьфу!

А вранці сидів Штокало на краю ліжка, спустивши долу босі ноги і, тримаючи в руці шкарпетку, повчав наймичку, що стояла перед ним із вицищеними чобітьми:

— Май, Палазю, розум. Не будь дурна. Слухай, що тобі старші говорять.

— А хіба ж я, барин, не слухаю? — затривожилась наймичка.

— Мовчи, коли до тебе говорять. Май, кажу, розум. Коли тобі тичуть дулі, то бери під козирьок, або вдавай, що нічого не бачиш. То найрозумніша річ. І ніколи не пиши донесень, бо пішлють тебе на вантажні потяги, і кожний крутигаврило буде до тебе зуби шкїрити і буде з тебе глузувати, що ти була дурна і не взяла під козирьок, коли тобі дулі тикали. Май, Палазю, розум! Послухай мене, старого дурня, головного кондуктора товарових потягів Василя Штокала. Тьфу!

Наймичка втекла на кухню і розплакалась.

— Що тобі, Палазю? — тривожно запиталась пані Штокалиха.

— Хтось набрехав баринові, що я дулі тикала. Ой, Боже! А барин дуже сварили мене.

Пані Штокалиха подалась негайно до спальні.

— За що ти, Вася, насварив Палазю? Бідна дівчина нічого не винна. То хтось набрехав тобі на неї.

— А нехай не буде дурна. Коли їй хтось дулі тиче, то нехай тиче. Тепер такий закон. Нехай не пише донесень, як то зробив один дурень — головний кондуктор Василій Штокало, а нехай візьме під козирьок. То є рсзум, а не донесення писати. Тьфу!

Покликали лікаря, і той сконстатував сильне нервове потрясення. Прогнозу дав дуже сумну:

— У таких випадках можливі три кінці: або хворий виходиться, на що в данім разі дуже мала надія, через поважний вік недужого, або попаде в чорний смуток-меланхолію, або нарешті, що найімовірніше, скінчить буйним божевіллям. З уваги на цю останню можливість, було б найліпше відвезти хворого до належної лікарні.

Так і зробили. Відвезли до Кирилівської лікарні в Києві. По дорозі Штокало намагався переконати жінку та інших, що коли їм хтось тикатиме дулі, то . . . і т. д. Хоч усі з ним дуже охоче згоджувались, він все таки не покидався свого і все переконував. Те саме було і в лікарні. Спершу тамошні пацієнти були дуже захоплені і хвалили його за оригінальний помисел, але згодом, побачивши, що

Штокало безнастанно товче те саме, прийшли до висновку, що мають перед собою божевільного, і під великим секретом повідомили про це лікарів, а самі почали бокуватись від нього.

Чим скінчилась хвороба Штокала, не знати, бо скоро вибухла революція, а за нею большевизм, і настало загальне помішання розумів, так що тяжко було розібрати, хто божевільний, а хто ні. Дуже можливо, що тоді випустили Штокала з лікарні і призначили на посаду комісара на залізницю, де він розпорядився, щоб усі сторожихи тикали дулі, коли проїздить повз них потяг, і щоб усі головні кондуктори брали їм під козирьок, а кожного, хто цього не робив, розстрілював за контрреволюцію, або засилав на канальські роботи. Дуже можливо.

На цьому я б і скінчив це оповідання, бо найбільше цікавила мене доля головного кондуктора Василя Штокала, порядного й солідного службовця, що впав жертвою не своєї вини, а чужого безголов'я. Історія інциденту коло будки 628 закінчилась уже без участі Штокала, і це закінчення не мало жадного впливу на долю нещасника. Подам короткий опис цього кінця.

Отже, канцелярія Куньки шукала кілька днів справи про будку 628 і таки не знайшла її. Кунька таки казав правду, що нічого з тієї шуканини не вийде. Тому післали одного службовця до Києва і він роздобув там числа „ісходящих”. За допомо-

гою цих чисел удалось знаходити в архівах відділу копії висланих з відділу листів, а по тих листах більш-менш відтворити картину випадку коло будки 628. Але тільки більш-менш, бо головної речі — „ганебного вчинку” — не вдалось в'яснити. Яку саме ганьбу вчинила сторожиха, не можна було догупатись, читаючи супровідні листи відділу.

Перечитавши знайдені копії „ісходящих”, Кунька впав у відчай:

— І все це я попідписував?

— Так, — відповів винувато діловод.

— А чого ж ви нічого мені не казали, коли подавали ці дурниці на підпис?

— Ми маємо від вас розпорядження, щоб тільки в особливо важливих справах робити усну доповідь. А коли дурниці, то нічого не говорити.

— Ідіть, будь ласка, з моїх очей, бо я за себе не ручуся.

І діловод вийшов, скулившись.

А через півроку приїхав ревізор. Перед тим вислав депешу, щоб зібрались у кабінеті відділу руху сам начальник відділу, начальник 10-ої дільниці служби шляхів, головний кондуктор Василій Штокало і сторожиха будки 628. Всі названі особи на призначений час зібрались, окрім кондуктора, бо той перебував ще й далі у психіатричній лікарні. Обидва начальники чекали в кабінеті, а сторожиха в сінях і почувала себе приблизно так, як

почуває себе кожний, що сидить у почекальні зубного лікаря і бачить крізь стіну кліщі, гемонську токарку і садистичний винахід — лікареву голку, а немилосерний зуб болить так, що можна проклясти кожного, хто б до нього торкнувся. За серце то стискало, то відпускало. Чого хоче начальство?

Приступивши до розслідування справи, ревізор висловив насамперед глибокий жаль, що в той час, коли батьківщина провадить смертельну боротьбу з ворогом і коли кожний залізничник мав би віддати всі свої сили для цієї боротьби, що в той час, мовляв, не можна займатись такими пустими справами, як якісь нікчемні порахунки між кондуктором і сторожихою.

— Бо дивіться, панове. Ви пишете, що сталась ганебна подія. Іде широке листування від канцелярії до канцелярії, від служби до служби, перекидається аж до управи залізниці, призначається ревізія. Можна подумати, що сталась бозна яка катастрофа. А насправді нічого подібного. Сталось всього-на-всього те, що якась дурепа показала дулю такому самому йолопові, як вона. І всі перелякались. Подумаєш, які страхи! Та підіть, будь ласка, на перший - ліпший базар у Києві. Там на кожному кроці, з кожної будки стирчать дулі. Одна баба другій тиче. І ніхто не робить із того ганебної події. Тільки тут якийсь йолоп образився і крикнув: „Ганебна подія!” і ціла лінія перелякалась і собі закричала: „Ганебна подія!”. Подумаєш, які мімоси!

Обидва начальники слухали з великою цікавістю і безмірно дивувались.

— А потім дивіться, — ревізор витягнув із активки листування і розгорнув його. — Дивіться: начальник служби руху запитує, що значить вираз „хавкали до неї, навіть не питаючись її чи є вдома її законний чоловік”. Тут щось криється. . . І замість того, щоб дати докладну і ясну відповідь, ви присилаєте купу паперу, де є всяка всячина, тільки нема того, чого треба: що значить „хавкали”. І мусить ї-хати з Києва ревізор, щоб на місці розвідати, що значить „хавкали до неї, навіть не питаючись. . .” і т. д. Так, будьте ласкаві, скажіть, що це значить?

І начальник відділу служби руху, і начальник 10-ої дільниці служби шляхів не знали, що це значить, і тільки потиснули плечима.

— Ну, от бачите. Пишете так багато і самі не знаєте, що власне сталося. Це, погодьтесь, подобає на якийсь фарс. Управа залізниці має всі підстави думати, що з нею жартують. Покличте, будь ласка, кондуктора.

— Кондуктора нема, — сказав Кунька.

— Як то нема? Я ж телеграфував, щоб і кондуктор з'явився.

— Так, але він збожеволів.

— Збожеволів? — ревізор зробив великі очі.

— Еге ж. Його відвезли до психіатричної лікарні до Києва.

— Та-а-ак. . . Так ось воно що. Ну, тепер ме-

ні стає ясніше. . . Тепер. . . — і ревізор з недові-
р'ям подивився на обох начальників. — А від чо-
го він збожеволів?

— Господь його знає. Безнастанно говорив
про якісь дулі.

— Ну, ось бачите: дулі! І правильно. Цілком
правильно. Ідея фікс. То страшна річ. А коли ж
це його напало?

— Не знаю, тільки півроку тому відвезли йо-
го до лікарні.

— А сторожиха здорова? Чи може також у
лікарні?

— Сторожиха здорова. На службі, — відпо-
вів Навманець.

— Ну, то побачимо. Є тут?

— Є.

— Покличте, будь ласка.

Покликали сторожиху. Увійшла перелякана жі-
нка. Ревізор гостро й довго дивився на неї. Жінка
на нього і почувала себе, як крілик, кинутий поло-
зові в клітку.

— Ви там скаржились, — почав ревізор, перер-
вавши нарешті мовчанку, — що головний кондук-
тор Штокало хавкав до вас, коли вашого чоло-
віка не було вдома. Що це значить? Що він вам
робив?

Жінка густо почервоніла і подивилась зляка-
но на начальників.

— Так кажіть, тітко, що він вам робив?

— Господа начальство! — заголосила жінка,

... я чесна жінка. То хтось на мене набрехав.

— Та ніхто не набрехав. Що ви крутите? Ви ж самі на нього скаржились.

— Я ні на кого не скаржилась, господа начальство.

— Як то не скаржилась?! А це що? — і ревізор перекинув кілька листків „діла” і зачитав: „Вищеназвана Пилипиха є чесною жінкою свого законного чоловіка” ... і т. д. і „ласкаво просить заборонити їм хавкати при виконанні своїх службових обов'язків і гостро покарати”. А тепер заявляєте, що не скаржились. Так кажіть, Пилипихо, як було діло? Не соромтесь. Тут служба, тут нема ніякого сорому.

— Я не Пилипиха, — утираючи сльози, сказала жінка.

— Ах, пардон! вибачте ласкаво. Супруга Пилипа Кучменка. Вибачте.

— Мій чоловік називається Прокохвій Мичка. Ревізор подивився на обох начальників. . .

Тоді Навманець узяв справу в свої руки:

— У котрій будці служите, тітко?

— У 628-ій.

— То на якого ж нечистого пхаєте нам сюди якусь Мичку?! Ви жінка Пилипа Кучменка, чи ні?

— Вибачте, господа начальство, я думала, що він Прокохвій Мичка.

— Думала! Вона думала. Живе з чоловіком 25 років і не знає, як він називається!

-- А ви казали, що здорова, — сказав ревізор, звертаючись до Навманця. — Другий Штокало! — А звертаючись до жінки, спитався: — Цікаво мені, тітко, знати, чому вам прийшло в голуву називати свого чоловіка Мичкою?

— Звиніть, господа начальство. Я неграмотна. Я кажу по-простому. Люди кажуть Мичка, то й я за ними. А як воно має бути по-казьонному, чи Мичка, чи не Мичка, то я вже не знаю. Звиніть.

Навманець устав і рішуче підійшов до телефону. Подзвонив:

— Канцелярія 10-ої дільниці служби шляхів?.. Прошу до телефону діловода. . . Тут інженер Навманець. Скажіть, будь ласка, як називається сторож будки 628? Тільки шукайте там, ради Бога, швидше. . . Як? . . . Прокохвій Мичка? . . . Ви не помиляєтесь?.. А чому не Пилип Кучменко?.. Що?.. Не розумієте? Треба було прислати жінку Пилипа Кучменка. . . Що? Не знаєте, хто це Кучменко? . . . Це сторож будки . . . Такого зовсім нема? . . . А де ж він подівся? . . . Не знаєте? Ви ніколи нічого не знаєте! А хто вам казав прислати цю бабу? . . . Що? Таке розпорядження? Але розпорядження було прислати Пилипиху . . . Що? . . . Сторожиху будки 628? .. — І Навманець різко повісив слухавку і, звертаючись до ревізора, сказав:

— Вона каже правду. Її чоловік називається Прокофій Мичка, а не Пилип Кучменко. Знов канцелярія наплутала!

Навманець був червоний, а ревізор реготався.

— Ідіть собі, тітко, з Богом додому. Та вибачте, що ми вам голову морочили. Ваш чоловік справді Мичка: і по-простому, і по-казьонному. І так, і так — все одно Мичка, — сказав ревізор.

Щаслива сторожиха вискочила. А ревізор подивився глузливими очима на обох начальників і сказав:

— Так, так. . . Це діло, як виявляється, далеко тяжче, ніж я собі думав. . . Тут треба інших ревізорів. . . А я до того не фахівець. Егеж. . . А цікаво знати, де ж Пилипиха? Чому її не прислали?

— Канцелярія каже, що такої ані в списках нема.

— А це що? — і ревізор постукав пальцем по паперах.

І Кунька, і Навманець ніяково мовчали.

— Так, панове, — сказав ревізор, устаючи, — констатую, що все це не більше, не менше, як фарс. Мушу це з великим здивуванням сказати. І це в той час, коли батьківщина напружує всі сили, щоб не допустити до катастрофи. . .

Але в цей момент відчинились від канцелярії двері, увійшов діловод і тремтячою рукою подав Кунці депешу. Кунька прочитав і зблід. Передав ревізорові. Той прочитав і зблід. Так само Навманець.

— Коли прийшла ця депеша?

— Тільки що принесли.

— А хто це, панове, Бубліков?

Усі мовчали. . .

— Переворот. . . — перервав мовчанку ревізор.

— Так, так. Державний переворот! — повторив через хвилину. — А ми тут дулями займаємось! Який примітивізм! Яка декаденція!

— Коли відходить найперший потяг до Києва?

— За півгодини.

— Розпорядіться, будь ласка, причепити мого вагона.

ТЕРЕНТІЯ ТРОХИМОВИЧ ТАРАДАЙКА

1.

Якщо шановний читач має нахил до лектури героїчної, то нехай цього оповідання не читає, бо життя Терентія Трохимовича Тарадайки, описане тут, не позначилося ні великими вчинками, ні сміливими змаганнями. Залізної волі, революційного духу, бурхливих емоцій Терентій Трохимович не мав.

Це був скромний чоловік, що по закінченні двокласової міської школи, кілька років складав іспит на церковно-парафіяльного вчителя і не склав; потім служив у волості за писарчука і нарешті дістався на посаду дрібного урядовця в державнім Селянським Поземельнім Банку, що переводив розпродаж панської землі селянам. Навіть під час революції, коли люди з його досвідом робили карколомну кар'єру, ставали міністрами, чи полководцями, Терентій Трохимович не зумів підвестись на якийсь вищий шабель.

Виходило б, що шкода про таких людей писати. Особливо в наші часи, коли література має форму-

вати міцні характери, спонукати до великих замірів та відважних вчинків і свою науку ілюструвати відповідно світлими прикладами. Але автор належить своїм смаком і уподобанням ще до старого, негероїчного періоду в нашій літературі, і тому вибрав таку буденну тему, як життя Терентія Трохимовича Тарадайки.

А втім, якась данина духові часу буде і в цьому оповіданні, бо Терентій Трохимович жив і загинув саме тоді, коли було чимало героїв, а ще більше їх могло бути, якби тільки охота. Це було під час української революції.

Терентій Трохимович Тарадайка соромився свого прізвища. Признавався до нього тільки в крайніх випадках. І тоді робив більший наголос на двох перших частинах свого наймення, вимовляючи прізвище трохи зглуха. Зате знайомі інакше не звали його, як Тарадайка, звичайно позаочі, і тільки в очі з чемности обмежувалися двоєсловом — Терентій Трохимович. З цієї причини, а також із симпатії до Терентія Трохимовича, буду надалі пропускати його прізвище.

Ще прошу ласкаво прийняти до відома, що Терентій Трохимович любив одну дівчину і мав солодкий намір одружитися з нею. Про це згадую з великою неохотою, бо якимось соромлюся говорити про інтимні почуття людини. Але тут мушу. Не тому, що оповідання без кохання все одно, що весілля без музик, а тому, що згадана дівчина

справді відограла велику роль в житті Терентія Трохимовича. Додам іще, що вона була надзвичайно гарна. Бодай на смак Терентія Трохимовича. Описувати її красу я не буду. Це не мало б ніякого пуття. Бо чи не шкода говорити про жіночу красу в наші дні, коли кожний читач прочитав про це сотні книжок і коли про жіночу красу написано багато мудрого великими майстрами слова. По-друге, жіноча краса — явище умовне. Хто його знає, яке враження зробили б на кожного з нас ті зразки краси, що на їх рахунок понаписувано стільки геніяльних поем, починаючи, скажім, від Олени Менелаїхи. Потрете, навіть оті, скажім, ліпші від мене майстри слова не мали, на мою думку, великого успіху. Почетверте, за сорок років від часу революції розуміння, смаки і вимоги щодо жіночої краси так змінились, що було б смішно тодішні прикмети її звеличувати нині, коли довга коса стала диким анахронізмом, а біле, незасмалене по-циганському личко — нудною банальністю. Чи не викликав би я іронічної усмішки, коли б наприклад, відважився похвалити, що кохана Терентія Трохимовича була подібна на скромну Магдалину, ніколи не витріщувала зубів і не реготалась, як то роблять красуні й некрасуні тепер, коли каноном життя на нашій планеті став саме такий, здоровий на всю пащеку сміх. Поп'яте, хочу дати повну волю самому читачеві, що напевно має якийсь свій власний смак, може зовсім неподібний ні до

мого, ні до смаку Терентія Трохимовича: нехай він, якщо має охоту, уявить собі найкращу жінку і нехай ласкаво повірить, що більш-менш такою самою могла бути і та, що спровокувала в серці Терентія Трохимовича солодкий біль. Більше й не треба.

2.

Починаю оповідання з того моменту, коли одного ранку прийшла до банку дивна телеграма Бубликова про скинення з російського престолу царя Миколи II. Хто був той Бубликов, мало хто знає. Але саме ім'я стало історичним, бодай на той час, доки буде жити старе покоління і проклинати день і годину, коли той Бубликов народився.

Прийшовши вранці на службу, Терентій Трохимович застав кількох товаришів, що купую стояли коло стола і про щось говорили.

— Терентію Трохимовичу! Ану, прочитай.

Терентій Трохимович прочитав телеграму, але мабуть не зрозумів, бо подивився на товаришів так, наче хотів спитатись: а в чому ж річ?

— Розумієш?

— Та що ж тут розуміти? Телеграма...

— Бовдуре! Та ж царя скинули! — вирвався один із найекспансивніших.

— Говори! — з недовірям відказав Терентій Трохимович.

— Та ж читай, голово!

Терентій Трохимович кинувся похапцем читати ще раз. Урядові папери часто відрізняються від сюрреалістичних творів тільки тим, що не мають метафор, але глудз той самий. І на цей раз було так, що Терентій Трохимович не все зрозумів, і треба було висвітлювати йому зміст кожного речення. Не було жадного сумніву: царя нема.

— Що? Номер!

— Справді... — а подумавши трохи, додав:

— Які ж це антихристи скинули?

— Но-но, Терентію Трохимовичу. Тримай згоди, бо зачепиш!

— То може найліпші люди, — додав другий.

Терентій Трохимович загальмував. А тим часом канцелярія наповнилася службовцями, що, довідавшись про цікаву подію, не бралися зовсім за роботу, а з великим зворушенням обговорювали новину, висловлюючи різні здогади та ставлячи різні прогнози.

3.

А за кілька днів по телеграмі Бубликова Терентій Трохимович прийшов, зі скрухою в серці, до сумного виснову: нема господаря, нема порядку!

Вся робота в канцелярії стала, папери лежали лоском, урядовці вдрились у політичні дискусії, а найголосніше заговорили такі, що досі були найгірші і найменші. Начальство майже перестало по-

!

казуватися людям на очі. Щодня вибиралися якісь комітети. Чи не кожного дня відбувалися пишні походи по місті, з музиками, з прапорами, з голосними промовами.

Терентій Трохимович, хоч був ще молодим урядовцем, однак до своїх службових обов'язків ставився поважно, виконував солідно приділену йому працю, любив порядок і звик до нього, і тому було йому прикро дивитися на нові звичаї, що помалу заводились по канцеляріях по телеграмі Бубликова.

Одного разу він почув, як начальник відділу докірливо зауважив одному службовцеві, що, мовляв, працювати таки треба, незалежно від того, чи є цар, чи нема царя, бо є нарід, а він, мовляв, потребує їх праці. Але на це одержав несподівану відповідь:

— Ця наша праця не тільки що непотрібна народові, а навіть шкідлива йому!

Терентій Трохимович аж підняв голову.

— Як то шкідлива?! — гостро запитав начальника.

— А так. Шкідлива. Вся панська земля має перейти до селян без ніякого викупу, а ми продаємо її. Грабуємо селян. Продаємо крадене!

Начальство нічого не сказало. А Терентій Трохимович унурився у папери і став ще пильніше писати. Дух його був цілком стривожений. Пригадав собі, що вже перед тим чув десь, що панська

земля повинна перейти до селян без викупу, але ніколи цій чутці не надавав поважного значення і навіть здалека не зв'язував її з долею селянського банку. Аж тепер побачив, що між цими справами є тісний і фатальний зв'язок.

Зустрівшись якимось після цієї розмови з своєю коханою, почав Терентій Трохимович скаржитись їй на все, що коїлось навколо, особливо на розгарття у банку. Був певен, що почує від неї тепле слово співчуття та потіхи.

— Ваш банк треба негайно скасувати! — сказала дівчина, не дослухавши навіть до кінця Терентія Трохимовича.

Він відчув тривогу... На цей раз не так злякала його доля банку, як той тон, що ним вимовила свій присуд дівчина. Терентій Трохимович побачив, що все надколом міняється з шаленою швидкістю: люди, звички, думки, слова і геть усе чисто. Той самий голос, що так ще недавно і так чудово виводив йому „Стоїть гора високая” або „В чарах кохання моє дівування”, той самий любий голос якимось раптово стратив усі свої оксамити, зробився жорстоким, різким, зухвалим і майже во-рожим.

Терентій Трохимович не мав багатої фантазії. У невеличкому саду його мрій не росли буйні дерева. Його бажання були скромні. А заробіток малого урядовця не міг був призвичаїти його до якихось вибагливих утіх. І тому, коли він вперше

зустрів був свою кохану, почув із її уст „В чарах кохання моє дівування” ще й побачив, як її тонкопрозорі пальчики ніжно торкаються многострунної гітари, — він сп’янів і закохався на смерть. З того часу його життя заповнили дві мети: службова кар’єра і одруження.

Для досягнення першої мети віддавав усю свою снагу, для другої — чепурився, як міг. Шодня чистив пильно убрання, прасував штани, вилощував черевики до лискучого глянцу, помадив чуприну, бо серед волосся мав деякі непокірні загони, що аж ніяк не хотіли лягати туди, куди їх приневолював господар.

Дивлячись на них, Терентій Трохимович казав: — Пізнати пана по халявах!

Кожну, вільну від служби годину, старався бути десь ближче до своєї коханої. Багато заважала йому його соромливість і невміння гарно говорити. Але цю хибу надолужував іншим способом. Кожного разу, коли прощався зі своєю коханою, віддавав їй грубий пакет, у якому розкішним письмом і на найліпшому папері описував свої глибокі почуття до неї. А вернувшись додому, перечитував на самоті залишену в себе копію і так продовжував собі солодкі хвилини розмови з коханою. Потім сідав складати нового листа, собі на полегшу, а милій на втіху.

Життєва філософія Терентія Трохимовича була добре впорядкована. Все було йому ясне. Знав,

чого хоче, і знав, що має робити. А тут... скасувати банк! Кар'єра — комить головою! А кохана? Ані співчуття, або бодай теплого слова. Він відчув, що її кохання перестало бути такою певною річчю, як було досі... Тривога чорним крилом туги війнула в душу Терентія Трохимовича. І він почав думати, яким би способом довідатись, що з того кохання ще лишилось. Якось зустрівшись із нею, він боязко натякнув, що думає дівчина про реченець одруження... На це одержав відповідь, що остаточно зробила з його душі безнадійну пустку.

— А це що ще за буржуазні забобони?!

А за хвилину додала:

— Не такі тепер, товаришу, часи, щоб дружитись!

Нового пакета Терентій Трохимович не відважився передати. Попрощався і пішов похнюплений додому.

4.

Поземельний банк урядовав далі. Минув місяць, другий, третій. Урядовці ходили на службу, щось ніби й писали, одержували щомісяця платню і помалу звикли до думки, що банк чого доброго перетриває лихоліття. Та несподівано одного дня його раптом закрили. Правда, не так із причин засадничих, як із випадкових.

Виконавчий комітет місцевої організації партії соціалістів-революціонерів потребував помеш-

кання на свої оюра. Він звернувся з цим до міського комісара. З уваги ж на те, що вага партій, а соціалістичних особливо, щодня зростала, а крім того, сам комісар із кожним днем автоматично ставав щораз переконанішим соціалістом, він наказав міліції негайно знайти потрібне есерам помешкання. Стали шукати, але не знайшли нічого підходящого.

Тоді комісар призначив комісію і наказав оглянути державні установи, чи там не знайдеться чогось. Так набрела комісія на селянський банк. Тут вона з жахом довідалась, що ця установа перепродує селянам панську землю. Негайно побігли сказати комісарові, а він, довідавшись, що в його місті працює така контрреволюційна організація, наробив страшного репету:

— Зараз мені зліквідувати злочинне гніздо, а всіх тих старорежимників заарештувати! — гукнув до начальника міліції.

Начальник міліції з цілим відділом міліціонерів, у супроводі комісії, кинувся до банку виконати наказ комісара. Але там виявилось, що наказу не можна було виконати, себто не можна було нікого заарештувати, бо урядовці показали партійні посвідки, з яких виходило, що всі вони належали до соціалістичних партій, головним чином до есерів, отже, не було там жодних контрреволюціонерів, окрім... окрім одного Терентія Трохимовича. Тільки бідний Терентій Трохимович не мав ніякої посвідки. Комісія страшенно здивувалась і накинулась на

нього, як гайвороння на здохлого коня. Взяла його на окремий допит, як вельми підозрілу особу.

— До якої партії належите, пане добродію? Кажіть!

Терентій Трохимович перелякався, серце йому забилося, як у спійманої пташки...

— Я... я... прошу ласкаво вибачити мені...

— Належите до партії, чи не належите? — строго запитав начальник міліції.

— Не належу, але прошу вибачення.

— Тепер, пане добродію, нема ніякого вибачення! Тепер, коли чоловік не належить до партії, то це, пане добродію, значить, що він щось думає! Таких людей нам не треба. Ось воно що! А яке ваше кредо?

Терентій Трохимович не розумів питання і розгублено подивився на членів комісії. Один із них, що був у студентським однострої, роз'яснив Терентієві Трохимовичу значення слова:

— Кредо — Значить вірую, дієслово третьої кон'югації. Вас питаються, у що ви віруєте.

— Вірую в Бога Отця, у Бога сина і в Бога Духа Святого! — похапцем віддеклямував Терентій Трохимович.

Ціла комісія лягла від реготу.

Терентієві Трохимовичу шибнула в голову думка, що настало царство антихриста.

— Ми вас не питаємо, яке ваше попівське кре-

до. Ми питаємось, яке ваше політичне кредо. Так яке?

Терентій Трохимович не знав, що сказати...

— Ви за старий режим, чи за новий?

— За новий, — відповів покванно Терентій Трохимович.

— За соціалізм, чи проти соціалізму?

— Я прошу вибачення, але я буду робити так, як скажете.

— Добре. Так маєте записатись до якоїсь партії. До якої саме, це ваша справа. Тепер свобода, і ми нікого не силуємо. Але до партії мусите записатись. Можете йти.

Терентій Трохимович вискочив, як опарений. Ідучи додому, думав:

— Та ось вона — революція...

Пригадав собі, що ще недавно належати до партії було вельми небезпечно; виплачувалося тільки бути в союзі істинно-руських, але пристойні люди здебільшого уникали цього товариства. А тепер світ перевернувся. Терентій Трохимович побачив, що відстав від людей, як відстає від буйного табуна лошаків захарчована шкапина.

— Сказали, мусиш записатись до партії, а до якої, не сказали. Вибирай, чоловіче, сам. А я звідки знаю, що вибирати?...

І коли почав розвідувати поміж людьми про ближчі кроки, що їх мав поробити, то перш за все дізнався, що тих партій є чомусь дуже багато, а

подруге, кожен дуже хвалив свою партію, а нещадно лаяв чужі. Ці дві причини стали перед Терентієм Трохимовичем великими перешкодами до негайного виконання наказу начальника міліції. Він раз-у-раз чіплявся до знайомих, щоб порадили йому, що має чинити, але раз-у-раз одержував ради, що одна одну виключали.

Аж довідався від когось, що є такі книжки, де описано кожен партію, що вона за одна і чого хоче. Називаються ті книжки партійними програмами. З тих книжок, мовляв, може Терентій Трохимович одержати відповіді на всі свої болючі питання. Терентій Трохимович страшенно зрадив, накупив тих програм і кинувся їх вивчати. Першою прочитав програму соціал-демократичної робітничої партії. І жахнувся, яка несправедливість панує на світі. З брошури виходило, що великі мільйони людей працюють дні і ночі, а проте живуть у голоді і холоді, бо всенькі продукти їх праці пожирає вовсім невеличка купка животатих глитаїв-капіталістів, що нічого не роблять, а тільки їдять. Добрий Терентій Трохимович відразу став на сторону голодних мільйонів. А коли дочитався, що партія вже постаряється, щоб глитаї працювали та щоб не були такі пажерливі, і що тоді треба буде працювати вдвічі менше, щоб для всіх вистачило добра по саму шию, то сказав:

— Добра партія! Справедлива партія! Ліпшої

не треба. Записуюся до цієї. Шкода, що купив ще ті другі книжки...

Але мусів був прочитати й ті другі, бо заплатив гроші. Та коли прочитав брошуру соціалістів-революціонерів, то побачив, що й ця партія дуже добра, і аж ніяк не гірша від першої. Тоді прочитав програму трудовиків. Так само дуже добра! Тоді програму народньої свободи. Так само! І взагалі, що не читав, то все було дуже прекрасне. Кожна партія хотіла людям добра і дуже добре знала, яким способом того добра доскочити. Після того всього Терентій Трохимович охляв духом.

— Так ось вона — революція! — сказав скорбним голосом.

— До якої ж його партії записатись?

5.

Ходив кілька днів, як замотеличена вівця. Все думав, до якої партії записатись.

— Терентій Трохимович! А-гов! — почув за собою одного дня, ідучи задуманий вулицею. Оглянувся і став.

— Що, вже не пізнаєте старого?

— Вибачте, я так задумався, що нічого й не бачив, — сказав Терентій Трохимович, підходячи до старого пана, також колишнього урядовця, і вітаючись із ним.

— А про що ж ви так дуже думаете? Про якусь моргулю?

— Та де! Маю записатись до партії, а не знаю до якої, та й думаю.

— Та що тут думати? Діло ясне. То відразу робиться.

— Але де там ясне! — відмовив Терентій Трохимович і оповів, з якими труднощами він зустрівся, скільки книжок перечитав і як з того нічого не вийшло.

— А ви книжок не читайте. То все дурне. Чим більше книжок, тим менше розуму. Колись чоловік мав одну-однісіньку книжку — Біблію. Святу Біблію. І читав її ціле своє життя. Кожне слово вигризав. Над кожним думав. І був з того мудрий. А тепер кожний отакий шуфригант має цілу шафу книжок, читає похапцем, трете через десяте, не вспів прочитати одної, а вже друга набігла. Язык меле, а а розум тим часом спить. І виходить дурне. Хоче записатись до партії і не знає до котрої. А якби ви читали Біблію, то нічого було б думати, бо відразу знали б, куди записатись. Там у Біблії стоїть. Там є наука на кожний случай.

— Як, у Біблії сказано, і до якої партії записатись?

— Так, у святій Біблії і це сказано!

— А до якої?

— Чекайте трохи. Там, чоловіче, не тільки все сказано. Але й усе, що сказано, є свята правда. Бо то Божа книжка. Там апостол Павло прорік: „Всяка жива душа властем придержащим да по-

винується. Ність бо власть, аще не од Бога. Суцїї же властї од Бога учиненї суть". А тепер берїться за розум; хто наша влада? Временное правительство. Добре. Хто на чолї? Сашка Керенський. Добре. До якої партїї належить? До есерів. Маєте негайно записатися до есерівської партїї. Чуєте? І кїнець, і нема що дурні книжки читати. „Всяка жива душа властем придержащим да повинується!" Все одно, чи та власть благословення Боже, чи кара Божа. Так сказав апостол Павло і правду сказав. Ідїть до есерівської партїї і запишіться. А скинуть Сашку Керенського і прийде другий лихолат на його місце, то негайно випишіться з есерів і запишіться до тих других, до урядової партїї. Робїть, як Бог приказав! Розумїєте?

— Розумїю. Дай вам Боже здоров'я!

Після цього Терентій Трохимович записався до урядової партїї, до есерів.

6.

Показалося, що записатись до есерів було дуже легко. Навїть до Запорїзької Сїчі було тяжче, бо треба було бодай умїти перехреститися і вірити в святу Трїйцю. А до есерів приймали з відкритими обіймами, кожного, хто лиш забажав, і не питалися ні про що, і нічого не хотїли знати, і нічого не вимагали. Терентій Трохимович вийшов з їх бюра цілком щасливий. У кишенї мав партїйну посвідку. З печаткою!

Аж тепер почув, що став людиною. Відчув у собі якусь жвавість, приплив енергії і підняв голову.

— А воно, виходить, не погано бути партійною людиною.

І став навмисне шукати зустрічі із знайомими і при кожній такій нагоді старався різними способами спровокувати свого співбесідника, щоб той запитався, до якої партії належить Терентій Трохимович.

Партійна посвідка в кишені спричинилась до того, що він, по деякім ваганні, відважився піти до колишньої своєї коханої, що з нею не бачився вже досить давно. Мав потайну надію, що тепер, коли він став політичною людиною, дівчина змінить до нього своє наставлення. Щоб надати своїй особі більшої вартости в її очах і щоб яскравіше показати їй своє оновлення, узяв під пахву брошуру соціалістів-революціонерів.

Але це була велика помилка...

Коли кохана довідалась, що то за книжка, то люто накинулась на нього:

— Ви читаете такі книжки?!

— А як же ж не читати, коли це моя партія.

— Ви належите до есерів?

— Так... — непевним голосом відповів Терентій Трохимович.

— Яка гидота!

— Чому ж гидота? — вимовив Терентій Трохимович, зовсім прибитий.

— Та це ж дрібно-буржуазна партія!

— Дрібно-буржуазна? — перелякався Терентій Трохимович нового слова.

— Це ж соціалістичний недоносок! Соціалістична малпа! Як вам не соромно?

— Але ж це урядова партія... — спромігся Терентій Трохимович вкинути своє слово на оправдання.

— Ага, урядова! Он куди стежка в горох. Ні, пане добродію, не з того кінця заходите! — і почала пробирати його за прислужництво, підлизництво і за кар'єризм, а на есерівську партію накинулася, як голодна вовчиця. Коли потім Терентій Трохимович опинився на вулиці, то в голові його шуміло, а в ухах безперестанку бриніла „дрібно-буржуазної партії...”

— Так ось вона — революція! — сказав, проїшовши кільканадцять кроків. — Утратив посаду. Утратив дівчину. Занесла лиха година до дрібно-буржуазної партії...

7.

А за деякий час загомоніли вулиці. На стінах міських будинків появився „Універсал”. Пішли суперечки з піднесеними кулаками, з погрозливими викриками, знайомі пересварилися, приятелі розійшлися. Найбільший гармидер зчинили молоді жиди.

Один із них, що в ньому Терентій Трохимович пізнав партійного товариша, спинив якось Терентія Трохимовича на вулиці і з великим обуренням почав йому викладати про українців, що застромили ніж у спину революції. Терентій Трохимович розумів третє через десяте, але слухав із великою увагою, майже побожно, даючи зрозуміти, що це справа справді жахлива.

— І чого ще їм бракує, тим українцям? — питався обурений товариш. Терентій Трохимович і сам не знав, чого їм справді ще бракує. Він не цілком ясно уявляв собі, що воно власне значить оте слово: українець. Давніше, до революції траплялось йому тільки коли-не-коли чути це слово — головним чином, у зв'язку з театральними виставами, коли приїздили малороси і грали різні комедії — „Кум мірошник або сатана в бочці”, чи „Жидівка Вихрестка”, чи, скажім, „Як ковбаса та чарка, то минеться і сварка”. Пам'ятав, що про ці вистави було багато розмов у банку, бо всі були дуже захоплені, а один разянець раз-у-раз витягував догори руку та, б'ючи себе другою рукою в груди, вигукував надхнено:

— Галя! Рібка мая!

І тому, коли зі словом „українець” сполучувався в уяві Терентія Трохимовича якийсь образ, то був це образ закоханого молодця, одягненого в яскраву святочну одєжу — у широкі кольорові штани, у вишиту сорочку, смушеву шапку, і т. п. Взагалі, це сло-

во мало виключно романтично-поетичний характер, нагадувало про щире кохання, про солодкі пісні, про різні ідилії і не мало в собі найменшої ознаки якоїсь революції.

— І чого ще їм бракує, тим українцям? — обуривався далі жидок. — Здається, мають усе. Ми дали їм найбільшу в світі свободу. Можуть ходити догори ногами. Ніхто їм не заборонить. Будь ласка. Та ні! Цього їм замало. Давай іще автономію!

— А вам що до того, пане-товаришу? — наче громом ударило десь ізблизька. Терентій Трохимович обернувся і побачив коло себе молодого чоловіка, що дивився на жидка повними ненависти очима.

— Тоєсть, як то — що мені до того? — аж кинувся той.

— А так. Що вам до того, питаюся? Чого ви пхаєтесь у наші справи? Не забувайте, що ви тут меншість. І не маєте права розпоряджатись на нашій землі!

— То ми ще побачимо, хто з нас меншість! — відрубав жидок.

Зчинилась гостра суперечка. Швидко зібралась довкола велика юрба людей. У ті часи люди здебільшого дихали свіжим повітрям. Кожного тягнуло на вулицю після сотень літ неволі. Канцелярії опустіли, майстерні замовкли, а запасні батальйони, що їх назбиралося в місті дуже багато, ходили гурмами по місті, лузаючи насіння і навідуо-

чись до касарень тільки на обід, на вечерю і на сон. І досить було, щоб десь почувлась трохи голосніша розмова, як у млі ока виростала на тому місці галаслива купа політичних противників чи взагалі охочих до сварки. Кожний хотів говорити. І говорив, як думав та як хотів, бо нікого й нічого не боявся. Бувало й таке, що дуже важливі засідання ради міністрів не могли відбутися, бо прем'єр міністрів, їдучи на засідання, застрягав десь по дорозі у вуличній дискусії.

Тільки Терентій Трохимович не брав участі в цих суперечках, лишень прислухувався. При тому довідався багато нового: насамперед, що він також українець; потім, що кацапи триста років гнітили наш народ; нарешті, що цьому прийшов кінець і що має вуті самостійна Україна, бо кожний нарід, що має вугілля, залізо, цукор і хліб, мусить бути самостійним. Тільки наші люди будуть продавати кацапам хліб і цукор, щоб вони не позди-хали з голоду.

8.

Після цього Терентію Трохимовичу стало ясно, що він добре вклепався, записавшись до дрібно-буржуазної партії. Треба було швидше виправити цю помилку. Тому, намітивши собі одного з найсимпатичніших промовців, що говорив за Україну, та вичекавши, аж той звільнився від дискусії, пі-

шов до нього і попросив, чи не знає він, де б можна було записатись до української партії.

— До якої партії, пане-товаришу?

— До української.

— Але до якої саме? До есерів, чи до есдеків?

— Не до есерів. То Боже борони. Я хотів би до української партії, — наполягав Терентій Трохимович.

— Пане добродію! Ви.. ви глузуєте?

— Та... я — і Терентієві Трохимовичу забився дух. На нього напав страх і забарвив обличчя густим рум'янцем. Українець побачив, що Терентій Трохимович говорить, як несвідомий неофіт, від щирого серця, без жадного глуму. Тому злагіднів і сказав:

— Такої партії, пане-товаришу, нема. То наші запеклі воріженьки видумали, що є якась українська партія, бодай їм сто болячок у печінку. Це, пане-товаришу, цілий великий нарід, а не партія. Не слухайте тієї наволочі, пане-товаришу. Є сорокамільйоновий український нарід, а він так само, як і кожний культурний нарід, має есерівську партію, і есдеківську, і буржуазні партії, і які хочете. Ми, Богу дякувати, маємо все, тільки не маємо такої паскуди, як істинно-русских, поміщиків і всякої чорної сотні. Ось я належу до партії есерів.

Хтось із гуртка, де далі бушувала дискусія, повідомив, що до якоїсь там установи надійшло розпорядження — перевести діловодство на українську мову.

Це повідомлення викликало серед частини гурту велике обурення. Почулися голоси: „А де ж свобода слова?” Есер аж підскочив і, покинувши Терентія Трохимовича, впірнув у гущавину, звідки зараз же залунав його голос:

— А ви як собі думали? Ви хотіли б, щоб на нашій землі ваші чинодрали писали далі по-своєму, а не мовою того народу, що з нього триста років п'ють кров?!

Хтось із присутніх бородачів у військовім однострої вирвався з громовим басом:

— Та ми їх, сучих синів, як натиснемо, то вони в нас по-китайському писатимуть, не то, що по українському, шпана кацапська!

— Правильно! Правильно! — заревла громада. Це був вершок драматичного напруження. Від цього моменту, завдяки авторитетному слову бородача у військовій одежі, перевага виразно і остаточно перейшла на бік українців. Противники їх помалу, один за одним висотались, і залишились самі українці. Хтось затагнув „Ще не вмерла”, інші дружньо підхопили, позбігалися люди, особливо жиденята. Спів так сподобався, що за ним проспівали „Засвистали козаченьки”, потім „Гиля, гиля гусонь-

9.

ки на став”, і пішли пісні одна за одною..

Того самого дня Терентій Трохимович за допомогою згаданого есера записався до партії україн-

ських соціалістів-революціонерів. Нова партія справила на нього ще ліпше враження, як стара.

Вже коли доходили до канцелярії, то можна було пізнати, що там живуть веселі люди. З відчинених вікон лунала чудова пісня:

Ревуть, стогнуть гори-хвилі
В синесенькім морі..

Товариш Терентія Трохимовича підхопив на ходу оксамитним тенором другу половину:

Плачуть, тужать козаченьки
В турецькій неволі.

Коли Терентій Трохимович увійшов до канцелярії, його перше враження було, що попав у млин. За густим димом довго не міг розібрати, що до чого. Аж трохи оговтавшись, побачив гурти молодих людей і поодиноких товаришів, різно одягнених, хто в чумарку, хто в шинелю, хто в австріяцьку халамиду, а на головах також бовваніли різні шапки, від салдатської кучми починаючи і земгусаркою кінчаючи. Товариство ходило, стояло, сиділо, курило, плювало і співало.

— Товаришу Єсли! А де ви там? — голосно, перекликуючи співців, гукнув провідник Терентія Трохимовича. З гурту співаків видістався парубок, в австріяцьким військовим однострої і пішов на поклик.

— Прошу, пане-товаришу?

— Треба записати до партії нового товариша, ось цього — і передав Терентія Трохимовича товаришеві Єсли, а сам пішов доспівувати.

— Як, прошу, називається, пане-товаришу?

— Терентій.

— Добре, а як пишетеся?

Терентій Трохимович не зрозумів і хотів показати, як це пишеться, але хтось із боку сказав:

— Ви не розумієте. Вас питаються, як ваше прізвище, себто, як ваша фамілія.

— Та не як ваша фамілія! Це ж москалізм. Треба казати „як ваше прізвище”, — зауважив хтось другий.

— Та не прізвище, а прізвище, — відрізав перший.

— Прізвище!

— Ні, прізвище!

— На Полтавщині кажуть прізвище.

— А в нас на Київщині кажуть прізвище.

— Вибачте мене, — вмішався земгусарин, — але полтавська мова сама правильна.

— О-го-го! Добре мені „сама правильна”! „Вибачте мене”! Треба казати „вибачте мені”, а не „вибачте мене” і не „сама правильна”, а „найправильніша”. Ні, панове! Так ми держави не збудуємо!

Спалахнула суперечка. Терентій Трохимович стояв і слухав. Від полтавської мови перейшла сварка на Тараса Григоровича, потім на Центральну Раду, тоді на соціалізм, звідси знов на Полтавщину, з Полтавщини на Київщину...

Аж нарешті хтось помітив Терентія Трохимо-

вича, подивився на нього довгим поглядом і спитався:

— Ви, пане добродію, чогось потребуєте?

— Хотів би записатися до вашої партії.

— Дуже добре. Зараз... Товаришу Єсли! Гей! Товаришу Єсли! Чуєте? Товаришу Гандзуляк! Чи вам вже позакладало?

Товариш Єсли, що звався Гандзуляком, а своє прізвище одержав очевидно від того, що вживав слова „єсли”, обізвався, сказавши: „Зараз, зараз”, але сперечався далі.

— Ну, то я вас сам запишу. Як ваше прізвище, товаришу?

— Терентій Трохимович, — відповів той голосно, додавши стиха: Тарадайка.

— Як, як?

— Тарадайка, — і від сорому почервонів.

— Тарадайка! Чудове прізвище! Оце українець! Чудово! Та-ра-дай-ка! Панове! Слушайте. Маємо справжнього українця: Та-ра-дай-ка!

Товариші обступили Терентія Трохимовича і захоплено дивилися на нього, наче на дорогу перлину. При цій радісній нагоді почали згадувати різні прегарні прізвища, як от Грайбас, Отченаш, Голчук-чумандра, Півкопижита і т. і.

Терентій Трохимович упрів. Не знав, чи з нього глузують, чи він справді має таке хороше прізвище. Але з цілої поведінки товаришів скоро поба-

чив, що вони справді були щиро захоплені красою його прізвища. І сам повеселішав.

— Так ось вона — революція! Все змінилося.

Дістав посвідку. Про те, що належав уже до кацапської партії, не признався... Вирішив, що стару посвідку нишком порве, а буде жити на нову. Нова партія, як уже сказано, зробила на нього ще ліпше враження, ніж стара. Люди звичайно прості, веселі, якісь легкі на душі, без жадної церемонії. Поки був у канцелярії, почував себе наче десь на парубоцькій забаві. Не можна було розібрати, де старший, де молодший. Один до одного говорили „пане-товаришу”. Терентій Трохимович мав враження, що мабуть і начальства тут ніякого нема. Пани-товариші говорили до нього, як до рідного брата, і, нарешті, що найбільше його захопило, обіцяли йому посаду, коли довідалися, що він зліквідований.

Сказали тільки, що має добре вивчити українську мову. Терентій Трохимович вдячно кліпав очима, почервонівши з радості від вуха до вуха. Бачачи загальну щирість, сам розширився і попросив, чи не порадило б йому товариство яку книжку, звідки би він міг добре навчитися мови. Йому порадили словник Терпила.

10.

Того самого дня Терентій Трохимович купив словника і негайно та з найбільшою пильністю взяв-

ся за науку. Перечитуючи словник, переконався, що багато дечого знав іще з села, тільки деякі слова зустрів уперше, наприклад, „наколи” і „позаяк”.

Але справа скоро показалаь не такою легкою, як здавалося...

За кілька днів Терентій Трохимович ледве вивчив дві сторінки. А в міру поступання далі, все попереднє переплутувалось у голові так, що мусів був знову вертатися назад і переучувати наново.

Коли таку операцію проробив кілька разів, то впав духом і прийшов до сумного висновку, що ледве чи зможе стати справжнім українцем. Невивчених слів лишалось ще сотні сторінок, а вивчене рвалоь, як павутина. Терентій Трохимович був дуже совісним чоловіком. Що робив, то робив докладно, по-Божому. Деякі співробітники з банку іронізували собі з Терентія Трохимовича за цю благородну властивість його вдачі. Терентій Трохимович, що мав уже понад тридцять років, носив, наприклад, у кишені у шкірянім покровці ніжик, що його купив ще на десятім році свого життя. Нехай читач спробує, починаючи від себе, перерахувати своїх зайомих, хто з них взагалі має ніжик, а потім нехай спробує пригадати, скільки ножиків він уже мав і де вони. То ніби дрібниця — кишеньковий ніжик. Пам'ятаючи за ножика, можна легко забути за велику справу. Але є багато людей, що вробили б значно ліпше, якби пам'ятали саме за

ножики і забували якраз за більші справи. І їм було б ліпше, і нам серед них.

Терентій Трохимович бився над словником від ранку до ночі, щодня переучуючи старе і щодня забуваючи все до чиста, скоро лиш переходив на короткий час до нового.

— Не бути тобі, Терентію Трохимовичу, українцем. Ой, не бути! — говорив у розпачі, в сотий раз відбудовуючи в голові розсипану будівлю слів.

Є багато читачів, що в той час, як Терентій Трохимович учив словник Терпила, були зайняті важнішими справами. Очевидна річ, що не було в них ні часу, ні цікавості приглядатися, як тоді Терентію Трохимовичі мучилися.

„Яка краса відродження країни“! І справді, багатством було дуже радісно відроджуватись. Але багатством таки важко. Кожна дрібниця ставала на перешкоді, а особливо мова. І треба було одночасно і словники гризти, і соціалізм вивчати, і аграрне питання розв'язувати, і державу будувати. Не дивниця, що люди звихались, як мухи в окропі. Нехай же нам наші діти не дивуються, що ми так скапарили справу.

А з Терентієм Трохимовичем було таки зле. Минув тиждень, може два, поступ у науці був пренікчемний, а тим часом очі йому набубнявіли й почервоніли, як у бельгійського крілика. Тонкий сон скидався більше на гарячку, ніж на сон, бо раз-у-раз миготіли в голові стовпці слів, що роями розлуче-

них бджіл гонились за Терентієм Трохимовичем і жалили його в самий мозок. Від страху й болю Терентій Трохимович безперестанку прокидався, і справдилось на ньому сказане в Еклезіясті: „Від великої мудрости багато печалі“. Нераз серед ночі він зривався, мочив голову холодною водою, але це не помагало йому, і не шкодило.

— Дурію! — вирішив нарешті Терентій Трохимович.

А вирішивши це, злякався і постановив покинути науку. Та показалося, що й це не легко. Викувані слова все одно не давали спокою. Чи то вже так наламався язик, чи хтось наслав уроки, але Терентій Трохимович раз-у-раз ловив себе на тому, що скандує слова.

— А бий тебе трясця та очерета! — плював і відрухово стирав ті слова долонею з чола на самий кінець носа.

— Дурію!

11.

Терентій Трохимович вибрався нарешті на свіже повітря в надії, що настирлива причепа десь по дорозі затратиться. Ідучи вулицею, старався думати про сторонні й далекі речі, але раз-у-раз забувався і повторював ті самі слова, починаючи їх з того самого кінця. Не виключена річ, що може б справді настала якась поруха розумів, як би на щастя не зустрівся зі своєю колишньою коханою.

Побачивши Терентія Трохимовича, дівчина обізвалась до нього:

— А що це ви мелете?

Терентій Трохимович подивився на дівчину. Був змучений, блідий і виглядав жалісно. Дівчині стало аж шкода хлопця. Підійшла, подала руку і потягнула за собою.

— Що це з вами, Терентію Трохимовичу? Що це ви робите? Вірші деклямуєте?

— Вчуся української мови.

— Отакої! А то навіщо?

— Записався до українців.

Дівчина подивилась на Терентія Трохимовича тісним зашморгом.

— Слухайте, Терентію Трохимовичу, Ви раз-у-раз викидаєте якісь фокуси. То до есерів записуєтесь, то знов до українців. Самі не знаєте, що робите. Хіба так можна?

Терентій Трохимович знизав плечима. Хотів знайти якесь оправдання собі, але не спромігся і тільки сказав:

— То ж бо то і є, що в мене голова, як жебрацька торба: все приймає, що б хто не кинув...

А за хвилию додав:

— А де правда, Господь його знає.

— Треба, Терентію Трохимовичу, думати, — сказала з притиском дівчина.

— Та знаю, що треба думати, але... мабуть, не знаю, з якого кінця заходити.

Щирість Терентія Трохимовича зворушила дівчину, вона взяла його під руку і лагідно сказала:

— Терентію Трохимовичу! Перш за все треба розуміти своє соціальне становище.

Терентій Трохимович видивився на дівчину...

— Так, так. Соціальне становище. Бо, на підставі науки історичного матеріалізму, тільки соціальне становище визначає свідомість людини. Розумієте?

— Розумію, — глухо збрехав Терентій Трохимович.

— Ах, нічого ви не розумієте. Нічого ви не розумієте. Так же ж не можна, Терентію Трохимовичу! Життя ж таке цікаве. Все йде вперед. Ось за кілька днів усе старе буде остаточно зруйноване, а на його місці, на руїнах постане новий світ, нове царство — царство соціалізму. Ось побачите!

Дівчина запалилася. Дивлячись на неї, Терентій Трохимович почав відходити. Пригадалися йому недавні ще, золоті хвилини кохання. Пригадалася гітара і ніжний спів „В чарах кохання моє дівування”... Тоді так само горіли в неї очі і лице. Так само слова її були теплі, теплі.

Дівчина говорила. А Терентієві Трохимовичу вже здавалося, що старе вертається. Боже, Боже! Він зачаровано дивився на кохану, не чуючи зовсім, що вона говорить. А дівчина говорила, мов співала. Хвилинами, не ставало їй духу. Спинялася, тяжко віддихала, щоб зараз же ще краще заспівати. У

словах її розцвітало царство соціалізму, а в очах і серці стояв кучерявий парубок, що оце недавнечко з'явився був на один вечір, провозгласив евангелію марксівської правди і зник, мов фантом, залишивши в душі дівчини свій чарівний образ у сполюці з чарівним образом царства соціалізму. Терентій Трохимович цього не знав. Був певен, що вернулося старе і, влучивши момент, щоб ніхто не побачив, поцілував дівчину в руку.

А поцілувавши, злякався. У голові блиснула згадка, як ця сама дівчина сказала колись різким ворожим голосом, що не такий тепер час, щоб... Думав, що знов вибухне гнівом, відштовхне його з ганьбою, покине і піде. Але... нічого! Жадної реакції незадоволення. Тільки голос її забринів іще пристрасніше.

Терентій Трохимович, пропустивши часинку, знов не стримався і знов поцілував її руку. Дівчина глибоко зідхнула і промовила:

— Не треба, Терентію Трохимовичу...

Та Терентій Трохимович почув у її голосі колишні, незабутні оксамити і нестримно припав устами до її руки.

— Не треба, Терентію Трохимовичу... — безсилим, майже беззвучним голосом благала дівчина. — Не треба...

Але Терентій Трохимович був уже неблаганний. Пісня про майбутнє блаженство в царстві соціалізму стихла, зате залунала пісня молодости.

Під звуками цієї пісні розвіялися геть усі слова з Терпила...

12.

Дівчина вмить переконала безмірно щасливого Терентія Трохимовича, що українська мова — чистий шовінізм і підступна зброя в руках капіталістів і їх націонал-буржуазного охвістя; що Терентій Трохимович належить до великої армії світового пролетаріату; що пролетаріат на підставі наукового соціалізму батьківщини не має; що всі фабрики і машини мають бути обов'язково і остаточно соціалізовані і мусять перейти в руки робочого народу; що аж після того всі стануть братами і не буде вже ні москалів, ні українців, ні жидів, а всі будуть однакові.

Після цього Терентій Трохимович втретє записався до нової партії — партії соціальних демократів. Радости мав повні груди і хотілось йому якнайбільше догодити своїй коханій. Тому читав книжку за книжкою, так, що дівчина ледве встигала обмишляти його матеріалом.

І було їй дуже мило й любо бачити, як під її впливом Терентій Трохимович політично формувався. Почуття радості полонило її. І згідно з давньою жіночою традицією це почуття виливала вона тим способом, що раз-у-раз мліла і падала хлопцеві на руки. Це ще більше заохочувало Терентія Трохимовича. Хоч у голові, крім мряки, нічого не

було, але серце було повне незбагненої мішанини соціал-демократичного марива і кохання.

Минуло літо, минула осінь. Вже Терентій Трохимович перечитав „Цар голод” Баха, „Політичну економію” Богданова, ба, вже приступив навіть до „Капіталу” Маркса, як... ні сіло, ні впало — одного дня заявила йому кохана, що соціал-демократична ідеологія, якщо добре розібрати — ідеологія соціал-патріотична і в суті речі зрадницька... Кучерявий парубок чомусь більше не показувався, а його образ в уяві дівчини заступив блискучоокий молодець, розхристаний на тілі і на душі апостол Леніна.

Передчуваючи щось недобре, Терентій Трохимович слухав дівчину з тривожним серцем. До нього підступив страх, що дівчина знову покине його. Але скоро з полегшею почув, що тільки большевицька партія є вірним оборонцем інтересів пролетаряту. Довідавшись про це, Терентій Трохимович зрадів і тільки висловив жаль, що стільки часу витратив на читання зрадницьких книжок.

Після цього Терентій Трохимович покинув соціал-демократичну партію і прийняв нову політичну концепцію.

Але... скоро переконався, що ця концепція не допускає ніяких жартів. Коли українські есери дуже нагадували Терентієві Трохимовичу тих добрих козаків, що їх бачив колись на театральних виставах, коли вони при кожній нагоді співали пісень, або сперечались за мову, котра гірша, полтавська

чи київська; коли есдеки також при кожній нагоді глибокодумно згадували, що сказав з того чи тамтого приводу якийнебудь їх рабин — Карло Кавтський, чи Отто Бавер, чи інші, то большевики жадною такою поезією не займалися. Вони просто затягнули його до злодійської роботи. У гурті підозрілих типів підкрадався Терентій Трохимович ночами до військового складу і з допомогою самих вартових витягав звідти рушниці, набої і навіть кулемети. Потім усе це розносив по жидівських закамарках, напівомертвілий від страху.

Але на цьому не скінчилось. Бувши від природи понад міру тихим, лагідним, нездібним навіть хруща скривдити, маючи вдачу майже меланхолійну, скоро, під диктатом нової віри, примушений був Терентій Трохимович пуститися на страшні діла.

Однієї темної ночі дали йому в руки рушницю, оперезали напоперек і навхрест пасами набоїв, причепили збоку бомбу і повели проти буржуазних вирождків. Даремно Терентій Трохимович намагався доказати, що він звільнений від військової служби на підставі 63 статті, пункт А (поруха серця), — не помогло! Командарм настукотів, Терентій Трохимович скулився і пішов. Поглядаючи косооком на гемонську бомбу, що висіла збоку, він прокрадався в купі москалів, жидів, латишів, китайців і різного іншого інтернаціоналу переулками міста, маючи останню надію, що десь по дорозі вимкнеть-

ся з купи, чкурне і вирятується від видющої смерти. Але надія не справдилась..

На розі однієї вулиці несподівано затаракотів кулемет, і не впів ще Терентій Трохимович збагнути, що сталось, як почув гарячі швайки по всьому тілі і впав на пішохід.

Уранці інтернаціональна армія лежала покотом, розкидана по різних місцях вулиці, а серед поляглих був і Терентій Трохимович, оперезаний, мов дружба, стрічками набоїв, з бомбою на боці. Рушниця лежала оддалік. Приходили люди і дивились. Знайомі пізнали Терентія Трохимовича і не виходили з дива:

— Подумайте тільки: Тарадайка — большевик!

ПІД КОПИТОМ МОНГОЛЬСЬКОГО КОНЯ*)

„Що далі, то ясніше виявляється, як большевизм розкладає і спустошує душу народу, як він під час миру робить людей низькими, простацькими, голодними, а у війні огидними й гідними зневаги. Советська армія своїм нападом на героїчних фінів викрила перед усім світом ті спустошення, що їх большевизм робить у житті кожного народу, коли він стається жертвою цієї смертельної хвороби”.

Черчил, 30. II. 1940

„День молитви. Архиепископ із Кентенбери наказав прочитати по всіх церквах Англії заклик, де пропонує наступну неділю зробити днем молитви за Советський Союз”.

Телеграма із Стокгольму, 15. II. 1943

„Советська армія врятувала і своїм героїчним учинком рятує цивілізацію Європи й наші надії на кращий світ”.

Президент Англійської Торговельної Палати
Дальтон, 20. II. 1943

*) Оповідання відзначене другою нагородою на конкурсі Спілки УНЛіМ у Буенос-Айресі, 1956 р.

Потойбіч залізної заслони вийшов роман „Червона Русь”. Советська критика визнала роман за видатне літературне явище, а сам автор його одержав сталінську премію.

Проблематика роману: 1. Вибухи ентузіязму серед населення галицької волости — Червоної Русі — з приходом туди московської армії 1939 року. 2. Швидке переключення населення на советський світогляд. 3. Безсила лють націоналістично-фашистського охвістя буржуазії. 4. Щасливе життя колишньої під'яремної Русі під мудрим керівництвом вождя народів — Сталіна.

Герой роману — урядовець податкового уряду Мирон Скачибіда, колишній приклонник націоналістичної доктрини. З приходом большевиків він на власні очі переконався, що фашисти безсоромно оббріхували советську владу. Цим фактом був дуже обурений і, ставши гарячим приклонником нової віри, кинувся з цілим запалом неофіта у вир запеклої боротьби за нові ідеали. У цій боротьбі не спинився навіть перед знищенням рідної сестри, непоправної націоналістки. Передав її в руки НКВД, де вона дістала заслужений ступінь кари.

Серед чорних типів виведено старого емігранта Суходолю, злого генія, що своїми наклепами на советську владу виховав був у колишнім Скачибіді ненависть до большевиків. Виведено ще

комісара-дворушника, замаскованого ворога народу, колишнього укапіста, зараженого всіми хворобами шумськізму.

У боротьбі з темними силами фашизму Скачибіда кінець-кінцем загинув. Та нарід Червоної Русі вислав на його місце нові кадри завзятих борців за советські ідеали.

У романі виведено ще пару чи дві пари закоханих. Але комсомольці, що виконують це завдання, мало подібні на звичайних коханців. Їх сердечні почування так густо перемішані з елементами сталінізму, що годі збагнути, де там партійна ідеологія, а де звичайна фізіологія.

Отакий зміст цього розхваленого роману.

Причина, чому ми звернули увагу на цей роман, така: Американська Рада Учених Товариств, підперта Рокфелерівським Фондом у висоті 500,000 доларів, розпочала масове видання большевицьких творів, щоб цим способом допомогти американському громадянину зрозуміти советську ментальність і швидше дійти до порозуміння з советами. Ми повзяли намір прийти цьому, в міру наших сил, на поміч і показати, як воно справді було з тим Скачибідою. „Авдіатур ет альтера парс!”

А маючи на увазі суть справи, передамо події без непотрібних подробиць, схематично, без жадної реторичної косметики, але з математичною докладністю.

I.

Німецькі мотори добігали до східних меж Польщі. Польська армія танула. Окремі клапті її втікали на схід, другі за Карпати. Решта розпорозувалась.

І раптом розкотились по Галицькій Землі дикі вісті:

— Совети йдуть!

— Большевики йдуть!

— Москалі йдуть!

Одно страшніше другого. Люди не хотіли вірити. Навіть песимісти казали, що це провокація місцевих комуністів.

Але це не були провокації. Німецькі мотори справді завернули назад на захід. Чого ніхто не сподівався, ставало фактом. Москалі таки надходили. З Волині і східних частин Галичини прибували бурси втікачів і, не спиняючись, утікали далі. А за ними йшла Москва.

Люди розгубились. Що робити? Сидіти, чи й собі втікати? І залізниці на захід заповнилися по-тягами, обліпленими людьми. Дороги вкрились підводами, навантаженими жінками, дітьми й клунками. А бічниками йшла піша піхотина.

— Втікаймо! — радив Скачибіді його приятель Суходоля, старий емігрант із-під советів. — Втікаймо, Мироне! За Сяном якось проживемо. А під москалем загинемо.

Скачибіда завагався... Дуже не хотілося по-

кидати насидженого місця, утульної кімнати, теплого ліжка, надбаних манатків і звиклого способу життя. Куди його втікати? Та ще під саму зиму. Кому він там потрібен? Де ніч переночує? Що робитиме? Що їстиме?

І Суходоля втік сам.

А Скачибіда залишився.

— Живуть же під радами мільйони людей. Не всі гинуть. Якось і я проживу, — потішав себе. — Воно правда, прийдеться кривити душею, але... Боже мій! Кривив перед поляками, то покривлю й перед цими. Нічого не поробиш. Такі часи. Мусить чоловік дві душі мати: одну явну, а другу таємну. Одна плоха й лагідна, світить очима, а друга, горда й непокірна, в думках таїться. А що буду комусь догоджати, то від того мене не збуде. Аби сумління чисте. А москаля з мене вже ніхто не зробить. О, ні! То байка, мосьпане!

— Треба тільки бути обережним. Мудрим треба бути. Мудрим, яко змій. А найважливіша річ — мовчати.

Скачибіда знав, що в радах нема ні рідного брата, ані вірного друга, що там сексот на сексоті, і тому, коли прийшли ради, відразу зацікавився. Відкрив рот тільки на службі, в бюрі. Але й там говорив телеграфічно й не вживав ані одного слова, що виходило б поза межі офіційного лексикону й службової фразеології.

І з цього боку забезпечив себе міцно. Але з

деяких інших боків було не гаразд. Із думки не виходили, наприклад, передсоветські дні, коли Скачибіда без жадної потреби дозволяв собі критикувати й висміювати большевиків і навіть розповідати про них глузливі анекдоти.

— Блягузкало дурне! — лаяв себе, — ідіот!

А в уяві ставали люди, що чули ці блягузкання і, звичайно, не забули їх.

— Хочеш, дурню, бути політиком, то пам'ятай, що ризикуєш головою. Бо теперішня політика, то немилосердна війна: або пан, або пропав! А коли ти дрантюх, коли ти боягуз нікчемний, то сиди каменем і ані пари з уст! Твоє місце — на печі. Там твоя резиденція, коли хочеш тее знати.

II.

Ще того самого дня, як прийшли москалі, Скачибіда попалив усі папери, що мав у хаті: листи, газети, книжки й навіть Святе Письмо. Це спалив насамперед. Вириваючи жмутки листків із Євангелія й кидаючи їх у вогонь, молився потайки:

— Прости, Господи! Колись люди самі йшли на вогонь за Святе Письмо, а тепер стало навпаки: Свята Євангелія іде на вогонь! Знікчемніли ми, Господи! Дуже знікчемніли. Але ти, Боже, милосердний. Ти бачиш наші великі немощі, то простиш і помилуєш. Бо Москва не помилує...

Тиждень чи два було спокійно.

Тільки гнітучий настрій не покидав Скачибиду ні вдень, ні вночі.

І спосіб життя дещо змінився. У годинах, вільних від служби, Скачибіда нікуди не ходив, як то бувало колись, перед большевиками. Тихо сидів у хаті. Не мав найменшої охоти показуватися „товаришам” на очі, бо кожного разу, коли бачив їх, почував дикий страх. Але боявся теж зустрічатись із знайомими й приятелями. І коли часом натикався на когонебудь із них, то швидко відкланювався й приспішав ходу, даючи виразно зрозуміти, що не має часу. Мав надію, що, уникаючи таким чином непотрібних і небезпечних розмов, зітре себе з пам'яті людей, або щонайменше доведе до забуття тих небезпечних слів, що так необережно кидав ними на адресу теперішньої влади.

Але згодом почало виразно псуватись. Насамперед, одного дня наскочив до податкового уряду якийсь товариш. Вийшло досить дико. Не знявши шапки й не привітавшись, вітром пройшовся по канцеляріях. Потім спинився і спитався в повітря, де директор. Коли переляканий директор прибіг, товариш назвав себе комісаром над податковим урядом і звелів зібрати всіх урядовців до однієї кімнати.

Перелякані урядовці покинули працю і, ховаючись один поза одного, скупчилися за директором у передній канцелярії. Там комісар виголосив до них палку промову про велике щастя бути

громадянином Советського Союзу. І директор, і урядовці, і сам Скачибіда слухали дуже уважно й намагалися напруженим зором показати, що вони справді відчують безмежне щастя, ставши советськими громадянами. Потім комісар передав директорові купу анкет. Сказав, що урядовці мають їх виповнити, точно й згідно з дійсністю, а директор має за цим припилювати. Директор кланявся й запевнив комісара, що все буде гаразд.

Стало тривожно...

Але переглянувши анкетний листок, Скачибіда заспокоївся. Побачив, що слова комісара про велике щастя бути під радами покищо не мали в собі нічого катастрофального, навіть нічого страшного. В анкеті стояли зовсім невинні точки: ім'я і прізвище, час і місце народження, батьки, освіта, посада і таке інше. Другого дня відповіді були готові і передані комісарові.

За кілька днів наспіла нова анкета.

Ледве люди встигли впоратися з нею, прийшла третя.

І після того мало було таких днів, щоб обійшлося без анкет.

Люди понаписували купи паперу, безнастанно виправляючи написане. Більша частина службового часу йшла на анкети. Темпо праці неймовірно зросло. Коли рахувати на відсотки, то кожна буржуазна країна була перевершена на кілька сот. Але

серце стискав невідступний страх: ану ж не так написано, як треба.

— Це, голубе, ще з чотирнадцятого року таке. Ще як вибухла війна, — сказав одного разу Скачибіді старший колега, виходячи з ним із бюро. — Черги, щеплення і анкети. Черги втомлюють, але не небезпечні. Щеплення болять, але здорові. А от анкети, то вже гірше. Це, чоловіче, дуже слизька й небезпечна путь. Повірте мені...

Скачибіда нічого не сказав.

На вулиці побачили на драбині чоловіка, що малював на стіні нову назву вулиці.

— Або вулиці. За Австрії ця вулиця носила ім'я Франца Йосипа. Потім перемалювали її на Красінського, потім на Винниченка, потім на Пилсудського, а тепер, бачите, виводять Маркса.

Скачибіда нічого не сказав.

— Отаке то, чоловіче Божий. А десь незабаром і нас почнуть малювати. Так, так... А не знаєте, де б його пообідати?

Скачибіда нічого не сказав, тільки здвигнув плечима.

— Ніде не можна дістати миски юшки. Настав великий піст. А то ще пів біди лиха, бо потім придуть страсті, тільки воскресення не буде... — подав руку й пішов.

— А тепер будь мудрий і розбери: чи це дурне п'ятякання, чи провокація? — подумав Скачибіда.

— Чи це легковажне базікало, чи підлий сексот?

Тяжко зажурений пройшов шмат дороги.

— А найліпше мовчати. Нехай говорять, що хочуть. Ти мовчи. Будь німий.

І заспокоївся.

Та не на довго. Поволеньки підкралась тривожна думка:

— Добре, добре мовчати. А чи це льяольно супроти влади?

Скачибіда побачив знайому дівчину, що йшла напроти. З нею колись дуже радо зустрічався, зда- лека скидав капелюха й вітав її ясними усмішками й щедрими компліментами, готовий обняти й обцілувати її до останнього рубчика, але сьогодні зробив заклопотане обличчя, втурився в землю і приспішив кроки. Минаючи дівчину, похапцем уклонився і рушив швидше. Аж коли небезпека зустрічі минула, сповільнив ходу.

— Льяольно чи не льяольно? — вернувся Скачибіда до попереднього.

— А що як питаються: чи ти, Мироне Скачибідо, чув, як перед тобою псячили советську вла- ду? Спробуй сказати, що не чув!

Скачибіда приспішив ходу.

— Звичайно, чув... А як ти чув, то як виступив ув обороні советської влади?

— Ні, мало бути німим. Треба ще бути глухим. Німим і глухим. Аж тоді безпечно.

III.

Скачибіда мав поганий день. Проходячи коло ратуша, побачив купу малих збиточників, що засіли за рогом і пускали з рогачки камінці в напрямку до ратуша. А там на фронтовій стіні був великий образ Сталіна. Хлопці ціляли просто в нього.

Скачибіда скрутився в'юном і шугнув у бічний провулок. Швидким кроком обійшов довгий квартал і, вийшовши знову на вулицю Маркса, поквапно почимчикував далі. А прийшовши додому, з полекшею зідхнув і трохи заспокоївся.

— Добре ще бути сліпим, — подумав собі.

Потім перебрав у голові всі денні випадки й сконтролював свою поведінку під кутом зору людяності й безпеки. І знову прийшов до висновку, що найліпшою безпекою в нинішній добі є триединна формула: бути німим, глухим і сліпим!

І Скачибіді пригадалася тут пісня:

„Прийди, прийди богомільний,
Буде тобі вечір вільний:
Батько вдома не ночує,
Мати сліпа, ще й не чує!“

— Аж тоді можна спокійно жити: ввуритися в себе й свистати на все, що на докола. Такі прості речі, а які славні ідеали! Німий, глухий і сліпий. Найщасливіший чоловік на світі!

Скачибіда глибоко зідхнув і присів до стола виповняти чергову анкету.

Але на цей раз, крім усяких невинних питань, стояло вже щось нове: „Який маєток мав батько? Скільки землі, лісу, які підприємства, крамниці, тощо?”

— Скільки землі.. Ага, скільки землі..

Скачибіда відклав перо, сперся ліктем на стіл, підпер великим пальцем голову, заплющив очі й задумався...

Чорна тривога впала на серце. Батько мав десять моргів. Для життя до розпуки мало, але для льояльності жахливо багато. Куркуль! Ворог советської влади! Ворог народу!

— Що ж його робити?

І думки, мов наполохані шулікою дрібненькі утята, шугнули на усі боки, шукаючи якоїсь криївки. Шукали, шукали, але не знайшли.

— Пиши, Миронцю, десять моргів. Нема чого думати й нема чого крутити. Бо ніякими думами цього трагічного випадку не віддумаєш. Пиши десять моргів! В анкеті виразно стоїть, що дають за неправдиві відомості. А москаль не жартує.

— Пиши, куркульський виродку, десять моргів!

Але зараз же стало в уяві НКВД, нагани, большевицькі закаблуки, льохи, потрощені кості, Сибір, Колима, каналські роботи, голод, цинга, обмерзлі руки, ноги, куля в потилицю, — і Скачибіда змінив позицію. Праву руку звільнив, сперся на стіл лівим ліктем, підпер голову великим пальцем, зажмурих очі й замислився...

По довгім думанню прийшов до твердого переконання, що єдиним виходом із трагічної ситуації є тільки брехня. Збрехати, що ніякої землі не мав, і кінець! Махнув на одчай рукою, намочив перо, але... схаменувся. Кара за неправду могла бути більша, ніж за десять моргів. Скачибіда відклав анкету і вирішив відкласти справу до ранку. Може серед гурту колег знайдеться якась щаслива думка, бо не він один в такій ситуації.

Другого дня прийшов на службу, коли ще нікого не було. Чекав довго, поки показався перший урядовець.

— Маєте вже готову анкету?

— Маю.

— Я б хотів подивитись. Не знаю, як відповісти на деякі питання з формального боку.

— Будь ласка. Подивіться. Я не дуже гонився за цією формальністю. Все одно, нічого не заплатять. Дурна робота. Написав, аби збутися.

Скачибіда подивився на відповідне місце і побачив дивну відповідь: „Не знаю. Батько не зголосився з маєтком”.

Скачибіда зморщив чоло...

— Ви написали, що батько не зголосився з маєтком. Я цього не розумію. Як то не зголосився?

— Та просто. Не зголосився. Не було.

— Нічого не мав?

— Та ні! Батька не було.

Скачибіда вибавив очі.

— Як не було? Батько мусів бути.

— Очевидно, що без батька не обійшлося. Якийсь батько був. Це само собою. Але до сина не зголосився.

— Ще не розумію.

— Я ж байстрюк.

— Ах, так... То вибачте, будь ласка.

— Нема що вибачати. Справжній байстрюк, голубе. Справжній! І маю на це документи! Не думайте, що хвалюся. Я не хвалюся. Чорним на білому написано: незаконного ложа. Я не брешу.

Скачибіда позеленів від заздрости.

— От щастя! — подумав собі, — байстрюк і має спокій. Як добре бути байстрюком!

— Байстрюк! — повторив щасливий колега. — І тепер маю чисте сумління. Поки був буржуем, то соромився, а тепер я гордий! Для гнилої буржуазії це ганьба, а для здорової советської моралі це ідеал благочестя. Той негідник все таки був добрим політиком. Знав як робити, спасибі йому.

Скачибіда ще раз позеленів.

— Як добре мати батька негідника! — подумав собі і глибоко зідхнув... — Бо що мені з того, що мій батько був чесний чоловік? Нащо мені здалась його честь? Чи не ліпше було б, якби це був такий самий пес, як у цього чоловіка? Шкода. Не мав би я тепер клопоту і смертельної небезпеки.

Щодо решти урядовців, то показалося, що то була сама за себе голота. Ніхто з батьків не мав ані

найменшого клаптика землі і взагалі ніякого маєтку. Скачибіда добре знав, що це була велика неправда, і дуже дивувався, що люди так легко пускаються на брехню. Сам не відважився збрехати. Ще раз добре передумав справу й рішуче написав: десять моргів.

— Дійся Божа воля! Як загину, то за святу правду. Може цей благородний учинок зарахує мені милосердний Господь за великий плюс і простить інші гріхи. Треба вже помаленьку й про душу думати, бо хто його знає... Довго ця коломийка не потриває. Здається, не довго...

Подав анкету і заспокоївся.

— Бодай знаю, на чім стою.

Апатично відбув службові години й апатично рушив додому.

Але по дорозі осінила його спасенна думка:

— Чекай Мироне! А чому ти думаєш, що це конче батькова земля? А чому, наприклад, не маміна? Та ж батько міг пристати до маминих моргів!

Скачибіда круто повернув назад і бігцем подався до уряду. Анкети ще не були відіслані. Вибрав свою, вичистив „десять моргів” і написав „нічого”.

— Коли довідаються, що десять моргів таки були, то скажу, що це не батькові, а мамині. Хто там буде порпатися в таких подробицях?!

Стало весело на душі. Вперше, відколи прийшли москалі. Вернувся додому в добрім настрої, повний віри в свій розум.

— Треба мати отут! — і показав собі на чоло, — треба вміти шахрувати, бо інакше пропадеш за дурно, за пусто.

IV.

Але під вечір трапилася подія, що знову зіпсувала настрої. Приїхала з далекого села сестра. Ще на порозі розплакалася. Виявилося, що москалі забрали її чоловіка й не знати, де діли.

Оповіла що Генсюр, колишній сільський злодій, став за комісара чи за якогось дідька на селі. Кілька років не було про нього чутки, бо десь валявся по тюрмах, а тепер об'явився. Прислали москалі й наставили за старшого. А він угніздився в панським будинку, вдягнувся в панське хутро, понастромлював на пальці золотих перстенів і виробляє в селі, що сам хоче: спровадив собі до будинку повно дівок, шльондра коло шльондри.

— Добре бути злодієм! — подумав Скачибіда.

— А мій не витримав і десь бомкнув, що добре тепер бути злодієм. А в селі знайшлися доказчики й зараз доказали Генсюрові, а цей рудий гицель заарештував чоловіка і здав москалям, і що з ним зробили, не знати.

Плакала й просила брата, щоб пішов до тих антихристів і визволив безвинну душу, бо вдома лишилися малі діти, а вона не знає, як по урядах ходити, та і цієї їх собачої мови не вміє.

Сестра говорила голосно, і Скачибіда раз-у-раз зацитькував її, але без успіху. Була до безтями розбурхана, нічого не бачила й не чула. Замовкла аж тоді, коли здушили горло сльози й хлипи. Скачибіда був нещасний. Вичекавши трохи, навшпиньках підійшов до дверей, тихенько відчинив їх і заглянув до коридору. Не було нікого. Зачинив двері, трохи постояв коло них, наслухуючи, потім повернув ключ на обидва спуски і, підійшовши до сестри, тихо, але з притиском сказав:

— Це, доню, називається „кому Варвари, а кому голову нарвали“! Якийсь зателепаний дурень пустив губу на spacer, образив советську владу, а я маю визволяти його?! Маю свою голову класти за якогось дурня? Чи як ти собі уявляєш?

Сестра видивилась на брата переляканим поглядом. На повіці забреніла сльоза і впала на лице, а звідти скотилася на хустку.

— Нема чого плакати. То нічого не допоможе. Треба негайно вертатися додому і сісти маком. Бо ще й тебе заарештують, а діти підуть попід мости. Треба мати розум. Чоловік усе одно вже пропав, бо советська влада безмежно справедлива, але з ворогами народу не жартує. Кого спіймає, то вже капурис. То шкода заходу. Додому — і там зааніміти! І нікому, і ніде, і ніколи не згадувати, що їздила до мене! Бо після того, що витівав отой дурень, в мене вже нема сестри. До такої родини я не можу признаватися.

Сестра заламала руки.

— То вже й ти тримаєш з тими злодіями?

— Як ти смієш так говорити про владу?! — визвірився Скачибіда.

— Це влада? А бодай вона тобі запалась разом із твоїм Генсюрком, Сталіном і всіми злодіями! Товариш! Дрантюх смердячий! Ще вчора псячив їх останніми словами і вихвалювався, що будеш нищити на дрантя і будеш будувати Україну, а вже сьогодні підобрав хвоста і чоботи їм лижеш. Перелякався! А кричав на кожному кроці „Слава героям!” Тьху на таких героїв! Ще ніде нічого, а вже на нім лица нема. Чого боїшся? Смердючого москаля боїшся Злодія боїшся? Бога бійся, дрантюху!

— Тихо, варіятко!

— Я українка, а не варіятка!

Сестра встала, рвучко відімкнула двері і вийшла.

— Тихо! — хотів крикнути за сетрою Скачибіда, переляканий її нечуваним зухвальством, але вчасно стримався і тільки просичав: т и х о. І став серед хати, наслухоючи, чи на цей сестрин вибрик не зареагував котрийсь із сусідів. Але було тихо. Скачибіда обережненько відчинив двері й заглянув крізь вузький отвір до коридору. Нікого. І заходив по хаті.

— Але ж і варіятка! Не подумав в своїй курячій голові, що чоловік і так ледве дихає, що сам має на шиї ідіотські морги і чекає, що ось-ось дістане кулю в потилицю. Вона ще з дурним чоловіком лізе.

Був до краю обурений. Неймовірний егоїзм сестри, що ради когось там готова втопити рідного брата, впливав на нього, як розпечена бляха на ведмедя. Скачибіда ходив, ставав, сідав, зривався з місця і знов ходив, аж поки зовсім не зморився. Тоді сів, перепочив і трохи відійшов.

— А казали, що зруйнуємо старий поганий світ і збудуємо новий, щасливий, райський. Дякую красно за такий рай!

Почуття обурення проти сестри втихомирилось, а ще трохи згодом стало йому ніяково. Скачибіда був добрий чоловік, був здібний до сантиментів, а його серце мало в своїх закамарках чимало місця і на відчування людського горя, на співчуття і жалі. Посидівши якийсь час без руху, спостеріг, що в грудях заворушився жаль до сестри. Встав і почав ходити по хаті.

— А вона тебе жалувала? Не хотіла втопити, щоб тільки власного чоловіка рятувати?

Але цим аргументом сантименту жалю не переміг.

— Добре не мати сестри, — подумав собі.

А трохи згодом додав:

— І ніякої рідні, і взагалі нікого, ні близького, ні знайомого, бо це все смертельні небезпеки для льюояльної людини. Як вони мудро роблять, що переходять на безпритульність! Бо тоді чоловік не знає, хто його мати, хто його батько, хто сестра, хто брат, і кого має жалувати, за кого журитися і

кого любити. І не знає він ні роду, ні племені. А ще ліпше було б повне відлюдництво.

І Скачибіда уявив собі далеке, далеке відлюддя: самітній острів серед океану, незаний ніяким географам і в ніяких атлясах не зазначений. І ніякі світові ідеї не доходять до цього острова. А він живе на нім сам-самісінький, ловить рибу, полює на дикого звіря, сіє гречку, доїть дикі кози, поглядає на стрункі газелі, слухає сирен, пише романтичні вірші й нікого, нікого на світі не боїться! — Добре бути відлюдником, пустельником, анахоретом!

І глибоко замріявся..

V.

А за містом заходило сонце. Довга смуга лісу на обрії загородила йому дорогу, і сонце надулось, аж почервоніло, наче від злоти. Через ліс довжелезним вужем прошилась залізниця, що нею мала відїхати сестра.

— Поїхала, чи бігає по місті й шукає чоловіка? Скачибіді стало ще більше жаль сестри..

Було їх усього двоєчко. Бо решту передушили гупі й шкарлятина. Він відчімхнувся від села, пішов до міста й захлинувся там, а сестра лишилась при батьках. Потім поховала їх. Єдина душа на світі близька, ба найближча йому — вона, сестра. Єдиний оборонець її — він. Мав би бути.. А він так повівся!

Скачибідою стрясло. Він зірвався і побіг на дві-

рець. Прибіг вчасно. Сестра ще не поїхала. Стояла під стіною й тихо плакала. Скачибіда підійшов і обняв її. Вона ще гірше розплакалась. І притулилась до нього, як до мами.

Потім обидвое сіли на поїзд і поїхали до села. Там, не заходячи до хати, Скачибіда подався просто до панського будинку.

— Де мій швагер? — спитався рудого Генсюра. Злодій розреготався.

— Злодюго! Де швагер? — закричав несамовито Скачибіда, обурений цинізмом злодія.

І прокинувся.

— Ох!

За містом великим червоним колом заходило сонце. Чорна смуга лісу стала йому на перешкоді і не пускала з неба. Скачибіда здивувався і глянув на годинник. Сон тривав кілька хвилин.

А ще того самого дня, коли вже добре смерклось, прийшов до Скачибіди гість. Прийшов, нічого не сказав, тільки став на дверях і вперся в нього глузливим поглядом. Так постояв добру хвилину, часдо-часу похитуючи головою.

— Так що, Миронцю? — вимовив нарешті.

На Скачибіді затерпла шкура.

— То як буде з тими моргами?

Скачибіда скулився.

— Матірні, чи такі батькові? Га? Ха-ха-ха! І за кого ти маєш советську владу? За купу дурників? Голубе сивий! Ти наївний шахрайчик. Советська

влада знає все до крихітки. Вона тільки хотіла знати, яка твоя правда до неї. Ти не сподівався цього? Ба-чиш, який ти наївний!

Гість підійшов ближче і сів на стілець.

— Хочу поговорити з тобою по душі. Десять моргів звичайно гріх, але не єдиний і не найбільший. Далеко ні! Шукай добре: там у тебе знайдуться ліпші грішки. Чому про них нічого не думаєш? Чому, наприклад, не згадаєш, як ще зовсім недавнечко вигукував на всю свою шовіністичну пащеку:

„Не пора, не пора

Москалеві й ляхові служити!”

Га? Що на це скажеш, вилупку фашистівський? А хто мріяв про самостійну, про ні від кого незалежну, соборну? Від Попраду аж по Кавказ? А від Вигоновського озера аж по Ялту і, дідько тебе знає, куди? А хто висміював советську владу? То, братчику, дитяча забавка, оті твої десять моргів, цим советській владі очей не замажеш. Онде Ленінові батьки мали не десять паршивих моргів, а великі тисячі їх, проте Ленін великий, святий! Річ не в моргах. Річ, мосьпане, в чомусь іншому. Річ у тім, що ти — мазепинець, що ти — фашист, націоналістичний пес, що ти ворог Росії і пролетаріату, що ти хвалишся своїм П'ємонтом і зневажаєш велику російську культуру й великий язик робочої кляси. Про це, Мазепе, маєш подумати, а не про дурні десять моргів. Так думай же, бо скоро станеш до звіту.

І гість вийшов.

Скачибіда знов прокинувся і обтер холодні поти.

— Нерви! До краю розійшлись.

Було темно. Черкнув сірника й глянув на двері. Були зачинені. І в хаті не було нікого. І не було чути, щоб хтось відходив.

— А з тими моргами, чого доброго, правда. Є гірші речі..

Задивився у вікно. Місто яскравилось цятками світел. Десь тарахкотіли вози, а може й гармати. Мабуть, переїздив якийсь черговий відділ війська. Бо не було для них ні дня, ні ночі. Ідуть та їдуть, та й ще їдуть. Чамбул за чамбулом, орда за ордою, Москва, Урал, Туркестан, Байкал, Кавказ, чорні, жовті, білобрисі, сорокати, таранкуваті і ще таранкуваті, косоокі, горлаті, шиверногі, каракаті. Всякої масти й усякої подоби. Боже, Боже, заступи й помилуй! А там ще ж наготові жовті хмари з Гобі і Шамо, велика родільня голодних людей — 500, чи 600, чи й 700 мільйонів китайців. Хто то може зрахувати? А воно хоче їсти! І не задуриш його ніякими ідеями: й ніяким пустим вітром, що в полі віє. Давай їсти!

Скачибіда стрепенувся, встав і засвітив лампу. Подивився на годинника. До облягів було ще часу й часу. Колись у цю пору виходив до міста. До якогось затишного льокалю. До товариства, де за склянкою доброго вина чи за гальбою пива розцвітали розкішні мрії й розв'язувались національні й світові проблеми, і не було ні страху, ні сумніву. А потім.. гарні дівчатка! Веселі й милі. А мала Анда понад

все любила Перлу Далматську і, коли випивала пів чарки, то попадала в екстазу, сідала тобі на „каркоші”, „фацугала” голими ніжками, тягнула за краватку, немов за вуздечку, і кричала „В'йо!” Гай, гай! Ще вчора це була реальна дійсність, а сьогодні фантастична абстракція, легенда.

— А тим, дівчаткам, кажуть, і тепер непогано, і тепер добре, їм завжди добре. При всіх ідеологіях, і при всіх режимах. Тільки змінили клієнтелю. Мають нових гостей. Колись ласкали їх делікатні паничі, а сьогодні Ванька, вчорашній злодій, а нинішній енкаведист. І мала Анда знов пригублює Перлу Далматську, набирає екстази й вискакує йому на „каркоші”, „фацугає” ногами й поганяє. А Ванька Касой ірже, мов кінь, і бігає з нею поміж столами чи по столах і кричить: „Жіть стало веселей!” І дівчата далі сміються, далі п'ють і танцюють, якби ніде нічого. А ти, чоловіче, маєш мучитися й трястися від страху.

— Добре бути шляхою! Ой добре!

VI.

Другого дня урядовці передавали пошепки один одному тривожні вістки про великі арештування в місті. Ніхто не висловив ніякого завваження, тільки робота набрала більшого темпу.

А третього дня сталася в уряді пригода. Нічо-

го особливого, але урядовці таки порядно перелякалися.

Прийшов комісар і, не сказавши нікому ні слова, прямо від дверей попростував до одного урядовця й гостро запитав його, що він робить. Від несподіванки урядовець затрепетав і з переляку забув, що він робить. Комісар запитав удруге, але ще гостріше. І урядовець зовсім розгубився, хотів щось сказати, але загикався і не вимовив ані одного слова по-людському.

— Ага, єсть! — сказав комісар і покликав директора.

— Що це за порядки у вас, директоре?! — накинувся він на директора. — Питаюсь цього службовика, що він робить, а він розквокався, наче щойно яйце зніс, і не хоче признатися. Напевне якась контра!

Директор зблід.

— Що ви, товаришу, тут робите? — гостро запитав урядовця.

Урядовець хотів відповісти, але знов загикався і почав тикати олівцем у папір, де стояли стовпці чисел.

З тяжкої ситуації вивів його сусід:

— Товариш Дзюрко рахує податки.

— Які податки? — запитав гостро комісар.

— Безпосередні, товаришу комісаре, — притишеним голосом відповів той.

— Навіщо?

Урядовець розкрив рота і жалібно подивився на директора. Директор, хоч був неабияким фахівцем від податків і навіть мав друковані праці із поля фінансової науки, тепер моментально забув, для чого власне рахуються безпосередні податки, але зробив неймовірне зусилля і сказав:

— Це ми посилали до скарбової палати, а тепер чекаємо інструкції від фін-комісаріяту, товаришу комісаре.

— На чорта?

— Фін-комісаріят наша вища влада. Її вказівки для нас найвищий закон, товаришу комісаре. Чекаємо на інструкції, а покищо контролюємо і підраховуємо. І він рахує, — і показав на урядовця.

— Оцей гикавий?

— Оцей гикавий.

— А що роблять ті інші?

— Те саме.

— Теж рахують?

— Теж.

— Що за ерунда? А де ж щоти? Я щотів не бачу.

— Ми кілька разів писали до скарбової палати, щоб прислали нам рахункові машини „Рояль”, або хоч „Мерцедес”, але вони відписали, що в бюджеті нема на це відповідних коштів.

— Коштів? Ха-ха-ха! От бюрократія! Та советська влада має це без жадних коштів. Скільки хочеш. Будь ласка! А я собі думаю: що вони, ці мелан-

холіки, роблять отут? Знаю, що якийсь податковий уряд. Значить, мав би рахувати. Але ж щотів чортма. Що ж вони роблять? А вони буржуазним способом, без щотів. От голота! Подождіть малость, я зараз привезу! — І комісар вийшов.

За якусь годину привіз щоти. Це були кросонка, чотирикутні рамки, що мали посередині дроти, а на дротах дерев'яні галки, цокальця.

— Кошти! От контра! Дивіться! Чотири дощечки, кілька дротів, кісточки — і машина готова! Советська влада, товариші, не так, як яканебудь паршива влада капіталістичної буржуазії, вона дбає про своїх робітників і помагає їм машинами.

Комісар використав нагоду і виголосив запальну промову про значення машин для будівництва соціалізму. Кінцеві слова промови „тільки советська влада під мудрим керівництвом вождя народів, товариша Сталіна, оцінила світову роль машини” були, на пропозицію комісара, вкриті дружнім „Урра!”

І з того дня почались муки. Власне, не з того, а з другого, коли директор роздобув десь купу щотів і видав урядовцям для негайного й неухильного вжитку. Хоч урядовці по деяким метикуванні догдувались нарешті, як цими цокальцями рахувати, однак ніхто не вірив щотам, і кожний рахунок нишком перевірювався на папері. На жаль, на папері виходило не так, як на машині, і урядовці змушені були свої рахунки перецокувати по кілька разів,

щоб таки дістати так, як на папері. Від цього темпо праці неймовірно зросло, а темпо вислідів катастрофально впало. Що колись робилось за день, тепер тривало тижнями. А самі урядовці від безнастанного цокання почали глухнути і поволі переставали розуміти себе й людей. Ще ласка Божа, що комісар цього саботажу не міг завважити, бо взагалі не розумів, що це робиться в уряді.

Найгірше було з Дзюрком. Чи з переляку, чи може через слабу конструкцію голови, чи від того й від другого разом, він ніяк не міг навчитись нового рахунку, хоч на папері виходило йому завжди моментально і безпомилково. Від многолітніх вправ, здається, самі пальці навчилися рахувати, і Дзюрко, бувало, вмів написати вислід відразу під колонкою чисел, не рахуючи. І це було абсолютно правильно. Але з машиною йому не йшло. У перші дні колеги щиро намагались навчити його, але скоро побачили, що до московської машини Дзюрко не мав найменших здібностей, і покинули бідного товариша на Божу волю. Дзюрко раз-у-раз стогнав, хапався за голову й дикими очима дивився на машину.

Але, взявши остаточно, була це дрібна справа. Значно важнішим було щось інше. А саме: після щотів комісар видав наказа, щоб усі урядовці прибули в неділю до міського театру на антирелігійні збори.

Щоти й Дзюрко відразу випали з голови. Кож-

ному стало ясно, що за кілька днів доля поставить його на іспит: З Богом, чи проти Бога? Серед урядовців було чимало людей, що досі не дуже трималися релігії й виконували релігійні практики більше звичаєво, ніж із переконання чи з душевної потреби. До дилеми існування чи неіснування Бога були байдужі. Але альтернатива „з Богом чи проти Бога” нагнала на них страх. А ще більшого страху нагнала вона на тих, що для них релігія була душевною потребою. Серед цих був і Скачибіда.

Скачибіда знав, що советська влада не обмежиться словами. Знав, що вона примусить зректись Бога й кинути на Нього якнайбільшу хулу. Примусить, або інакше знищить. Можна зректись сестри, зректись батьківщини й багато дечого іншого, можна нарешті зректись обряду й перейти на інший, але зректись Бога? Як це можна?! Передбачаючи неминучість цього акту, Скачибіда перелякався. Гнітучий настрій став ще тяжчий. Ідучи по праці додому, побачив якось перед дверми кам'яниці собаку свого господаря. Собака прилащився до нього, замотав хвостом і почав підскакувати, виявляючи всі ознаки радості й задоволення життям.

— Як добре бути собакою! — подумав Скачибіда. — Яка це в дійсності ідеальна доля в царстві Сталіна! Псяча доля!

— Що може бути краще?

VII.

У неділю всі урядовці на чолі з директором були на місці.

На сцені за довгим столом, накритим червоною матерією, сиділи „товариші”, а серед них один із місцевих докторів філософії. Скачибіда здивувався. Доктор був знаний у місті, як дуже релігійна людина. Раз-у-раз виступав проти безбожництва, виголошував глибоковчені промови, а перед самою війною навіть опублікував розправу, де доказав, що новітні досягнення природничих наук — хемії, фізики, астрономії, геології й біології — цілковито й безапеляційно ствердили факт існування в світі Вищого Розуму, як творця й господаря світу.

Скачибіда пригадав собі, що його приятель Суходоля, прочитавши цю брошуру, сказав:

— Дивний учений! Досі теореми доказувалися аксіомами, а не навпаки, аксіоми теоремами. Досі було так, що хотівши доказати правдивість якогось твердження, треба було звести його до первісних істин, аксіом. А цей філософ став догори ногами. Не знає, або й забув, що Бог є початок усього, що Він найпервісніша Істина і що цією Істиною можна доказувати всі інші правди, а не навпаки.

Але цього Скачибіда не зрозумів. Він тільки бачив, що автор брошури був дуже релігійною людиною, і йому було досить цього. І побачивши його на сцені між „товаришами”, подумав собі:

— Невже йому вдалося й большевиків переко-
нати?

Потім один із „товаришів” задзвонив і, коли стало тихо, виголосив промову про неможливість існування так званого Бога. Далі сказав, що зараз будуть дані докладні наукові докази на це і, звертаючись до доктора, закликав його до слова.

Доктор устав, розкрив течку, витягнув із неї жмут листів, поклав на стіл, глянув твердим поглядом на збори, а потім сказав:

— Товариші! Темою мого реферату є „Чудеса науки й боги”.

І почав читати. Почав від хемії, згадав за хаос Демокрита, назвав Бойля, Лявуазьє, Дальтона, потім перескочив до астрономії, згадав Коперника, Кеплера, Галілея, Ньютона, Ляпласа, Канта, далі пройшовся по геології й нарешті дібрався до фізики. Тут говорив про Резерфорда, Бора, Дирака, але найдовше спинився на Плянкові. І на підставі променів альфа, бета й гама, а найбільше таки квантів, довів із цілковитою рішучістю, що віра в Бога це дурман і опіум народу, як про це в свій час висловились великі генії людства — Ленін і Сталін.

Скачибіда побачив, що реферат був докладним повторенням недавньої брошури доктора, з тими самими науками, з тими самими іменами й із тими самими проміннями й квантами, тільки з протилежними висновками! І здивувався дивним дивом.

По скінченні реферату товариші гучно вдарили

в долоні, за ними ще гучніше обізвався цілий театр і сам Скачибіда. А доктор, щасливо усміхаючись, обома руками тряс руки товаришам, що один по одному підходили до нього й поздоровляли.

— Добре бути хамелеоном! — подумав Скачибіда й позеленів.

На сцену почали вискакувати оратори й брутально розправлялись із Богом. Промов було багато, одна від однієї сміливіша, одна від однієї брутальніша, і Скачибіда вже потерпав, що вдарить грім і спалить усе блюзнірське збіговище, як спалив колись Содому й Гомору. Але Господь був милосердний!

А на кінці товариші сказали записатись до Союзу Безбожників. Записались усі. І Скачибіда.

Прийшовши додому, Скачибіда замкнув двері на обидва спуски і, не розсвічуючи світла, впав серед хати на коліна і почав ревно молитись:

— Помилуй м'я Боже, по великій милості Твоїй і по множеству щедрот Твоїх очисти безаконніє мое.. Тобі єдиному согріших і лукавоє перед Тобою сотворих...

Молився довго і бив тяжкі поклони. Потім упав плазом на підлогу, розкинув навхрест руки і так лежав доти, аж поки не почув, як щира молитва облегшила його душу. А потім від тяжких переживань міцно заснув.

Другого дня прийшла нова халепа. Підбасьорний успіхом антирелігійних зборів, комісар наказав,

щоб усі урядовці в ударнім порядку проробили твори Леніна й Сталіна. Для цього вони повинні кожної неділі збиратись у канцелярії, гуртом читати ці твори й пояснювати їх, а головне — вчитись із них. Кожний мав за чергою говорити. Хто досі мовчав, той мусить тепер відкрити рота. При цьому комісар виразно остеріг, що не стерпить ніякого ухилу від генеральної лінії. Про це урядовці нехай не забувають і нехай добре пам'ятають, що генеральна лінія має бути дотримана у всіх її найменших подробицях, бо інакше... І мають бути теж у всій повноті застосовані закони діямату.

Справа погіршувалась тим, що ні одна душа не знала генеральної лінії партії. Бодай би в її теоретичній частині. Практично дещо ніби знали. Знали, наприклад, що мають бути знищені, і то раз на завжди, всі кляси, себто, люди, що до них належали Насамперед дідичі, фабриканти й узагалі особи буржуазної психології. Потім куркулі, за ними заможняки, потім середняки, а що робити з бідняками й робітниками, то думки поділялись. Одні казали, що їх треба знищити, бо так і робиться на ділі, другі мали щодо цього сумнів, бо хто ж тоді залишиться? А що торкається діямату, то ніхто навіть не розумів, що це слово означає. По довгих і безплідних міркуваннях звернулись до директора. А директор належав до тих людей, що коли чогось не знають, то не признаються, а починають швидко фуркати словами, щоб забити баки. І директор за-

фуркав, обкидаючи урядовців купами советських термінів, із чого вони нічого не второпали й тільки переконались, що й директор нічого не знає.

Тож порадилися ще раз і поклали попросити таки самого комісара, щоб навчив їх, бо вони, мовляв, в умовах капіталістичного ладу не мали можливості того навчитись, хоч усіми силами своєї душі прагнули комуністичної науки. Але ця постанова повисла в повітрі, бо ніхто не відважився передати комісарові прохання громади.

Дні почорніли.

Скачибіда теж...

Було видко, що советська влада приправляє якусь пастку. Бо „генеральна лінія” не жарту. Коли на ній поховзнулися такі акробати й еквілібристи, як Троцький чи Бухарін, що самі ту лінію видумали, то що вже говорити про звичайних невігласів, як ось урядовці податкового уряду? Пастка!

VIII.

А тим часом сталася дуже сумна пригода: Дзюрко виявив усі ознаки психічно хворої людини. У громаді урядовців він був єдиний, що зовсім не бив собі голови майбутнім пророблюванням творів Леніна й Сталіна та не виявляв найменшого інтересу до генеральної лінії й діямату. Будучи цілковито абсорбований щотами, він безнастанно цоккав, стогнав, смикав себе за чуприну й щось бубо-

нів, не звертаючи ніякої уваги на решту. А по кількох днях таких експериментів прийшов до директора й признався йому, що всі його попередні рахунки, виконані за довгі роки на папері, були фальшиві! Яко чесна людина, він не може цього заїти. Директор не хотів вірити. Але Дзюрко клявся, що говорить правду, і тільки просив директора нічого не казати комісарові, а розстріляти його власноручно.

Директор змилосердився і приобіцяв, що так і зробить. Тільки порадив трохи зачекати, поки не роздобуде десь револьвера. А тим часом було б добре, якби Дзюрко десь заховався. Його сховали до психіатричної лікарні. Коли це сталося, Скачибіда подумав:

— Як добре бути божевільним! Чудова захорона! Вже не страшні ні генеральна лінія, ні діаманти. Можеш на них свистати.

У неділю всі урядовці разом із директором зійшлися в призначений час у канцелярії. Нікого не бракувало. Мовчки позасідали за столи. Директор на переді. Важність моменту заткнула людям уста, і в канцелярії було тихо, як у вусі. Тільки раз трапилось, що один із урядовців шепнув щось потиху другому. Директор обернув голову і подивився на урядовця довгим поглядом. Цей моментально затих і опустив очі.

Чекали на комісара.

Кожний звук, кожний шерех за дверми напи-

нав нерви. Комісар мав прийти з хвилини на хвилину... Скачибіда напружено думав. Минулої ночі приснилася йому генеральна лінія. Ті часи, коли снилось щось приємне, минули разом із буржуазним способом життя. Тоді ж минула й молодість. Після того Скачибіда ніколи вже не встав із бадьорим настроєм, з молодечими мріями й з почуттям життєвої радості. Правда, Скачибіда був досить тверезий на те, щоб вірити в сні й боятися їх віщової сили, проте погані сні таки муляли його й наповняли тривожним передчуттям. Тим більше тепер, коли характер їх був виключно політичний. Скачибіді раз-у-раз снівся як не комісар, то портрет Сталіна, або таки безпосередньо самі чорти, в їх оригінальним вигляді.

А оце, кажу, минулої ночі приснилась генеральна лінія. Це була відьма. Розтягнулась у довгу лину й повисла над безоднею. А по ній ходили люди з дрючками в руках і баянсували. Коли доходили до середини, хтось кричав: „Правий ухил!“, „Лівий ухил!“ і розгойдував лину. Акробати галушками падали в прірву, а на льоту кожний із них ще діставав кулю в потилицю. А наготові стояли нові акробати з довгими дрючками. Серед них і сам Скачибіда. Чекав на свою чергу. Більше нічого.

Цей сон переконав Скачибіду, що, поперше, не можна так легковажно ігнорувати сні, як він досі робив, а подруге, треба готуватись до тяжких годин. Пригадав антирелігійний реферат із попе-

редньої неділі, проміння альфа, бета й гама, а особливо зрадливі кванти, що раз говорять одно, а раз друге, і побачив, що такої хитрости в нього не вистачить, щоб вийти щасливо з пророблювання творів Леніна і Сталіна.

А час тягнувся, як чумацька валка на далекім обрії.

Комісар чомусь не приходив.

Знадвору час-до-часу доходили гуркоти. Переходили більші й менші валки військових возів. Часом тарахкотіли гармати, тягнені по дрантивому бруку. Тоді в канцелярії двигтіли стіни. А в суголос із ними нападали дрижаки й на Скачибиду, каламутили розум тривожними думками.

— Куди вони? Чого вони?

— За Сяном причаївся Гітлер. Союзник...

На думку прийшов Суходоля:

Мудрий хлоп! Втік і тепер має святий спокій і нікого не боїться. Яке щастя! Як добре бути емігрантом! А я дурний боявся, що не буде чого їсти, ха-ха! Тут ніби є що їсти!

А комісара нема та й нема.

Директор посірів. Під очима напучнявіли мішки.

А як виглядав цей пан за моцарства, за Польщі! Не підходи! Нехай би якийсь рабфаковець, у роді цього комісара, відважився був сказати йому „товариш”. Ха-ха! Відразу Береза Картузька. А тепер ти сам перший кандидат туди. Бо в батюшки Сталіна цих Берез багато. І не гірших, а так само з льо-

хами, з кабінетами, з усякими причандалами, але вже не на добро „ойчизни“, а на добро батьківщини пролетаріяту — Москви.

Раптом рипнули двері і увійшла якась пані. Кинула очима по канцелярії, побачила директора й швидко підійшла до нього. Щось йому шепнула. Директор зблід, ухопив капелюха й разом із нею вискочив із канцелярії, не сказавши нікому ані слова.

— Що за одна?

Ніхто не знав.

Гуркоти на вулиці пересунулись у дальші закутини міста й там задушилися за міськими мурами будинків. Тиша в канцелярії очистилась, і стало моторошно.

Комісар таки не прийшов.

IX.

Замість нього прийшли інші.

За дверми почулись ковані чоботи. Потім різко й гучно відчинились двері, і до канцелярії увалилось кілька агентів НКВД у супроводі цілої тічки молодців, озброєних рушницями й револьверами. Здивовано оглянули збори й спитали за директора. Урядовці сказали те, що знали.

— Що за жінка? — запитались агенти.

Ніхто не знав.

— А ви що тут робите?

Урядовці пояснили. Агенти вислухали, але вид-

ко було, ще мають якісь сумніви, бо перепитали кілька разів, а потім про щось радились... Потім знов питались і нарешті вийшли, залишивши в канцелярії одного енкаведиста. За дверми став хтось на чатах, бо було чути ковані чоботи.

Енкаведист сів коло дверей, відчинив піхву револьвера, перекинув ногу на ногу і, втопивши очі в невиразну точку, закам'янів.

У канцелярії стало тихо.

Під кимось скрипнув стілець...

Енкаведист повернув голову, сковзнув очима по урядовцях і знову вперся невиразним поглядом у даль.

За якусь хвилинку стілець знову скрипнув.

— Чаво?!

Люди затаїли дихи. Енкаведист положив руку на револьвер, обвів урядовців колючим поглядом і знов відвернувся, втопивши очі у невиразну точку.

— Скільки потилиць пробив цей револьвер? — подумав Скачибіда. — Сотні? Тисячі? А скільки ще проб'є?

І на думку прийшли читані і оповідані картини з большевицької практики: льохи, підлоги, вкриті грубою верствою смердячої драглистої крові, стіни з прилиплими жмутками волосся, вози, навантажені заков'язлими трупами, ями, повні людського м'яса і костей, сплюндровані хати, роздерті родини, безпритульні діти, руїни і смерть. Пригадалась прочитана колись книжка про Чінгіз-Хана.

„...Мільйонові міста були обезлюднені й лежали в румовищах. Від Аральського озера до Перської пустелі панував панічний страх. Ті, що залишились живими, пошепки говорили про „проклятих”. Бувало, один одинісінький монгольський вершник, влітаючи до села, забивав десятки людей і відгонив усю худобу. І ні одна рука не підносилась проти. Люди втратили здібність спротиву”.

— Якраз, як тепер, — подумав Скачибіда.

„...Часом навіть самого Чінгіз-Хана брали сумніви й огида. Одного разу він спитався афганістанського принца, що попав до нього в полон:

— Чи не думаєш ти, що це пролиття крові залишиться на вічні часи в пам’яті людей?

— Як Чінгіз-Хан обіцяє мені, що не покарає, то скажу правду.

Чінгіз-Хан обіцяв.

— Якщо Чінгіз-Хан буде далі так робити, то справді не залишиться нікого, щоб зберегти пам’ять про це кровопролиття.

Обличчя Чінгіз-Хана зайшлося кривавим гнівом. Він зламав золоту стрілу, що тримав у руках. Але за хвилину його обличчя стало знов непроглядно спокійним і кам’яним, і він сказав:

— Що обходять мене ці смердячі тхори! Є ще інші краї й багато інших народів, і серед них моя слава буде гриміти, навіть коли в кожнім закутку, куди заблукається копито монгольського коня, накажу так само плюндрувати й убивати.”

— Правду казав великий монгол, — подумав Скачибіда. — Письменники, вчені, політичні діячі, державні мужі славлять нового Чингіз-Хана — батьошку Сталіна і будуть славити доти, поки їх землі не стануть московськими улусами, а їх жінки, від маленьких дівчаток починаючи і старими бабусями кінчаючи, не будуть усі погвалтовані правнуками великого монгола.

— А куди ще заблукається копито монгольського коня?

Час тягнувся безконечною низкою рівних обривків із думок і гнітучих образів. А позатим — енкаведист, столи, вікна й сама тиша сплелися в одно...

Зненацька загуло авто. Знов почувлись ковані чоботи. Енкаведист устав і виструнчився. Відчинились двері й увійшли ті самі агенти. З ними була ще одна особа, мабуть, якоїсь старшої ранги, бо була осередком очей і уваги інших. Особа глянула на урядовців, потім звернулась до агентів, про щось поговорила з ними і підійшла до першого стола.

— Що ви тут робите? — запитала урядовця.

— Прийшли проробляти твори Леніна й Сталіна.

— І Гітлера?

Урядовець зніс плечима.

— Показать!

Урядовець оторопів і вже не видобув із себе ані слова.

Особа спиталась за кабінетом директора. Урядовці показали. Особа зайшла туди, а за нею частина агентів. Там пробули довгий час за зачиненими дверми. Потім вийшов один і сказав найближчому урядовцеві йти до кабінету.

Урядовець пробув в кабінеті досить довго. А коли вийшов, був білий на обличчі, мов мірошник у млині. Йому сказали сісти, а взяли сусіду. Коли черга дійшла до Скачибіди, його кольнуло в серце, а в мозку запекло десять моргів поля й фальшива анкета.

До вечора перебрали всіх. Операція тривала до пізніх годин. А коли настала глибока ніч, приїхав чорний ворон і вивіз усіх.

І на цьому власне скінчилась історія податкового уряду, що її описав, але „по-своєму”, автор „Червоної Русі”. Усі урядовці разом із Скачибідою зникли. Більше їх ніхто не бачив. Ні жінки, ні діти, ні батьки. Автор побудував свій роман на тім, що в податковім уряді загніздилась колективна контрреволюція під таємним проводом дворушика комісара і при найактивнішій участі польського м'ятежника, директора уряду. І тільки завдяки безмежній відданості комуністичній ідеї завзятого неофіта її, Мирона Скачибіди, пощастило осине гніздо викрити і відповідно розправитись із ним. Скачибіда, мовляв, не злякався пімсти націоналістичної тїчки і, падаючи під її підступними кулями, врочисто вигукнув:

— Хай живе великий Сталін!

А тепер звернемось до документів. Коли по році несподівано виплигнув з-за Сяну Гітлер, і заскочений відділ НКВД був до ноги перебитий, то після нього залишились папери, а з цих паперів вийшло на яв ось що:

Із Москви прийшло розпорядження вибрати з населення міста три тисячі ворогів народу і відправити їх у розпорядження Турксибу. Укладаючи приписану квоту, НКВД втягнуло до списку цілий податковий уряд разом із комісаром. Чому й комісар туди попав, не знати, і не наше діло робити якісь здогади щодо цього.

НКВД не розстріляло нікого. Тільки присудило відтранспортувати всіх у розпорядження Турксибу, щоб дати їм можливість чесною працею відпокутувати свої тяжкі провини перед народом. А покищо перевезло всіх до в'язниці в Луцьку. Тут урядовці ждали на транспорт. Але транспорт довго не приходив, і вони не встигли від'їхати, бо несподівано вдарила нова Європа, і Луцьке НКВД, втікаючи, зліквідувало всіх на місці, підпаливши зі всіх боків в'язницю й запакувавши всі виходи з неї. Урядовці подушились всі до одного.

Але про це вже писали у свій час часописи. І ми до цього короткого опису долі Мирона Скачибіди не маємо що додати. Просимо тільки мати на нього обачність і не дуже судити, що не виявив найменшого спротиву. Мирон Скачибіда не був ге-

роєм, а був звичайною слабою людиною, як і великі мільйони тих, що їм судилось потрапити під копита монгольського коня.

Б А Р О Н

Він належав до нашого тіснішого гурту, а за велику охоту оповідати небилиці ми називали його Бароном Мюнхгавзенем, або просто Бароном.

— Наші патріоти запевняють, що цілий світ захоплюється українською жінкою, — почав одного дня Барон свою чергову фантазію. — Так воно чи не так, я не знаю, але певен, що світ безперечно захопився б тією жінкою, що стала причиною мого нинішнього оповідання. Захопився б відразу, якби тільки знав її.

Барон глибоко зідхнув.

— Дорогі панове! Правдиве чуття має замкнені уста, і тому я мовчу. Тільки попрошу вас повірити, що це була досконала краса. Але... бувши досконалою, вже через це саме була понад усяку міру вередлива, примхлива і химерна. Отак, як рання весна. Раз зогріє, а раз остудить. Раз приголубить ясним сонечком, а раз посіче колючими крупами. Одного дня добра, хоч її до рани прикладай, а другого — ані приголубити, ані доторкнутись,

ані від серця зідхнути, не кажучи вже про якийсь там найсвятіший поцілунок.

Вона жила в місті М., я в Н., де був за вчителя гімназії. А познайомились ми під час її літнього перебування недалеко від місця моєї служби. То тривало якийсь місяць. Потім вона відїхала додому. Я залишився сам. Ходив, як очманілий. Єдиною розрадою мені були мої листи до неї. Листи за листами.

Вона деколи відповідала. І це були мої великодні. На жаль, рідкі і, на жаль, не зовсім світлі, бо кохана ніколи не зачіпала теми, що мене цікавила, а писала про сторонні речі, дуже далекі від мого інтересу і наскрізь прозаїчні. Одного разу, наприклад, на мій лист, повний мук, написала, що цибуля дуже подорожчала.

— Тіло дівчини прекрасне. Достойне родити Спасителя! — сказав хтось. — А душа? Душі зовсім не має!

Під листами не підписувалася, а на мої розпучливі благання вийти за мене заміж — відповідала завсіди на бакир світа, як та Пітія, і чоловік ніколи не знав, що думати.

Прийшовши одного дня додому, я застав у себе свого шкільного товариша, ще з гімназійних часів. Про нього мушу дещо сказати, бо він був одним із героїв цього печального оповідання. В гімназії він дуже не любив грецької мови і, звичайно, нічого не знав із неї, але одного разу чомусь

вирішив показати, що й він дещо розуміє в ній, і на питання вчителя, яка це частина мови слово „кай“*), випалив:

— Аорист другий!**)

Учитель скочив і побіг до затильної стіни. Там спинився, обернувся і запитав нас:

— Чули?

Ми нічого не чули.

Не діставши від нас відповіді, вчитель вернувся назад до катедри і прошипів до противника:

— Аорист другий!

Той мовчав.

— Нещасний чоловік! Як ви думаєте на світі жити з таким знанням грецької мови?

Товариш мужньо мовчав.

А ми були несказано захоплені. І за шалену оригінальність назвали його Аористом Другим. Це імя негайно перейшло в маси і за пару днів поширилось по цілому місті та околицях. Навіть продавці оселедців оповідали про цю подію і дуже реготались.

Аорист Другий не скінчив гімназії, бо захоплювався всякими ідеями. На його прикладі можна бачити, яка це шкідлива річ — ідеї. То ще байка, що така жертва ідей тратить усякий апетит до звичайної праці. Є гірші лихонаслідки того. Часто буває, що мати ідеї то все одно, що носити кольорові окуляри. Такий „ідеаліст“ бачить речі і цілий

*) „Кай“ — злучник, означає „і“.

**) Рід минулого часу.

світ або чорним, або червоним, або зеленим, або яким хочете, тільки не таким, яким він є. А спробуйте заперечити його кольоровий світогляд, то зненавидить вас і при першій нагоді зажене вас кудю в потилицю, особливо тоді, коли доскочить до влади.

На щастя, Аорист Другий не мав такої спроможности. А крім того, був дуже ласий на ідеї і часто перескакував від однієї до другої, не даючи їм часу добре всістися в його душі і запалити її до того стану, коли руки самі хапаються за револьвера.

— Що нового? — питаюся.

Аорист Другий відповів не відразу. Насамперед зміряв мене скептичним поглядом, а змірявши, сказав:

— Нам грозить загибель.

— Нам із тобою? — перестрашився я.

— Усьому людству.

Я з полегшею відітхнув.

— Слава Богу! — кажу, — бо я вже перелякався. Гадав, що якась напасть на нас із тобою. А так легше. Що громаді, те й бабі. А що то таке сталося?

— Насамперед давай їсти.

Аорист Другий не мав сталого пристановища і ходив по знайомих від міста до міста, проповідуючи їм свою чергову евангелію і при цьому задурно харчуючись і одягаючись. Товариші одягали його дуже охоче, бо таки любили його, спеціально за його

го революційну реформу грецької граматики. Навіть їх діти. Побачивши Аориста Другого, вони радісно кричали:

— Татку! Аолист Длугий іде!

Наївшись і набувши снаги, мій гість підбадьорився і сказав:

— Да... Загинемо!

— Але від чого?!

— Від цивілізації.

Я незрозуміло видивився на Аориста Другого...

— Від цивілізації, від незагнузданого матеріалізму, від техніки, від машини. Машина стала богом, розум — рабом її, а дух пішов на самий спід.

Це була нова ідея на безробітнім шляху Аориста Другого. В ті часи це була менш-більш свіжа річ, це так, як тепер, коли навіть кожний неклеба патякає про згубну роль машин і техніки. І Аорист Другий виголосив довгу проповідь проти смертельного ворога людства — машини.

Почалась суперечка. Але шкода оповідати, що я йому, а що він мені говорив. Наша дискусія тривала кілька днів, після чого він ще більше утвердився в своїй вірі, а я в своїй. Дискусії мають ту добру властивість, що зміцнюють переконання обох сторін.

Аж одного дня наша суперечка була перервана приходом листоноші, що приніс мені листа від

моєї коханої. Я шалено зрадів і, помахуючи тим листом, виголосив:

— Ось вона, цивілізація! Вчора листа написано, а сьогодні він вже в моїх руках. Триста кілометрів наче ластівкою перелетів. А скільки б він мусів іти, якби не було залізниці і паротягів?! Філософе нещасний! Чому проклинаєш залізницю, коли її треба благословити? А телеграф? А радіо? Та ж найкраща колись натуральна пошта — пошта Чингіз-Хана — за годину проходила від сили двадцять кілометрів. І з якими жертвами! Та ж на кожному перегоні стояли кінські чати з найліпшими верхівцями. А ті верхівці мали обв'язані тугою сировицею животи і були обмотані грубою повстю та цупко прив'язані до кульбаки. Коли приходила пошта, таке опудало хапало її і гнало далі, що було духу. Але сировиця і повсть не завсіди помагали, і не раз траплялося, що поки такий гонивітер дочваляє до наступної станиці, перемішаються в ньому тельбухи з бебехами. А прийшла цивілізація, машина, — і лист, жартуючи, перебігає за кілька малих годин триста кілометрів. Або ще ліпше: У Львові сидить собі панок і цокає на машині, а у Відні відразу читають. Або ще ліпше: В Америці копають м'яча, а на Цейлоні відповідні істоти знають, кому підкопали ногу чи скрутили в'язи. А ти жалуєш за поштою Чингіз-Хана!

Після цього я перечитав листа.

Знову те саме! Знов цибуля... Я виразно писав

дати мені нарешті ясну і недвозначну відповідь: так чи ні. Вийде за мене чи не вийде. А вона пише, що приїздить до міста Шаляпін, а вона боїться, що не зможе дістати квитка. Просто здурий, чоловіче. Тут серце лускає, а їй Шаляпін в голові!

Я поскаржився Аористові Другому.

— Цивілізація! — сказав він.

— Та при чому тут цивілізація?! — обурився я.

— Матеріаліст ніколи того не зрозуміє. Хто вірить у примат розуму, той якраз нічого в світі не розуміє, бо розум — полуда духа. Де орудує розум, там пустеля духа. Для такого створіння не існує ні інтуїція, ні імподерабільні флюїди душі, ні трансцендентальний світ понять, — нічого. А тимчасом, це єдині засоби, щоб зрозуміти всі речі, а передусім речі у самих собі. Не сліпий розум, не бездушна машина, не техніка, а... — і т. д.

Я махнув рукою і того самого дня післав до своєї коханої телеграму, де категорично просив негайно відповісти мені, і то одним словом: так чи ні. Це був ультиматум. Короткотерміновий.

Телеграму я подав о дев'ятій годині ранку. Взявши на увагу час тривання цілої процедури і різні можливі перешкоди, а особливо неможливий характер моєї коханої, бо вона належала до тих жінок, що люблять робити велику дорожнечу, я підраховував, що відповідь має прийти найпізніше коло дванадцятої години.

Прийшла дванадцята — нема.

Прийшла перша — нема.

Друга — нема.

Біжу на пошту — нема.

До вечора бігав кільканадцять разів — нема.

Поскаржився начальникові пошти. Подав йому свої рахунки, але він тільки розвів руками і запевнив, що нічого не винен, та дав слово, що як тільки телеграма прийде, зараз же пришле мені. Просив не трудитися. Для того, мовляв, є листоноші. Я перестав бігати на пошту, а почав гонити по цілому місті за листоношами. Вони, ще здалека, побачивши мене, заперечливо хитали головами. Нарешті я сказав їм, що хто принесе мені телеграму, дістане троячка на чай. Колись це були великі гроші. Але „любов не картопля, за вікно не викинеш!”

Та й обіцянка троячка не допомогла. Я чекав даремно кілька днів, потім охляв і перестав чекати. Стола ясно, що моя кохана гралась зо мною. Або важила на когось іншого, а мене держала про запас. Або не мала толку в голові. Або я не знаю що. Стало мені зовсім ясно.

І тоді я зробив один крок, що привів мене до великої трагедії...

Я вирішив знайти собі дівчину десь у найближчій околиці. І негайно женитись, щоб рішучим і безповоротним кроком вибити з голови всякі утопії.

Якраз у нашого директора була на віддані ціла серія дочок. Дуже славні дівчата. Краса невели-

ка, але порядність клясична. Центральна шкільної округи щороку прислала до гімназії молодих учителів, тільки вони мали якусь полуду на очах і не бачили свого щастя. Найстарша панна була вже досить літня. Але, подумав я собі, нехай. Відразу буду мати господиню. Це не якийсь вертипорох, як та моя крутійка. А коли ще додати директорство її батька, то самі розумієте...

Одне слово, я подумав, подумав і... „перейшов Рубікон”. Зав’язав ближчі стосунки і скоро мав блискучий успіх. Вже за пару днів був, можна сказати, досить закоханий. Попередня відьма перейшла скоро до музею солодких спогадів, а всі мої поважні думки скупчились коло директорівни. Мусить чоловік зажити нарешті соліднішими інтересами. А щоб не набігли на мене ялові мрії про всякі утопічні речі, щоб не передумати, я взяв і рішуче запропонував їй, як то кажуть, руку і серце. Ці дари вона прийняла з радістю. Батьки зараз же поблагословили наше підприємство, призначили день шлюбу, і я приготувався розпочати життєву кар’єру.

І аж тоді прийшла відповідь на мій ультиматум. Прийшла так довго і даремно очікувана телеграма...

Це сталося приблизно за два тижні по моїй телеграмі. Чуєте? Як вам подобається така скорість? Яке поругання всіх здобутків цивілізації! За два тижні! Та за цей час пошта Чингіз-Хана пробігла б від Монголії до Адріатики і ще вернула б назад!

Пам'ятаю, як сьогодні, хтось о третій годині ночі сильно постукав у двері.

— Хтось стукає, — каже Аорист Другий, прокинувшись.

Стукіт повторився.

Аорист скочив і підійшов до дверей:

— Хто там?

— Телеграма!

— Гони його, — кажу — к чорту! Я чекав два тижні, то вже почекаю до ранку. А крім того, скажи, що я вже не потребую ніякої телеграми. Скажи, що я рішуче женюся. За три тижні весілля. Пізно, голубчики!

— Прийдіть уранці, — сказав через двері Аорист Другий.

Але листоноша був упертий і вимагав зараз же прийняти телеграму. Казав, що не має права ждати до ранку, а мусить здати негайно. Прийшлося прийняти. Аорист взяв телеграму і тріснув дверми. Та за хвилю стукіт повторився знову.

— Чого ще? — запитав Аорист Другий.

— На чайок із вашої милости.

Уявіть собі таку безодню безсоромности! Два тижні тягнули, два тижні хитали мені глузливо головами, два тижні заганяли мене фактично до директорівни, а тепер ще вимагають за це на чай! По двох тижнях.

Але... не залишалось нічого іншого, як дати. Обіцяв — то маю додержати слова. Не буду ж я з

листоношами торгуватись. Та й, остаточно взявши, він не винуватий, що телеграма так пізно прийшла. Свій обов'язок він виконав, навіть зразково — в третій годині ночі полетів до мене. І я дав Аористові троячку.

Аорист заплатив. А подану мені телеграму я, не читаючи, кинув на підлогу.

— Чому не читаєш? — здивувався Аорист Другий.

— Не потребую. Я занадто гордий на такі речі. Вона ще мене не знає. Аж тепер довідається, що я за пташок. Отак запечатану телеграму й відішлю їй назад. Нехай знає, як зо мною гратись. Це ж зневага!

І було б добре, як би я був так і зробив. Але, на жаль, той трансцендентальний філософ попсував усю справу.

Позіхнувши кілька разів, він сказав:

— А що, як ця телеграма від когось іншого? І може якась дуже важна?

Це теж може бути, подумав я...

— Розривай. Чорт із нею! Але я ані доторкнуся.

Аорист Другий підняв телеграму, розкрив і прочитав.

— Щось незрозуміле...

— Від неї! Раз незрозуміле, значить від тієї Пітії. Це її стиль. Читай на голос. Я розберу.

Аорист прочитав:

„Мати і новонароджена донечка вітають щасли-

вого батька і просять його якнайшвидше приїхати. З доручення породіллі канцелярія шпиталю доктора Гольденсака”.

— Що, що? — питаю.

Аорист Другий прочитав іще раз.

— Ну, це вже остаточний ідіотизм! Що та Пітія видумала? Що б це могло значити?

— Га-га-га! — зареготався нараз Аорист. — Аж допіру комедія! Чоловік ще не вспів оженитись, а вже донечка готова. То цивілізація! Нехай сховається пошта Чингіс-Хана. Без великого клопоту робить парубків щасливими батьками. Поздоровляю від щирого серця, а твоїй дорогій донечці дай, Боже, з води і з роси! Нехай буде багата, як земля, здорова, як вода, плодюча, як виноградна лоза, а красна, як Гомерова Олена!

— Та ти, люципере, дуриш! — кричу йому.

— Яке там „дуриш”! Маєш донечку. Повідомляє ніхто інший, як шпиталь доктора Гольденсака. А це, чоловіче, солідне свідоцтво.

— А при чому тут шпиталь?

— То вже тобі ліпше знати, при чому. Я звідки знаю? Але факт фактом: маєш донечку. Поздоровляю! Ха-ха! Але яка перфідія?! Звів з пуття дівчину, а потім жертві цивілізації і розгнузданого матеріялізму посилає дурацькі телеграми, чи не хотіла б ти, мовляв, вийти за мене заміж. На такий цинізм здібні лише матеріялісти. Слово чести! — і

Аорист Другий із обуренням жбурнув телеграму на підлогу.

Я скочив із ліжка, підібрав телеграму і прочитав.

Аорист Другий не дурив. Канцелярія шпиталю доктора Гольденсака справді повідомляла, що мати і маленька донечка вітають щасливого батька.

— Але ж щойно чотири місяці тому, як я побачив її взагалі. Я ж до того ніколи цієї особи в очі не бачив.

Аорист Другий глузливо подивився на мене і почав свистати.

— Ти, бачу, маєш мене за останнього дурня — сказав.

— Та ж усього чотири місяці, — кажу йому на розум.

— Неправда!

— Ну, то тяжко. У таким разі шкода взагалі говорити.

— Та мені, — каже, — байдуже. Не я напивав тобі біди. Чого ти пристав до мене? Говори з нею. Питайся її, чому вона не чекала дев'ять місяців, як належить по закону.

— Але я взагалі нічого з нею не мав!

— Факти кажуть, що мав.

— Факти? Які факти?

Аорист Другий показав на телеграму.

— А що ти не пам'ятаєш, то не дивниця. Є такі патологічні типи, що під впливом сильніших вибухів почуття нічого не пам'ятають. Видко, що й

ти до них належиш. Уже б дівчина дурно не чіплялась.

І Аорист Другий радив мені негайно поїхати на місце події, поцілувати „свою жінку” в руки і в ноги, попросити вибачення і взагалі якомога швидше залагодити справу.

— А мене бери за кума! Гріх може трапитися із кожним. Це людська річ. Але не людська річ, коли чоловік не хоче признатись до свого гріха. То вже найбільше свинство. Я певен, що ти до цього не знизися.

— Я не люблю проповіді до жертв чи героїзму на чужий рахунок. Проповідуй, чоловіче, власним прикладом, а не словами, — відрізав я.

Очевидна річ, що на раду Аориста Другого я не міг піти, бо дитина була не моя, нехай би сто таких філософів переконувало мене в протилежнім. Аж тепер я зрозумів, чому вона так крутила! Мала ще якесь сумління. І аж тоді, коли прийшла остання пора, а батько дитини покинув її, вона те сумління втратила. Ні, голубочко, я не такий дурний і не такий безконечно милосердний, щоб приймати на свій рахунок чужих дітей.

Аорист Другий невідступно радив мені брати „бідну дівчину”. Лякав, що інакше справа може піти до суду.

— І будь ласка! Нехай суд спробує доказати мені, що я батько.

— І докаже!

— Як?!

— Не забувай, що на суді будуть фігурувати твої пристрасні і високо-лірично-поетичні листи до неї. І ніякий дідько тобі не допоможе. І присудять тобі платити аліменти аж поки бідна доця не вийде заміж.

— Та це ж недавні листи!

— Давні чи не давні, це суті справи не міняє, ані на макове зерно. Давні чи не давні, а в кожному разі свідчать про дуже сердешні стосунки між вами. А цього цілком досить. Не бійся, писав там „і мила, і любя, і кохана, і розкохана, і сякенька, і такенька, і хіба я знаю, ще якенька”, Хто тебе знає, що ти там знечев'я і з дурного розуму писав.

— Чого доброго, воно й правда, — подумав я собі. І пиши на другий раз листи дівчатам...

— А не забувай ще за телеграму напередодні самих родин! Сам кричав „гвалт! Хочу женитись!” Чого ж тепер дурака валяти?

І це правда...

— Сам просив руки і серця, а тепер назад!

— І це правда, і взагалі все правда! І дай мені спокій! — крикнув я до Аориста Другого.

— Чого ж ти сердишся?

— Я не серджуся, але я засватав уже другу. Змилуйся!

— Для суду це буде ще один доказ, що ти легковажний чоловік, або звичайний баламут, шахрай, дівоблуд і зводник. Більше нічого. Про це не смієш

ані згадувати на суді. Дивись тільки, щоб іще тут не було скорого приплоду.

Тут я вже не витримував:

— Схаменися, недолюдку! Як тобі той язик повертається казати таке? Це ж переходить усяку міру. Положення і без того безмежно дурне, а ти ще глузуєш. Прошу трактувати речі поважно й серйозно.

— Маєш насамперед піти до директора і сказати йому всю правду. І нічого не крутити. Бо це смішно. Скажеш, що був гріх.

— Ніякого гріха не було! — закричав я.

— Скажеш, що був гріх. І на жаль, з природними наслідками. Покажеш телеграму. І то відразу. Перед таким фактом він нічого не зможе зробити. Найбільше, що може статись, то вижене тебе з хати. І по правді. На другий раз будеш знати, як зводити невинних дівчаток. Отака ваша цивілізація! От якраз така.

До самого ранку я не спав. Сто разів передумував усе і сто разів приходив до інших висновків. І всі вони були ні до чого. Тільки один висновок був ясний: мене зустріла напасть на гладкій дорозі. Той, хто перший сказав ці слова, безперечно був у такій самій ситуації. Але це відкриття мені не помагало нічим. І що робити, я таки не придумав. Одно було ясне: від директорівни мушу відмовитись. Жартувати з директором не мало жадного сенсу. А крім того, сказати по правді, по Божому,

особливого жалю розлучитися з його донечкою я таки не мав. Телеграма, дарма що була така лиховісна, знову викликала в моїй уяві солодкі картини недавньо-минулого і вимріяного майбутнього, повного скаженої поезії! Знову перед моїми очима засміялося чарівне личко і заграли прелукаві очі. Ох, ті дівчата! Ті дівчата... Все їм можна простити!

Кінець кінцем (подумав я собі) може воно й ліпше. Може воно й добре, що так сталося. Дівчина в моїх руках! Тепер уже я пан, а не вона. І не я маю просити її руки і серця, а вона мене. І мусть бути послухна, покірпа, мов ягничка, і годити мені, як болячці. Це ж ідеал багатьох чоловіків. А я ще думаю! Такий чудак.

Отже, їхати? Покрити чужі гріхи?

Треба подумати... Але з директорівною в кожному разі мушу скінчити. Як би там не було.

Другого дня, відбувши лекції, я зголосився до директора. Був нервовий до скаженини. Директор прийняв мене в своєму кабінеті.

— Що добренького, пане колего?

Добра усмішка на обличчі директора обеззбрїла мене цілком. Я побачив, що не зможу сказати йому страшної правди, і почав інтенсивно думати, що б таке йому сказати. І ні з того, ні з цього почав плести йому про свою любов до його дочки. Сказав, що безумно кохаю його дочку, що не можу собі ані уявити, як би я міг без неї жити в світі. Мені соромно тепер повторювати це, і я щи-

ро дивуюся, як я міг бути таким лукавим. Як міг сказати, що той день, коли його дочка дала згоду стати мені за дружину, був найщасливішим днем мого життя? Старому аж сльози виступили з очей. І він мені сказав, що сам дуже щасливий, що буде мати такого порядного зятя, як я, і що я ніколи не буду жалувати, що беру собі його дочку. Це, мовляв, порядна і господарна дитина, і він із свого боку в усім нам допоможе...

— Але мусите, — каже, — трохи почекати. Я б не мав нічого проти, як би ваш шлюб вже сьогодні відбувся. Тільки жінки... Знаєте, жінки мають свої рахунки. І треба піти їм назустріч. Такий важний акт.

Я впав у розпуку. Ну, як після такого нещасливого вступу перейти до відкриття жорстокої правди? Але перейти треба було, і я почав щось мимрити. Це побачив старий.

— Хочете щось сказати? Говоріть сміливо. Будьте зо мною щирі. Ми з вами завсіди домоворимось. Я своєї дочки не скривджу. Вже на стільки мене вистачить.

— Але пане директоре! Що ви? Мені і в голову не приходять щось таке.

— А що маєте на серці?

— Сталося велике нещастя...

— Нещастя? А що таке? — перестрашився директор.

— Я дістав цієї ночі жахливу телеграму.

- Яку? Звідки?
- З лічниці.
- Хтось із ваших захорював?
- Гірше...
- Невже помер?
- Гірше.

Директор розкрив рота.

— Жахлива річ! — сказав я, — вона перевернула догори коренем усі мої пляни.

- Але що сталося?
- Народилася дитина.
- Не розумію.

— Я сам не розумію. Але мене повідомили, що я став батьком, — і я дрижачою рукою витягнув із кишені телеграму. Хотів подати директорові, але він відхилив її рукою. Обличчя його налилось кров'ю.

- Це значить батьком нешлюбної дитини?
- Так. Нешлюбної...

Директор відкинувся на спинку крісла. Запанивала тиша...

— А чому ж ви це затаїли? — спитав через якусь хвилю.

— Я нічого не затаював. Я щойно сьогодні достав телеграму про це.

— А до сьогодні ви не знали, що у вас буде дитина?

- Не знав.
- Дивно...
- Говорю, як на сповіді, пане директоре.

— Дуже дивно. Чоловік живе з жінкою щонайменше дев'ять місяців і не знає, що з того може бути. Нарешті жінка мусіла була сказати вам, що сподівається дитини. Я не допускаю, що це була якась дівчина, наївна, недосвідчена. Думаю, що аж на таке ви б не відважились. Ви, виховник молоді!

— Вона мені нічого не казала.

— Не казала?

— Не казала. Я можу дати на це слово чести.

— Лишіть ту честь. Ліпше про неї не говорити.

Я звик вірити людям і без того, бо завсіди вважав і вважаю за свій обов'язок вірити людині. Я педагог, а не поліцей. Але коли мене примушують вірити в неможливі речі, то вибачте, помимо свого бажання, я цього не можу зробити. І дуже дивуюся, що при таких обставинах ви наважились свататись до моєї дочки. Мусить же бути якийсь „модус ін ребус“, пане колего! Очевидна річ, що після цього не може бути ані мови про ваше одруження з моєю дочкою. А крім того, з цього випливають ще певні висновки. Раджу вам подати прохання про перевід вас до іншої школи. До цієї гімназії не годиться більше ходити. Ви розумієте чому.

На цьому скінчилася моя розмова з директором. Він устав, і я відклонився і вийшов.

Ще того самого дня я поїхав до М. на побачення з коханою і з новонародженою „донечкою“. Аорист Другий зо мною. У вагоні нашого поїзду

ми застали начальника місцевої поліції. Був бадьорий і веселий і з радістю привітався зі мною, хоч ми були знайомі тільки офіційно. Здається, був під чаркою.

— Їду до М.! — сказав надхнено. — А спитайтеся чого?

Я зніс плечима...

— Їду до жінки! Та не так до неї, як до рідної донечки, що оце народилася в шпиталі. Можете мене поздоровити. Ха-ха.

Я і Аорист поздоровили щасливого батька і побажали всяких благ донечці, матері і йому. Він довго тиснув нам руки, довго тряс ними і довго повторяв „спасибі”.

— Знаєте, панове! — сказав, розширившись, — нема більшого щастя, як діти. Не дурно сказано: діти — дар Божий. І дуже погано роблять ті, що не хочуть дітей. Бо вони переступають заповідь Божу: „Плодіться і розмножуйтеся! Наповняйте землю і володійте нею!” Я так само грішив і думав: Навіщо мені клопоту і навіщо моя молода жінка має зав’язувати собі світ дітьми та всякими клопотоми. Нехай, думав собі, погуляє, поки молода, а на дітей ще буде час. Але це дурна бухгалтерія. Зовсім дурна. Бо бездітна молодиця скоро починає нудитись, а враг роду людського не спить, не дармує. Він тільки й дивиться, як би таку молодичку звести з пуття-розуму. І я побачив скоро: щось моя молодуха не така весела, не така жвава, як то

було на початках. Щось вона оплошiла. Тiльки на танцях i на забавах перший сорт. Зовсiм перероджується, дiстає блискучi очi, радiсний смiх на устах i таке iнше. Ага, думаю, вже недалеко до того, що одного дня моя жiночка заспiває менi:

„Боже! Чим я винувата,
Що люблю Альфреда,
Як рiдного брата?”

Бо Альфред завсiди знайдеться. Нi, думаю, прийшла крайня пора закинути свою бухгалтерiю. Дитина, як та жаба в криницi; як жаба чистить воду, так само дитина очищає родину вiд всякої скверни.

Правда, воно рiдко коли трапляється, щоб якийсь Альфред вiдважився сягнути по честь жiнки начальника полiцiї, але враг людського роду не боїться й росiйського полiцая. З нечистою силою лiпше не жартувати. I тому я поклав твердо: зачинаємо родити! Сказано — зроблено, i нехай тепер враг роду людського спробує спокусити менi жiнку. Ха-ха!

Ви, пане учителю, наповнили наші серця великою радiстю. Коли ми почули, як отець Харлампiй оповiстив у соборi про вашi заручини з високо-достойною донечкою пана директора, то сказали: „Дай, Боже, тим молодцям щастя i здоров'я. Лiпшої пари не може бути”. Одно тiльки скажу вам, пане учителю, але прошу не прогнiвитись на мене: вiдразу закладайте родинне вогнище! Не вiдкла-

дайте на потім. То наймудріша річ. Будете мати відразу повне щастя.

Повірте, що коли я нарешті одержав оцю телеграму, то серце мені наповнилось такою радістю, що аж заплакав. Подумайте, я маю малютку! А цю телеграму держатиму за образом.

І начальник поліції подав мені телеграму.

Прочитавши її, я був приголомшений. Зробив великі очі. Так само zareагував Аорист Другий, що йому начальник також дав прочитати її. Щасливий батько прийняв наше здивовання за вираз нашого надхнення.

— А правда, яка радісна вістка! Ха-ха!

Я встав і вийшов на коридор. Аорист Другий за мною. Витягнувши з кишені свою телеграму, я побачив, що вона дослівно тотожна з телеграмою поліція.

— Що це значить? — питаюся свого філософа.
— Що каже твоя інтуїція?

Аорист Другий задумався...

— Нічого, — сказав по якійсь павзі.

— Добре мені нічого! Та сама телеграма!

— Це просто шпитальний трафарет. Кожному батькові посилає шпиталь таку саму телеграму. Нема потреби кожного разу видумувати щось інше. Просто нема жадного сенсу. На однакові події однакова форма.

Я подумав... і признав йому рацію. Справді шпитальний трафарет. От як у поезії сонет.

— Як би воно не було, — кажу, — але треба на пару годин стриматись від відвідин шпиталю. Поліцай знає, що я заручився з директорівною, то ж був би дуже здивований, коли б побачив мене там. Давати йому якісь пояснення не потребую, тим більше, що й сам не знаю, на чому стою. Аж після розмови з матір'ю дитини побачу, що маю чинити.

— Непотрібно чекати, — каже Аорист Другий, — Він може цілий день сидіти коло жінки. То була б дурна робота. Скажемо ліпше, що я їду до своєї жінки, а ти, як мій товариш, робиш мені компанію. І тим справа розв'язується. Тільки слухай мене. І все буде добре.

Але не треба було крутити. Начальник поліції сказав, що не може явитись до жінки з голими руками, а мусить принести їй якісь порядні дарунки. Вона бідна заслужила на те. Мусить, мовляв, найперше кинутись до міста, до крамниць і аж потім їхати до шпиталю. В такому разі, подумав я собі, треба мені негайно їхати до „своєї донечки” та якомога швидше розвідати, що і як. Так і вчинив.

Разом із Аористом Другим зайшли ми до канцелярії шпиталю. В останній хвилі щось мені неначе шепнуло, і я сказав Аористові:

— А все таки буде ліпше, як ти зголосишся за батька. Бо той поліцай може швидко впоратись із своїми дарунками і застукати нас іще в шпиталі. Отже, батько ти.

У канцелярії Аорист Другий показав телеграму.

Урядовець натиснув гудзик, і за пару хвилин прийшла сестра і забрала нас. Перед однією кімнатою спинилась і, попросивши нас трохи зачекати, сама зайшла до середини. Мене почала трясти трясця.

— Спить, — сказала, вийшовши. — Вам доведеться трішки почекати. Вона змучена, і кожна хвилина сну їй дуже дорога. А тим часом покажемо вам вашу донечку. Чудова дівчинка! Щось надзвичайне!

За хвилю принесла завинену дитину і дала Аористові Другому на руки.

— Викапаний батько! — радісно скрикнули сестри, що тим часом прибігли звідкись і обступили бідного „батька” з усіх боків.

— Ось вона — твоя цивілізація! — засміявся злорадісно Аорист Другий, кинувши на мене презирливий погляд.

— Така моя, як і твоя! — відрубав я, люто глянувши на „донечку”.

А по дитині ледве можна було пізнати, що це людина взагалі: просто якесь червоне, зморщене тільце.

Тим часом сестри без угаву, одна поперед другої, прихвалювали дитину й величали батька за такий твір. Чекали на подарунки. Прийшлося дати відчіпне. Діставши гроші, всі негайно зникли, а ми лишились з дитиною. Аорист Другий настирливо вимагав від мене, щоб я не хмурився і був веселий,

а сам щось примовляв до дитини, лускав пальцями, говорив „агу, агу” і взагалі поведився, як зразковий батько.

Як довго це тривало, не пам'ятаю, бо був занурений у дуже грішні думки. Домашня теорія про різні плюси від одруження з коханою, що так невині, й так нахабно поглумилась надо мною, пішла в хмару. Я дивився на дитину з докором і жалем, а кохану хотів побачити тільки на мить, щоб сказати їй пару міцних слів. Але не маючи певності, що при цьому не зроблю насильства над хворою людиною, вирішив ліпше тікати від того усього. Треба було тільки здати дитину. А тут, як на лихо, хоч би вам одна негідниця показала.

Взагалі чоловік цілком невинний опинився в дурнім і до огиди прикрім становищі.

— І чого, власне кажучи, я прийшов сюди? — подумав я.

І вже готов був покинути дитину так, як є, і тікати, та на жаль, показала сестра. Усміхаючись до нас, підійшла тихенько до дверей родильниці, легенько відчинила і зайшла туди. А за якусь хвилинку вийшла і сказала Аористові Другому:

— Вже прокинулась. Просить вас зайти.

Аорист Другий подивився на мене...

Сестра усміхнулась:

— Ну, ну, не бійтеся. Пані не буде на вас гніватися. Вона чекає на вас. Ті молоді батьки чогось

завсіди бояться, — додала, глянувши весело на мене.

Аорист Другий устав і простягнув до мене дитину.

— Ні, ні! Ідїть з дитиною. Батько з дитиною на руках. Це так гарно! — схопилась сестра.

— Але ж я... Власне кажучи, тут вийшло непорозуміння. Я, власне, кажучи, не зовсім батько... — залепетав Аорист Другий.

Сестра вип'ялила на нього здивовані очі...

— Ви не розумієте. Я, так сказати... так би мовити, не фактичний батько, а тільки номінальний. Жертва цивілізації. Ви ж розумієте, часто буває так, що один номінальний батько, а другий фактичний. Ось він, — і Аорист Другий показав на мене, подаючи мені дитину.

— Аористе! Не роби сцен, — прошипів я. — Я ніякий батько!

— Пане добродію! — сказала сестра прошебним і молебним голосом, звертаючись до Аориста Другого, — схаменїться! Лишіть ці порахунки на потім. Не робіть цього при хворій жінці. Будьте милосердні. Не заганяйте її в могилу!

Але клятий Аорист Другий не послухався і рішуче простягнув мені дитину. Що з цього вийшло б, годі сказати, бо раптом почулася десь поза коридором розмова...

А за хвилину вбіг на коридор урядовець, той самий, що передав нас сестрі. А за ним начальник

поліції. Мав страшний вигляд. Урядовець, схвилюваний до краю, добіг до Аориста Другого і задиханий попросив у нього телеграму. Начальник поліції грізно став ззаду...

Я подав телеграму. Урядовець упився в неї очима...

— Прошу панів до канцелярії, — сказав, переглянувши телеграму. Передав сестрі дитину, а нас попросив за собою. Ззаду ступав начальник поліції.

У канцелярії урядовець попросив нас сісти і зараз же звернувся до Аориста Другого:

— Як ця телеграма попала до вас, пане добродію?

— Приніс поштар, — відповів збентежений товариш.

— А як це могло статися, що пошта передала вам чужу телеграму? Ми телеграфували до пана Цимбалюка, пана начальника поліції, а тут, бачу, стоїть інше прізвище. Виразно видно, що підчищене. Як це поясните?

— Нам так принесли, — прибитим голосом сказав Аорист Другий.

— Кому це вам?

— Я мешкаю в пана вчителя, і туди телеграму принесли. У третій годині ночі принесли, ми навіть це зауважили, що вона підчищена.

— Добре, добре, але як ви могли прийняти її на свій рахунок, а потім навіть приїхати сюди, коли вашої пані дружини нема в нашій шпиталі?

— Вона й не могла тут бути, бо я ще нежонатий.
— А чому ж ви приїхали сюди, коли навіть не жонаті?

— Бо я собі подумав: може справді котрась зробила мене батьком.

При цих словах начальник поліції підскочив:

— Ви щось мали з моєю дружиною?

— Я вашої пані дружини ніколи в житті не бачив.

— А чого ж ви взяли її дитину на свій рахунок?
За дурня мене маєте, що таке говорите?!

— Я не знав, що це дитина вашої дружини.

— Держали на руках і не знали?

— Не знав. Мені сестри принесли якусь дитину, положили на руки і сказали: „Викапаний батько!”

— Я вам зараз покажу викапаного батька. Зараз! Тільки попереду мені треба знати правду, юридичну правду. Скажіть, чи ви справді батько тієї дитини, чи тільки так хвалитесь. Бо як батько, то розправляюсь із тією негідницею, а вас ані пальцем не торкну. А коли брехня, то зуби не ваші! І зуби і щелепи. Так от кажіть, як було діло? Батько, чи не батько? І не оповідайте мені тут байок Крилова!

У цьому місці Барон замовк. Обвів нас німим поглядом...

— Я бачу, панове, що ви хвилюєтесь, — сказав за хвилю. — А даремно. Зовсім даремно. Бо небезпека давно минула і належить до історії. А крім

того, ви тут ні при чому. І вам нічого не загрожує. Загрожує, чи ліпше сказати загрожувало Аористові Другому і мені при ньому. Загрожувало нашим черепам, зубам і ребрам. Не вашим. Але головна річ, усе це чиста видумка, голий витвір моєї фантазії, оповідання Барона Мюнхгавзена і більш нічого. В дійсності ж нічого цього не було, повірте мені хоч у цім.

— Не говори дурниць, Бароне! — закричали ми, — кажи як було далі.

— Було страшно! Але я не належу до тих оповідачів, що в своїх видумках проливають чужу кров. Ніяких різницьких нахилів я не маю і кривн взагалі не люблю. Так само страждань. Життя й без того жорстоке, то навіщо додавати до нього ще жорстокі видумки? Я ліпше змалюю вам дальший біг подій у якійсь ідилічній формі, в спокійних барвах. А як було в дійсності, то інша справа...

— Отже, що було далі?

Аорист Другий жалісно подивився на мене...

Настала моя черга.

— Дозвольте, панове! — сказав я, — це все смішне, хоч і неприємне непорозуміння. Чисте непорозуміння. Він тут ні при чому. Прошу ласкаво вислухати мене. Найліпше буде, коли відкрию всю правду. Хоч як мені неприємно, але обставини склалися так трагічно, що я мушу це зробити.

І я оповів докладно всю історію, почавши від мого знайомства з моєю коханою. Згадав теж і

про розрив із директорівною і закінчив відвідинами шпиталю.

— Звідси виходить, — сказав я на кінці, — що поштар навмисне дав мені чужу телеграму, щоб дістати троячку. Оця троячка і наробила всього лиха. Він підчистив прізвище і постарався принести телеграму в такий час, коли напевно знав, що я буду спати і з просоння не придивлюся до прізвища. Мушу сказати, що ані я, ані мій товариш не звернули ніякої уваги на прізвище, бо ані не думку не спало, щоб пошта доручила нам чужу телеграму. Про такі випадки я не чув, аж тепер бачу, що в житті можуть траплятися неймовірні речі.

Начальник поліції слухав мене з великою увагою. Із кожним моїм реченням, його обличчя ставало лагіднішим, аж нарешті зовсім просіяло. А при кінці він почав нестримно реготатися і, захопивши Аориста Другого за обидві руки, гаряче просив його простити йому і вибачити за непристойні погрози.

— Вибачте, пане добродію! Вибачте великодушно. Самі розумієте моє катастрофальне положення.

Аорист Другий був щасливий.

— А того поштара я відшукаю, — сказав поліцай грізно, раптом знову почервонівши. — Не тільки зуби повибиваю, а в'язи поскручую. І за себе і за вас. Ач, яка сатана! Га? А вас, панове, прошу, дуже прошу вибачити.

Але Аорист Другий був людиною дуже м'якого серця.

— Ні, ні! Ніякої бійки. Прошу вас. Поштар нічого не завинив. То завинила цивілізація. Мамона завинила. Пан учитель обіцяв троячку, і це стало причиною всього нещастя. Бо... — і тут Аорист Другий оповів наскоро видуману гіпотезу, як воно сталося: поштар, розносячи вночі телеграми, заскочив по дорозі до коршми і там за чаркою горілки оповів п'яницям, що я нетерпляче чекаю на телеграму і обіцяв за неї аж три карбованці. Тоді хтось із п'яниць, злакомившись на гроші, викрав у нього з торби якусь навмання намацану телеграму, підчистив прізвище, вписав моє ім'я і вночі заніс до мене.

— Усьому виною цивілізація! Нестриманий матеріалізм, віра в техніку і машину. Цілий універсум люди розклали на бездушні молекули.

Цимбалюк закліпав очима.

— А молекули на бездушні атоми і, поза цими мізерними витворами інтелекту, плиткого раціоналізму, сліпої логіки і матеріялістичної діалектики, не бачать нічого: ні сили ідеї, ні метафізичного світу, ні флюїдів душі. Неправда?

— Іменно, іменно так, — сказав Цимбалюк, а його обличчя набрало великої урочистости. — Цілком правильно. Я вас прекрасно розумію. Я сам так думаю. От негідики!

За цими словами трохи зам'явся.

— Якщо не прогнівнеться, панове, то я б насмі-
лився попросити вас на хрестини. Слово честі! Оце
привезу жінку і дитину, а в неділю справлю хрес-
тини. Дуже буду щасливий бачити вас у своїм домі.
І дружина теж. Як дозволите, я навідаюсь до вас.
Ну, подумайте на милість Богу: який негідник! І
що б я, нещасливий чоловік, робив із тією малют-
кою, коли б вона була чужа? Кинути в річку — стро-
го заборонено законом, а годувати чужих байст-
рюків — нема дурних. І роби що хочеш. От негі-
дник!

Так щасливо могла б скінчитись уся ця трагі-
комедія. Я міг закінчити її інакше, навіть криваво,
але це не мій жанр. Та крім того, вважаю за потріб-
не всіма способами відчувати людей від кровож-
адности, видумуючи для цього навіть неможливі
історії.

Урятувавшись від начальника поліції, я вирі-
шив побачитись із своєю коханою, що не мала, як
показалось, нічого спільного з цією телеграмною
авантюрою. Треба було нарешті знати, на чім стою,
і поставити справу руба. Надіявся більше на її бать-
ків.

І тут я мав останній і остаточний удар долі.
Розпитуючись двірника кам'яниці, де вона жила, я
довідався, що моя дівчина давно вже не дівчина...
а що вона має вже кілька років чоловіка і дітей!

— Може хоч на цьому трагічному прикладі зро-
зумієш згубну природу цивілізації, — сказав мені

Лорист Другий. — Воно правда, що їхати в купе експресу приємніше, ніж відтовкати собі бебехи на коні, але і це, і всякі інші вигоди цивілізації — не що інше, як тільки підступні вабці. Цим вона приваблює нас, заколисує, розніжує, присипляє дух, щоб кінець-кінцем накинати нам на нашу шию петлю і задушити, себто зробити достоменно так, як зробила твоя дама. Вабила тебе, чарувала, дратувала маною солодких розкошів, а потім жорстоко одурила і десь собі сміється з тебе та оповідає який ти дурний. І рум'янька, і кругленька, і солодецька, а не доглянув, що наскрізь фальшивенька. Отак саме і ваша цивілізація!

Я махнув безнадійно рукою...

Б Р О В К О

(Оповідання А. Д.)

Від інших собак Бровко відрізнявся тим, що перебував на становищі емігранта, якщо так можна висловитись. Правда, він міг був цілком спокійно залишитися вдома, в Чехах, у селі Хухлях, недалеко Праги, де родився і жив. Ніякого злочину проти старшого брата він за своє п'ятилітнє життя ще не вспів зробити й тому не потребував боятися, що попаде в лабеті НКВД, що буде там битий і мучений, а потім застрілений чи засланий на каналські роботи. І пані Доня, його господиня, відома під цим іменем із уст її чоловіка Івася, мала на думці тікати від большевиків без Бровка і навіть утекла, захопивши із собою тільки Івася. Але Бровко дігнав їх у Фурті, поза Судетами, і вже не покидав їх. Як ви вже догадуєтесь, це було під час нашого ісходу з Чехії, навесні 1945-го року.

Доня була незміренно заскочена сміливою мандрівкою Бровка. І була дуже зворушена. Тому вро-

чисто заявила своїм співподорожнім, що вже більше ніколи не покинеється Бровко. І ще більше полюбила його. Та й було за що. Бо справді це сотворіння мало тільки вигляд собачий, а все інше було майже людське. Бровко, мабуть не пам'ятав своєї рідної матері, бо був насильно відірваний від неї ще в періоді несвідомої вегетації і дістав усе виховання від людей. За п'ять років людської науки він дуже багато навчився, а будиши від природи неймовірно здібним, виявив неабиякі успіхи. Навчився досконало розуміти людську мову і то в двох її відмінах: українській і чеській, не відчуваючи ніяких труднощів лексичного, етимологічного чи синтактичного характеру. З цього боку деякі емігранти стояли далеко поза ним.

Говорячи про інтелігентність Бровко, не можна не згадати про те, що в дійсності він не потребував ніякої мови, бо користувався інтуїцією, якщо під цим словом розуміти те, чого я, здається, не розумію. Бровко пізнавав по очах, по грі зморщок, по голосі, по рухах, що думає і чого хоче Доня. Щоб зрозуміти, чого хоче Івась, Бровко мусів був дуже напружувати свої інтуїтивні здібності, бо сам Івась не завсіди добре знав, чого він хоче, особливо, коли був на підпитку, або зовсім п'яний. На цьому ґрунті виникали між господарями маленькі непорозуміння, проте Бровко дуже шанував і любив їх обох, а до тих непорозумінь засадничо не втручався, хоч у глибині душі завсіди стояв на сто-

роні Доні, визнаючи їй повну рацію швидким крутінням хвоста.

Сталося так, що я зійшовся з цією родиною саме тоді, коли її наздогнав Бровко. Мушу сказати, що при цьому Бровко поведився, як несповна розуму. І скакав, і гавкав, а хвостом крутив так, що аж очі боліли, на той хвіст дивлячись. Аж Доня заплакала бідна. Тим більше, що Бровко виявив при цьому неймовірно високий ступінь джентлменства й такту і ані найменшим натяком не дав зрозуміти, що Доня поступила супроти нього, власне кажучи, по-свинському, покинувши його на старшого брата. З його боку була тільки радість, сама радість і сама щирість, що її Бровко виявляв швидким хвостокрутом і пригавкуванням „гав-гав”. Від того часу я маю дуже високу думку про собаче благородство.

Це спричинилося до того, що я з першого ж дня зблизився з Бровком. Доня бачила моє захоплення собакою і не боялася пускати його зо мною. І сам Бровко ставився до мене дуже прихильно. Можу навіть похвалитись, що прихильніше, ніж до самого господаря. Якось тепліше, сердечніше, бо господар був виразно незадоволений приходом собаки. Казав, що самі не мають чого їсти, а тут ще непотрібних псів годуй. Він, звичайно, мав велику рацію, бо мало водити пса на пристяжці й хизуватися ним, треба ще йому правду дати. А всі запаси їжі вийшли їм ще під час довгої мандрівки чеськи-

ми землями, коли вони пробиралися пішки до американської зони, обминаючи міста й села, кожну хату й двір. І дивитися на голодну собаку було Іванцеві тяжко. Але він забував, що Бог милосердний...

Фурт не був нашим останнім пристановищем. Боячись старшого брата, ми гнали яко-мога далі на захід, тим більш, що звідкись прийшла чутка, що в Авгсбурзі є український комітет. Що за комітет, не важно, а важно, що наш, а як наш, то, значить, заопікується нами. А такої опіки ми якраз потребували й тому рушили в тому напрямку. Було багато біди й негод, але врешті-решт наша компанія, а в тому числі і славний Бровка, добилися до Комітету. Тут виявилось, що славні бубни за горами. Комітет не тільки не мав жадних бубнів, але й не мав приміщення, бо розташувався в якомусь розбитому будинку. На цей будинок натрапили наші східняки, бо звикли до руїн і почувають себе в них краще, ніж у нормальних помешканнях. Та сказавши по правді, то й ніякого комітету не було, а тільки чомусь сходились до тих руїн люди й один одного питалися, де й від кого можна добитися якогось пуття. Ще там крутився якийсь чоловік, жвавіший від інших. До нього казали „пане голово“, а він не заперечував того і казав, що все буде добре. А ще там в одному закамарку сидів якийсь скульптор і ліпив голу жінку. Був виразно надхнений і часто усміхався, дивлячись на ту жінку. Але решта втікачів, окрім Бровка, була незадоволена

ситуацією і навіть виявляла ознаки розпуки. А Бровко почував себе щасливим і раз-у-раз крутив хвостом.

— Товаришу милий! — сказав я одного разу до нього, коли ми, від нічого робити і їсти, покинули комітет і місто і рушили дорогою в напрямку на Фридрихсдорф (чи як воно там називається) — Бровочку! Ти не можеш собі ані уявити, як мені подобається твоє уміння триматися і не показувати найменшого знаку якоїсь журби, тим часом як ми так тяжко побиваємось. По тобі аж ніяк не можна пізнати, що ти від ранку не мав ще ані рисочки в роті. Навпаки, ти показуєш всі ознаки задоволення і навіть життєвої радості. Чи ти такий великий оптиміст? Чи ти новітній Діоген? Чи ти якийсь великий пан, змалку навчений держати шляхетський фасон і не подавати вигляду журби, щоб робити на людей враження вищого створіння? Скажи мені! Хто були твої шановні батьки?

— Гав-гав! — гордо відповів Бровко.

— Та знаю, що гав-гав, але хто саме? А може ти хочеш цим сказати, що всі ви такі? Можливо, що й так. У кожному разі мушу з прикрістю в серці признатися тобі, що серед нас, серед людей тобто, багато таких натур не знайдеш. О, ні! Ти сам бачиш, як виглядають ті люди, що ходять до комітету. Запевняю тебе, що ще гірше виглядають ті, що перестали туди ходити. Бо ті, що ходять, великі оптимісти, хоч і з печальними обличчями, а

та інші... Пожалься, Боже! Нема чого їсти, у цьому гудз. Тільки наш голова бравий і веселий, бо раз-у-раз тягне з кишені тримбухи з цибулі і гризе їх. Але й він не видержав би конкуренції з тобою. Куди там!

Тим часом Бровко зацікавився горобцями, що пролетіли поуз, і стало ясно, що він мене не слухає. І я перестав говорити.

Коли ми відійшли досить далеко від міста, я оглянувся: ніде нікого. І тоді я взявся за збирання недокурків, бо ще від попереднього дня нічого не курив. А недокурки розкидали, заплати їм, Боже, великою ласкою своєю, американські вояки, що раз-у-раз проїздили джипами й усякими іншими самовозами. Вони наче знали, що ми також хочемо курити, і викидали цигарки, часто тільки трохи надкурені. Були серед них і скупіші елементи, але мало. Більшість була щедра. Ці недокурки мали дві назви: східняцьку і західняцьку. Східняки казали „бички”, а ті, що через Збруч, — „цюки”. Але одне й друге було дуже жадане і миле. І я почав шукати.

Бровко зацікавився моєю роботою. Видно було, що зразу він не розумів, що це я роблю, чому ходжу дорогою зигзагами й придивляюся до землі. Дивився раз на мене, раз на землю. Раз не мене, раз на землю..

— Бровочку любий! — кажу йому, зауваживши його розгублення: — ти дуже розумний пес і багато знаєш. Але є речі, що їх навіть твій геній не збаг-

не. Я хочу курити, а ти цього не можеш зрозуміти, так само, як я не можу второпати, звідки береться твоя веселість, коли в твоєму шлунку повна порожнеча!

Та в цей момент я побачив бичка!

Хоч не було жадної небезпеки, що хтось вихопить його перед моїм носом, проте я стрілою кинувся до нього. Рвучко хапнув і обдивився. Бичок був ледве надкурений! Обірвавши трохи надкурений кінчик, я упхав його в рот, підпалив і закурив. Можливо, що на моєму обличчі наступила якась велика зміна, бо Бровко аж гавкнув, дивлячись на мене. А це він робив у моментах щирого співчуття і зворушення. А потім сам нагнувся до землі, понюхав одірваний шматок цигарки і... кинувся обнюхувати дорогу далі.

За хвилинку сталася надзвичайна подія. Проломова в моєму емігрантському житті! Бровко раптом став перед якимось кущиком травиці край дороги й захнюпав, зафоркав носом, нахиливши до кущика голову...

— Що там, Бровку? — запитав я, не маючи ані в думці, що сталося щось екстраординарне.

Бровко замахав швидко хвостом.

Я підійшов і побачив... побачив бичка!

Та якого бичка! Ледве трохи надсмаленого!

Признаюся, що я не стримався і продекламував: „Діамант дорогий на дорозі лежав!

Тим широким шляхом люд усякий минав...”

Нехай шановний читач не дивується, що я дозволив собі спровокувати патріотичний вірш, але це сталося під афектом, під впливом великого вибуху радості. Радості не за те, що в мої руки попав такий славний бичок, а за те, що в особі Бровка знайшовся здібний збирайцюк (Чи збирайбичок, чи називайте, як собі хочете!) І що відтепер я зможу ходити вулицями, як справжній пан, не дивлячись по-зłodійському в землю, а заховаючи всі престижі чесноі людини, і не зигзагуючи по вулиці, наче непросипенна п'яниця, а ступаючи, як нормальна, твереза людина, а тим часом мій колектор Бровка зробить усе, що треба, і зробить досконало. Не дасть загинути марно ні одному бичкові. Усі вони будуть отут, у моїй кишені! Тільки курці, особливо ті, що самі збирали бички-цюки, зрозуміють мене.

Зробивши таку прогнозу щодо майбутньої ролі Бровка, я ані на макове зерно не помилився, бо ця роля збирайцюка просто захопила Бровка. Він, мов шалений, бігав по дорозі і по придоріжках, на нюхував усе нові цюки і кликав мене своїм швидким хвостокрутом. Ще ми не зробили й пів дороги до Фридрихсгофу, чи як там, як мої кишені наповнились славними бичками і цюками, і тільки жадність і захланність людської натури примусили мене дійти аж до кінця дороги. На поворотнім шляху ми ще назбирали свіжих, тількищо викинутих

бичків, і з повним вантажем дорогого продукту вернулися додому.

Отака подія сталася була тоді! Сталася року Божого 1945-го.

Ще по дорозі додому я склав плян дальшої акції:

Насамперед зберегти олімпійський спокій. Не дати нікому пізнати, що зо мною сталося. Особливо професорові, що мешкав по сусідству. Бо одного разу ми пішли були з ним на бички, і він мене буквально ограбував. Ми умовились іти по обох сторонах дороги й збирати бички кожний тільки на своїй половині, не переходячи середньої лінії, осі дороги. Та коли я побачив на своїй половині першого бичка, він шугнув, мов шуліка, і вихопив його перед самим моїм носом! Я рішуче запротестував проти такої інтерпретації нашої умови, вказуючи, що він незаконно переступив демаркаційну лінію. На це той професор і виховник молоді сказав глузливо, що він геодезії не вивчав і в землеміра не має охоти гратись, а на всякі демаркаційні лінії кашляє. Після цього я більше не ходив із ним на бички.

А взагалі, коли хочете пізнати характер чоловіка, то підіть із ним на бички. Там відразу відкриється вся його внутрішня вартість. Один із моїх бичкових співколекторів, хоч чесно дотримувався демаркаційної лінії, проте неймовірно страждав, коли я знаходив бичка. Тільки старався не показувати

свого болю і удавав байдужого, позіхаючи на всю пащку. А коли він сам знаходив бичка, то не позіхав, негідник, а голосно сміявся, дратуючи мене, та ще оповідав якунебудь анекдоту, що ніколи не мала ніякого відношення до події.

Але вернуся до діла. Отже, першою точкою мого пляну було тверде рішення: зберегти спокій і не дати пізнати, що зо мною сталося. Особливо професорові.

Друге: не перекурюватися, а курити лишень стільки, скільки треба, і по змозі старатися робити це в присутності професора.

Третє: решту продукції залишити на продаж для ближніх, виключаючи професора. А для цього купити гільз, набивати їх і продавати.

Четверте: на частину уторжки купувати Бровкові щедру їжу, а решту витрачати на себе, не забуваючи про можливе купно долярів.

П'яте: показати перед професором своє благородство і, проходячи біля нього, недбало викинути на землю недокурену цигарку! Але тільки коли-не-коли.

По дорозі додому, а вже в самім Авгсбурзі, в середині міста, на головній вулиці стався нам неприємний випадок. На краю пішоходу стояв якийсь важний пан і неспокійно озирався на всі боки. Був нордійської раси і мав на обличчі вираз правдивого юберменша. Недалеко від нього лежав на дорозі великий недокурок! Юберменш чекав, мабуть, щоб

пройшли люди, бо очевидно соромився при людях нахилитися за бичком. А тим часом безсоромний Бровко, побачивши бичка, миттю підбіг до нього, обнюхав і дав мені знак хвостом. Чоловік нордійської раси, мабуть, злякався за долю бичка і, втративши сором, нагнувся щоб підняти.

— Гаррр! — люто зареагував на це Бровко, вишкіривши зуби.

Юберменш моментально відскочив.

А я підійшов до Бровка, лагідно погладив його по голові, щоб заспокоїти, і непомітно підняв бичка. Потім ми спокійно і гідно відійшли. Оглянувшись, я побачив, як нордієць поспішав назад, пильно обдивися позицію і просичав:

— Ферфлюхтер гунд!

Це на мого Бровка! Яка незаслужена зневага!

Ще того самого дня я пустив у рух свою цигаретову фабрику. Із назбираних бичків вийшло мені понад вісімдесят цигарок із короткими цибушками, не рахуючи матеріялу, залишеного для самовжитку. Наробивши цигарок, я пішов до комітету. Але взяв із собою тільки два верчики, по десять штук у кожному. Рахунок був такий, щоб не закидати ринку надмірним постачанням товару, бо тоді не можна втримати доброї ціни. Це одна з основних засад політичної економії. А я вирішив працювати у своєму новому фаху по змозі науково. Ще по дорозі до комітету я пригадав собі важливе значення рекля-

ми й тому, прийшовши, став на виднім місці коло самого входу до руїни й закурив.

Це зробило враження на людей! І до мене почали підходили знайомі. Вони широко усміхались і радісно вітались. А деякі з них навіть правильно називали моє ім'я, хоч я їх уперше в своїм житті бачив. І всі титулували мене такими титулами, що мені аж ніяково було перед Бровком. Бо він після кожного титулу здивовано підносив догори голову й запитливо дивився на мене, перестаючи мотати хвостом.

Таке миле відношення до мене людей ударило по моїм сумлінні й вибило з нього всі мої меркантильні замашки та геть розпорошило мою стратегію. Мені стало соромно. Незаслужені титули, як виявляється, можуть бути великими моторами для піднесення людської етики. Пригадати хоч би батька всіх народів генералісімуса Сталіна.

Засоромившись за свою меркантильність, я поквапно витяг з кишені один верчик цигарок і, віддаючи людям незаслужено подаровані мені титули, сказав:

— Чи не були б ви, пане докторе, такі ласкаві, закурити собі мого тютюну!

— А ви, пане магістре?

— А ви, пане професоре?

— А ви, пане директоре?

— А ви, пане меценасе?

— А ви, пане...?

Десять цигарок пішло, як у хмару. Навіть не

вистачило на заплатавання всіх титульних боргів. Другого верчика я в останню хвилину рішив за-тримати, хоч як мило дивились на мене дальші ди-ректори, що не мали щастя попасти до першої десятки.

— Добрий тютюн! — похвалив один щасливець.

— Знаменитий! — сказав надхнено другий.

— Американський! — пояснив я.

— А де можна дістати?

Я сказав, що один чоловік продукує.

— А скільки бере?

— Дорого. На жаль, дорого..

— А саме?

Я вже не пам'ятаю, скільки я заправив.

— А де він?

Самі розумієте... Ніхто не знає, де і яким способом

— Тут, в Авґсбурзі. Але відкрито не виступає. Він той тютюн дістає. У кожнім разі ненормально. Мене він не боїться.

— Прошу ласкаво, пане докторе, — звернувся до мене один директор, подаючи гроші, — будьте такі добрі і вистарайтеся для мене один десяточок.

За його прикладом пішли інші. Але я взяв тільки частину грошей. Від решти я рішуче відмовився. Не мав стільки товару. А крім того, треба було показати, що мені ця місія аж ніяк не до смаку. Ті, що їм удалося впхати мені гроші, були дуже задоволені.

— Бровку! — сказав я, поспішаючи додому по цигарки. — ти геній!

— Гав! Гав! — погодився Бровко.

За пів години я вернувся з цигарками і чесно роздав їх.

**
*

Рідко коли я був такий багатий. А головна річ, щасливий. Під навалою цього щастя моє сумління зовсім заспокоїлось.

Я відразу кинувся до славного тоді в Авгсбурзі громадського діяча й добродія пана Капуша й накупив у нього купу харчових листків, а решту грошей заховав до каси, поплювавши на них.

Для Бровка я купив добрий кусень м'яса й кістку. Ми вийшли за місто, там сіли собі на одшибі, і я почав годувати Бровка. Відрізував від м'яса куснички й підкидав йому в повітря. Бровко не дав упасти на землю ані одному шматкові і проковтував, не смакуючи. Не мав сили волі. Але собаки зовсім не дбають про такі чесноти, як сила волі, і не роблять з них жадних засад. Це, звичайно, мінус собачої натури. Та чи тільки собачої? Зате з кісткою Бровко вже не був такий покvapний. Гризучи її, він раз-у-раз відривався від роботи й поглядав не мене глибоко вдячними очима, а при цьому дуже швидко крутив хвостом. Тоді я вперше задумався над тим, що кручення хвостом не в усіх живих істот означає той самий душевний настрій. Коли, наприклад, крутить хвостом жінка,

то це здебільша наскрізь фальшиве явище, що не відповідає ніякій дійсності, бо рідко яка жінка має хвоста. Але кожна використовує цей спосіб, щоб показати своє рішуче незадоволення вами. А в собак навпаки. І розбери тепер, чому така різниця.

— Бровку! Друже мій! — сказав я, — дозволь уприємнити тобі гризоту кістки й поговорити на високі теми. Подія варта того, щоб її належно увелєбити. Я знаю, що ти занадто розумний і не будеш зо мною сперечатись, хай би я не знати яку дурницю сказав. Ти все спокійно вислухаєш, як справжній філософ, і на все чемно махнеш хвостом. Не так, як мої двоногі знайомі, що вважають за обов'язок своєї честі заперечити кожную мою думку, щоб тільки показати, що вони теж не в тім'я биті. Тільки прошу тебе, слухай мене уважно і не гарчи так дуже на тих швабських мух, що підлітають занадто близько до тебе. Не звертай на них уваги. Їх ще ніхто ніколи не нагодував і не нагодує. Слухай мене.

— Оті люди, що ходять до комітету, кажуть, що настало собаче життя. А чехи, як ти собі пригадаєш, казали: „Живот є пес”. Отож, про собаче життя. То безумовно правда, що для нас настало таке життя. Але не в усій його собачій повноті. Бо собаче життя характеризується не тільки тим, що нема чого їсти і чого курити, але й тим, що нема в голові ніяких великих ідей. І нема ідей про політичну й соціяльну справедливість. Так само ви, собаки,

не сушите собі мізків тим, що буде з вашими нащадками і чи взагалі вони потрібні. Про це ні одна собача душа, як мені відомо, ніколи не думала і не буде думати, хіба що в майбутньому знайдуться такі добродії, що навчать і вас мислити політичними й соціальними категоріями, а при тому займатися проблемами щастя майбутніх поколінь.

— Цими негативами відрізняється наше тутешнє життя від собачих позитивів. Але ти, бачу, добре пообідав і хочеш відпочити. Приляж собі. І безпечно подрімай. А я вже догляну тебе.

Бровко послухався і зараз же розтягнувся й заснув. Тільки час від часу здригався йому по інерції хвіст і клапало праве вухо, бо клятї мухи залазили туди аж до середньої щілки.

На другий день відбувся такий самий ярмарок із моїми цигарками. На третій теж. Моя фабрика мала цілком забезпечений доплив сирівцю. Дорогу від Авґсбурґу до Фридрихсгайму, чи як там, люди перестали відвідувати, бо після Бровкової ревізії там можна було швидше знайти діамант Когі-Нор, ніж бичка чи цюка. Професор і інші хапуги вдарилися в інші райони і не псували нам промислу.

Від часу до часу я робив подарунки. То одному, то другому запропонував цигарку, щиро запрошуючи зробити мені свою ласку. Не було випадку, щоб хтось був такий неласкавий і відмовився. Не відмовляли навіть ті, що не курили. Нікому в голову не прийшло образити такого джентлемена, як я,

що і в найгірших злиднях не втратив своєї великопанської вдачі і зберіг усі форми шляхетської поведінки з людьми. Мабуть, не один казав про мене: пізнати пана по халявах.

Я зробився дуже популярним. І головний спричинник цієї популярності, товариш Бровко, мав усі підстави по-правді пишатися і ходити з піднесеною догори головою. Але цю функцію він передав хвостові, а голову скромно нахилив униз і нюхав землю.

— Симпатична собачка! — сказали мені одного разу, щоб хоч чимнебудь віддячитись за цигарку. Я з приємністю прийняв цю похвалу і погладив Бровка по голові.

— Глядіть, щоб німці не вкрали.

— Щось таке говорите! Аж дивно. Та якби це була правда, то вони насамперед своїх собак поїли б. А тим часом повно їх бігає.

— Вони тепер голодні, то раді й собаччині.

— Німці своїх собак шкодують. Покищо їдять чужих.

— А по чім вони можуть пізнати, де німецька собака, а де чужа? Пане добродію! Що ви говорите?

— Ого! Німці на цей рахунок дуже змисні. Вони кляті, добре знають расову науку. То тільки деякі наші мудрагелі сміються з них і називають їх тупаками. Ха-ха! Тупий німець. Ви тільки зважте, скільки в них шкіл. Таж у кожному місті, як не універси-

тет, то якась інша висока школа! А в кожній школі сидить бодай один Нобелівський лауреат, чоловіче!

— І думає над тим, як пізнати і як піймати чужу собаку.

— Я того не казав. Я тільки кажу, що німці дуже змисні.

Я вирішив, що маю діло з людиною, що з ненависти до німців та з емігрантських злигоднів захворувала на запалення мозкової оболони. І перевів розмову на іншу тему, а потім попрощався і пішов.

**
*

Моєму оповіданню бракує найважливішого елементу нормального оповідання — кохання. Але провадячи такий прозаїчний промисел, як збирання бичків і фабрикація цигарок, ми були дуже далекі від поезії серця і нездібні сприймати її. А співати про чуже кохання і описувати чужі радощі, де ваша участь обмежується самою заздрістю, нема жадного розумного сенсу. Хто кохає, нехай собі сам про це співає чи розповідає. Та правду кажучи, не було тоді відповідної атмосфери. Як каже чеська філософія, кохання проходить до серця через шлунок. А тодішні шлунок, окрім мого і Бровка, були такі голодні, що з'їли б навіть кохання, коли б воно туди попало. Отож, не було й не могло бути нічого подібного.

Зо мною зустрічались високодостойні особи.

Одного разу, наприклад, коли я сидів під комітетом на підмурку розбитої стіни і кури́в, до мене підійшов один судовий радник і присів. У ті часи кожний ізгой мав свою прогнозу найближчого майбутнього, підперту дуже солідними аргументами. Треба сказати, що в тих прогнозах ніколи не було миття підлог по офісах Америки, а всі розмови крутились коло того, як скоро Америка і аліянти вдарять на большевиків і звільнять нарешті світ від цієї потворної мари. Але натура людської душі і тіла має ту хибу, що їй найсолодші речі стають їй осоружними, коли занадто часто повторюються. Тому їй принадна перспектива знищення большевизму стала мені за якийсь час нецікавою, і боячись, щоб пан радник не почав мені викладати свою систему прогноз, я попередливо запитав його:

— Як же ж ви, пане раднику, улаштувалися? Де живете?

— Недалечко за містом. В одного бавера. Над коровником. Велика двоповерхова шопа. Внизу корови, а над ними наша група. Улаштувалися досить вигідно, тільки щодня прибувають нові люди, і скоро не буде де порушитися. Пахне молоком. Правда, заносить і коров'ячим гноєм, але це здоровий запах, дуже добрий для легенів, і нагадує рідне село. Але найбільший плюс нашого помешкання той, що маємо знаменитого провідника. Мудрий чоловік. Це пан Якнебідь. Може чули? Має славу ідею: зробив проект конфіскації якогонебудь великого ні-

мецького маєтку, якоїсь лятифундії, де б ми могли жити до часу, поки Америка не розправиться з большевиками. А крім того, намічено ще конфіскацію якогось більшого німецького кіна, щоб був свіжий гріш.

— Пане раднику! Це дуже славний плян, але він мені не видається дуже реальним, — закинув я.

— А то чому?

— Бо ми, на жаль, ще не маємо права робити такі конфіскації. Покишо тільки організуємо німецьке майно: де вкрадемо мірку бараболі, де курку, де гуску...

— От і відразу видно, що ви не правник і не вмієте по-правничому думати. Та ж не забувайте, що Німеччина зруйнувала пів світу і мусить за це поплатитися репараціями.

Слово „репарації” мене сильно переконало, але для форми я ще закинув:

— Маєте велику рацію, пане раднику. Але мені здається, що без американців тут не обійдеться. Треба мати їх дозвіл на стягання репарацій. Чи не греба?

— Само собою треба. І наш провідник веде з ними переговори про це. Щодня їздить до них і щовечора дає нам справоздання. Справа посувається швидко вперед.

— Бачу, що то справді мудрий чоловік. Мабуть, добре говорить по-англійському, що так легко вдається йому діло?

— Ні, він не говорить по-англійському.

— Ага, говорить по-німецькому. Американці вміють і по-німецькому.

— Та ні, він і по-німецькому не вміє. Але це пуста справа. Він знайшов одного чеха, вояка американської армії, і з ним веде переговори. А чехи, як вам добре відомо, ненавидять німців, і коли той вояк вип'є добру чарку, то співає „Тече вода, тече”, гатить кулаком по столі і кричить, що віддасть нам на сплюндрування не тільки один маєток, а всю німецьку землю. „Тільки, братржі русове! — каже — добре мені постарайтеся. Щоби не лишилося ані знаку від проклятого шваба!” Ні, справа посувається швидко вперед, і ми десь незабаром поїдемо до прекрасного маєтку. А німці, самі знаєте, вміють господарити.

— О, ті вміють.

— Тільки мусимо щодня скидатися на пляшку горілки, а горілка тепер безумовно дорога. Але, не підмажеш, не поїдеш.

Пан радник витягнув із кишені невеличкого цюка.

— Не куріть цього, пане раднику, — схопився я і подав йому цигарку. — Хто його зна, хто то мав у роті.

— Правду кажете, але без того трудно. Приходиться ходити вулицями й підзбирувати. А ви хіба не збираєте?

— Пробував, але якось совісно...

— Та яке совісно?! З практичного погляду тут нема нічого незаконного, що зачіпало б совість. Це не грабіж, ані крадіж, ані шахрайство. І ваше сумління може бути цілком спокійне. Цюк на дорозі — це, як каже римське право, рес нуліус, нічия річ.

А тим часом надійшли інші радники, і я мусів був тікати, щоб не роздаватися цигарками.

Але тут сталась страшна річ. Поки я балакав з радником, зник Бровко!

Я облетів цілий комітет, перешукав усі закамарки в ньому. Нема!

— Це неможливо! — крикнув я з подвір'я.

Я вискочив на пішоход, глянув сюди, глянув туди і почав кликати:

— На-тю-на, Бровку! — по-подільському.

— Подь-подь сем! Подь сем, мілачку! — по-чеському.

— Ходзь ту! — чомусь закликав і по-польському.

А він ні найменшої уваги!

Я кинувся далі на вулицю. Туди, сюди, вперед, назад. Знов облетів руїни, а потім побіг додому, в надії, що Бровкові надокучила розмова з радником і він утік до Доні.

Прибігаю додому. Нема!

Я назад до комітету. Чорна хмара розпуки впала на мене.

— Невже ж вкрали й з'їли?

Невже „фурор тевтонікус” дійшов аж до того,

що такого геніяльного пса знищили? „Віддайте мені Бровка!” хотів я кричати, пригадавши собі розпучливий крик римського імператора Августа: „Варе, Варе! Віддай мені мої легіони!”

Але тут пропав не тільки дорогий товариш. Тут пропала моя фабрика, а з нею куриво й розкішне життя, не кажучи вже про тяжко здобуту популярність. Я попросив Доню, щоб вона пильнувала вдома, а я буду чатувати коло комітету, а Івась нехай бігає від дому до комітету і назад, щоб дати знати, як тільки Бровко об'явиться. Та на це черстводух Івась сказав:

— Я ще не впав на голову, щоб бігати за собаками. Як якась холера взяла його, то дуже добре зробила. Не буде в хаті такої з'їжі. Бігайте самі, коли не маєте розумнішої роботи.

Прийшлося мені самому робити два діла: чатувати біля комітету і бігати додому.

Настав вечір, а Бровко не вернувся. Минула ніч, так само. І цілий другий день не приніс ніякої зміни.

І третій. І четвертий!

А тим часом мої запаси тютюну скінчилися. Не тільки що не було чого продавати, але й не було вже чого самому курити. Мої збірки по дорозі до Фридрихсбургу, чи як там, не давали ані десятої частини того, що назбирував Бровко. Щоб піднести продукцію, я з одчаю подумав, чи не застосувати мені Бровкову методу: пустити в діло ніс і нюх-

ма нюхати. Але для цього треба було лазити по дорозі рачки й пороти носом по землі, бо тягнути ним настоячки то треба мати ніс, як у слона. Але як його в світі Божому старшому чоловікові рачкувати по дорогах?!

Та навіть припускаючи в засаді можливість такого способу шукання, я мусів би був скоро схаменутися. Раз тому, що мій ніс тільки слава, що ніс, а на ділі це глухий глухман, що не в стані відрізнити тютюну від кінського посліду; подруге, поки б я доліз до Фридрихсгарту, чи як там, то подер би на колінах штани на фалаття і назад мусів би був вертатися без холошень; потрете, поколов би пальці й долоні, а по-четверте, клятві подорожні! Побачивши старого рачколаза, вони б поставали від дива дивного й показували б на мене пальцями. Не виключена річ, що й схопили б, і треба було цю ідею рішуче закинути.

Такого лиха наробив мені Бровко.

І де ти, Бровку?

Де він?

Може справді вкрали? Вкрали й з'їли? Чорні думки опанували мій мозок. Я уявив собі цілу картину огидного злочину і пригадав недавню розмову з емігрантом. Наврочив негідник! І я готовий був признати йому повну рацію, хоч по-невчасі. Я думав, що він страждав на запалення мозкової оболони, а показалося, що як і було таке запалення, то не в нього, а швидше в мене. Звичайно, ні німецькі

університети, ні їх Нобелівські лавреати тут ні при чому. Це чистий абсурд. Але ясно, що поза ними є серед німців багато злочинного елемента, жадного собачого м'яса, особливо серед наці. І жертвою цих елементів упав мій бідний Бровко. Треба було пильнувати собаки, а не ловити гав і провадити дурні розмови з причинними радниками. Але пропало...

Минуло п'ять днів напруженого, але даремного чекання. П'ять гнітучих днів. І аж уранці шостого дня трохи відслонилася заслона над таємницею цього трагічного знику. До нас прибіг сусіда й зади-хано скрикнув:

— Бровко! Ідїть, там Бровко!

Ми вилетїли надвір.

Справді, недалеко від фіртки стояв наш Бровко з підібраним під живїт хвостом, обідраний, обцунд-раний...

— Бровочку, це ти? — запитала Доня, не вірячи своїм очам. А це було абсолютно зайве питання, бо то справді був Бровко.

Побачивши нас, він прищулився животом до землі, простягнув наперед лапи, поклав на них голову і заскимвив тоненьким фальцетом, опустивши очі додолу.

— Бідний мій песик! — заплакала Доня, підбігши до нього, — що ті гицлі зробили з тобою!

— Який там бідний! — засміявся глузливо Івась. — Батярував сучий син, а ти його жалуєш! Бити

стерво, а не жалувати. Бач який обірваний?!

А Бровко посувався на животі вперед, жалісно скімлів і не підносив догори ні голови, ні очей. Видно було, що дуже соромився...

Доня хотіла піднести його на ноги, але Івась накричав, щоб не доторкалась. Сам побіг до хати, виніс відро води і хлюпнув на Бровка. Пес відразу скочив на ноги і забігав по подвір'ї, а жорстокий Івась за ним. Ці перегони тривали доти, поки Івась не вихлюпав усієї води.

- Будеш сучий сину, знати, як батярувати та як порушувати нюрнберзькі закони щодо чистоти раси!

Бровко виглядав дуже бідно. Замість хвоста, мав якісь нужденні клапті, а праве вухо було чомусь довше, ніж ліве. Коли ми придивилися, чому це так, то побачили, що воно на половину обірване, а нижня частина держалась тільки на хрящиках.

- Треба зайодувати, — сказала Доня, побачивши таку руїну.

- Не треба! — накричав Івась. — Нехай сам залузується. Собача слина ліпша за всі йоди і всі вакцини. Собака сам собі найліпший доктор і аптекар.

- Але ж він не дістане язиком до вуха.

— Дістане! Не дурно Бог дав йому такого довгого язика. Ліпше дайте йому їсти. Бачите, який тонкий живіт. На собачих весіллях нема короваїв. Ой, нема!

Доня винесла з хати кілька картоплин.

— Ще майже сирові. Не було на чім допекти.
Не буде їсти.

— Кидай!

І Доня кинула.

Бровко їх умить поковтав, ані не розкусивши.
А на це Івась розреготався і продеклямував:

„Казали нам люди:

Дружба їсти не буде!

А дружба уминає,

Аж ся ніс погинає!

Гоп!”

За кілька днів Бровко добре зализався, рани заструпились і загоїлись. І я знов відновив свій тютюновий промисел. Але тепер я вже не вірив швабам і водив Бровка на шнурку, довгім щось на чотири метри. Коли мене питалися, навіщо я це роблю, я казав:

— Мушу, бо клятї шваби ще з'їдять мені пса.
Вже мало-мало не з'їли бідного!

ХОДІМ НА ГОРОД

Щоб не відвикати дуже від рідного краю, добре від часу до часу навідатися туди. А для цього найкращий спосіб — крила фантазії. Як самі знаєте, цей літак має великі плюси: він нічого не коштує, абсолютно безпечний, дуже швидкий, бо в одну мить може доставити вас хоч би на край космосу, і здібний залітати в минуле і майбутнє. Крім того, не вимагає жадних віз, а подорожуючи ним по ССРСР, не мусите мати коло себе провідників і можете вільно їздити по заборонених зонах. Тому скористуємось цим літаком.

Коли маєте дітей, що народилися в Америці і люблять її понад усе на світі, то варто і їм щось грохи показати або бодай оповісти про старий край і про вашу минувшину, бо діти дуже люблять казки.

Тож кажіть їм:

— Америка — гарна країна. Гріх казати, що ні. Але наше село краще. Особливо той наш город. Ходім, дітки, туди і самі побачите.

Маємо дві дороги на вибір: одну через стодо-

лу (чи клуню, як кажуть трохи далі на схід: це — будівля з чорногузами на верху), а другу через перелаз. Стодола має двоє широких дверей — на-чільні і затильні. За затильними починається сам город. Але на город ходиться звичайно через перелаз. За перелазом маємо вишневий садок. Хоч вишні ростуть усюди: і на городчику, що біля хати, і зараз же при самій хаті. Це дуже пещена рослина й любить тулитися до хати, як дитина до мами.

Коло вишень трохи затримаємось. Найкраще вибрати для нашої подорожі вишневий сезон, той час, коли вишні досягають і коли село — не село, а величезне вогнище. Тільки диму нема. Тоді горять темночервоні дички, ясночервоні черехи, або інакше шпанки, або ще інакше святойванські вишні. А поміж вишнями височіють могутні велети-черешні: ягоди на одних круглі, на других приплюскуваті. Одні чорні, другі багряні. Одні солодкі як мед, а другі трохи пригіркуваті, але ще смачніші, ніж перші.

Вишневий сезон — велике дозвілля й полегша для мамів. Не треба пильнувати за дітьми, бо все, що вміє ходити, сидить на гілках і запихається вишнями, а що вміє тільки лазити, то лазить попід деревами і ковтає вишневі падальниці (зелепухи й теребухи), або кісточки, що падають згори, із ротів трішки старшого покоління.

Уставши вранці, кожне засобляється байдою

житнього разового хліба й на вишню! Перші ягоди поїдаються з кістками.

— Та не ковтайте кісток! — кричить, бувало, мама. — Вишень багато, не бракує.

Вишень не бракувало, то правда, але часу бракувало. На другий рік із тих кісточок виростають погід тинами й парканами вишеньки-зернівочки. Аж коли душа стане трохи на мірі, то кісточки вицільовуються, а коли вона вже цілком добре вгонобитися, то кожну кісточку беремо між пальці, натискаємо і стріляємо, найліпше комусь у ніс. Починається вишневий спорт.

А ще трохи пізніше зірвані вишні кладуться не в рот, а за пазуху. Тому під час вишневого сезону відбувається інтенсивне барвлення дитячих сорочок, і тоді все молоде покоління на довгий час стає густо-червоним, і справа виглядає так, наче на село впали упирі. Бо тоді від рота до вуха, до правого й до лівого, укладаються широкі пасмуги червоної барви й замальовують собою природню кров. оту саму, що збирається на вилицях, хоче з них вибризнути, та чомусь не може; а до того ще додаються червоні, криваві животи.

Мій старший брат мав, крім рота й пазухи, ще й торбину, куди наривав вишень. Цю торбину з'їдав на полі, де пас корови. Він викликав у мене великий подив, пошану і заздрість. Бо лазив по вишнях, як сама вивірка, і добирався до таких місць, де могли втриматись лише горобці і де ви-

шня викладала повними гронами свої найбільші скарби, бо там була повна гарантія, що того багатства ніхто не доторкнеться. Але брат доторкався і геть чисто обривав. І робив це справді сильно, красно, обережно й бисто. Моїм першим ідеалом на цьому світі був цей брат. На мене він дивився зневажливо, а коли було треба, бив мене кулаком по голові і йшов собі далі . . .

На обід ми мали вареники з вишнями, перемішаними з гіркими черешнями. Мачали їх у сметану і так поїдали. Скоро й сметана червоніла. А по обіді до самого вечора ми все це заїдали пирогами з вишнями. Найбільше смакували нам пироги з житнього борошна. Нехай котрась із тутешніх господинь спробує такі пироги спекти!

Коли ми з жінкою приїхали до благословенної Америки, то одного разу наварили собі вареників із вишнями. То була радість? Та коли ми стали їх їсти, то виявилось, що то не зовсім вишні . . . Були гарно пофарбовані, а фарба трохи заносила хріном чи редькою. І треба було їх гризти. А крім того, треба було дуже напружувати увагу, щоб усугерувати в себе, що воно смакує, як вишня.

І наші думки, змучені тим напруженням, полинули нарешті туди, де колись

Розцвітали сади білі.

Сади білі на Поділлі . . .

а звідки тепер пишуть нам, що ті сади

Розцвітали, процвітали,
А тепера перестали!

І ми плакали й питалися:

Ой чого ж ви, сади білі,
Не цвітете на Поділлі?
Чи вас сонечко не гріє?
Чи вас сушать суховії?
Чи дощі дрібні не тучать?
Чи вас дуже спеки мучать?
Чи морози вас прибили?
Чи вас люди не злюбили?

І сказали сади білі, сади білі на Поділлі:

Подоляне! Подоляне!
Що за діло окаянне?
Не пожалувать садочка!
Стяти древо до пеньочка!
Чи тобі ми не годили?
Білоцвітом не кадили?
Чи твої хороші дітки
Не в'їдали з нас ягідки?
Чи вишнівочки не пив ти?
Чи ж ніколи не любив ти?
Не любив ти, не кохав ти,
Як під вишнею стояв ти?

І залились ми сльозами, розпроклявши ком -
незами . . .

А тепер далі на город. Він простягається аж
до річки. Власне не до річки, а до ставу, бо річка,
прибувши з далеких світів до нашого села, спи-

нилась тут на відпочинок і розлилася широким плесом, ставши ставом, перегородженим високою греблею з кучерявими вербами. Може колись сядемо на човна і проїдемо по тому ставу, а покищо через брак часу згадаємо тільки, що довкола його росте осока, лепеха чи татарське зілля, подекуди рогіз і очерет, а на самій воді плавають білі лілеї та ближче до берегів погойдується зелено-салатовим килимом ряска для качок. І ще пригадаємо собі одну подробицю:

Сонце пражить, немов навіжене. Кури позабивались попід лопухи і хавкають розпаленими дзьобами. Собаки повисолоплювали червоні язики. Свині позаривались в прибережне болото і там розкошують, від часу до часу клапаючи лінивими вухами. І ось раптом залунало:

— Юррку! Юрррку!

Це наші жаби. Замість американського „гелов”, вони юркають.

— Юррку! Юрррку! А чи це Микитишина верша? А чи це Микитишина веррррша? Повна раків! Повна праків! Нівроку. Нівроку!

Це вихопилася якась одна жаба, найбільш експансивна. За нею вдарила друга, за другою третя (бо кожна цікава знати, чия то верша), і вмить заюркав цілий кут. За ним дальший, а там ще дальший, і так від кута до кута заворохобився увесь став аж до найдальшої заводі. Ніяка сила неспроможна цієї напрасної цікавості вгамувати, бо це

голос природи, непокоренний, невмолений. тільки часом очеретяний бугай, надхнений красою цієї колективної деклямації, вибухне й собі:

— Бу - гу! Бу - гу!

І цілий став замре від несподіванки . . . Запаує тиша.

Але не на довго, бо ось знову:

— Юрку! Юрку! . .

І знову від кута до кута, від заводу до заводу заюркав жаб'ячий колектив. І цей юркіт розноситься далеко, далеко. Коли, бувало, їдете до нашого села, то вже за кілька верстов чуєте його. Тільки ген - ген поза полудень ця деклямація вщухає і на мистецький кін виступає тиха лірика:

— Кум, кум . . . — очерет тріщить.

— Кум, кум . . . — осока плющить.

(А то кум до куми

Щупака тащить.).

Але ходім нарешті на той город. Маємо якраз десяту годину ранку, і сонечко ще не дуже припікає. З нами моя маленька сестричка. Вона дуже любить ходити на город, бо там багато цікавого матеріалу. Насамперед довгий загін високої кукурудзи, що росте вздовж плоту. У цій кукурудзі ховаються вовки, а вовків моя сестричка дуже боїться. І, здається, якраз ці вовки ще більше загострюють її цікавість. Ми проходимо біля цього загону, а сестричка тісно тулиться до мене, цупко тримає за руку і тягне до протилежного краю, де під окопом

на межі ростуть усякі бур'яни, але не такі високі і страшні, як кукурудза. А головна річ, там можна дечим поживитись.

Маючи на думці оглянути всі подробиці городу, спинимось насамперед на межі, бо вона становить невід'ємну частину кожного городу, навіть такого, як наш, що відгороджений від сусідів плотом із одного боку, а окопом із другого. Тому тут виникає питання: навіщо там межа? А потім взагалі: звідкіля взялася ця інституція? Кому вона потрібна? Та ще під самим окном, де займає не абискільки місця, бо тягнеться вздовж цілого городу.

Щоб відповісти на це питання, треба добре усвідомити собі, що кожна межа — це Дике Поле, резерват дичі. Якщо город культура, то межа — антитеза її. Вона символізує давнє, праісторичне. А головна річ, втіляє в собі нашу відвічну тугу за дівич-пущами, за дівич-нетрями, за дівич-розкошами первісного, нерушаного світу, одно слово — за раєм. І це є головна рація існування межі. Рація романтична. Відповідно до цієї рації, конституція межі надзвичайно ліберальна. Там панує певна демократія. Нема ніякої супрематії, ніякої дискримінації, ніякої влади, ніяких парламентів, ніяких заборон. Кожне зілля може собі там рости і може туди примандрувати, не потребуючи для цього ні афідавітів, ні іншуренсів, ні візи і ніякої іншої вуздечки. Так само може емігрувати звідти.

Не потребує продиратися через дроти, заміновані поля, заорані границі та вартових собак, двоногих і чотириногих. Якби така межа для людей! Але вони собі того не зичать . . .

А ще уявіть собі, що ви підгортаєте бараболю, втомилися і хочете трішки перепочити. Треба десь присісти. А де? На грядку не сядете, а в борозні затісно. Тож сідаєте на межу, там під плотом чи окопом.

Або коли ви взагалі хочете полежати на природі, або коли хочете полюбуватися своєю працею, що її вложили в грядки і рослини, то де це зробити, як не на межі? І на тій межі має бути м'яко і пухко, й тому дозволяємо, щоб там росло всяке, яке тільки є на світі, зілля.

Сестричка тягнеться туди, бо там, між іншим, червоніють ягоди дикої малини. Дібравшись до них, вона залазить у саму гущу і збирає до рота солодкі й пахучі капшучки. Це саме роблять там і кури. Від них нічого не сховається в господарстві. Ні те, що росте, ні те, що повзе, ні те, що літає. А очі в курки дуже зіркі. Вона бачить усе. Навіть те, чого нібито немає. Бо ось раптом підскачила вбік і дзьобнула в чисте повітря. Треба думати, що в тій точці, куди вона дзьобнула, була якась нещасна істота. Мабуть, комар, і того комара курка проковтнула разом із крильцями, з ногами і взагалі з усім тим, з чого складається комарева система. Наїдку не багато, але для курки й комар — м'ясо, може на-

віть смачніше, ніж для нас українська ковбаса. Хто то може знати?

Коли ми вже біля межі, то присядьмо й собі трохи і придивімся. Ось коло самого краю її зяє якась маленька ямка - дучка, на кшталт лійки, вистелена сухим, як перець, пісочком. Цей пісочок такий дрібний, що, здається, від подуву найслабшого леготу полетить. Але дивімся, зараз щось буде. Онде лізе мурашка. Вона має якесь своє господарське завдання і не має часу думати, чому й для чого та лійка, і навмання простує до неї. Та лиш положила лапку на край, як умить утратила рівновагу і покотилась карабульцем униз, а пісочок за нею, її присипаючи. Вже ви тієї мурашки не побачите, бо там на споді, під самим устенком лійки, сидить у своїй хаті господар цілого підприємства — якийсь глитайко! Він тую мурашку підхопить і з великим смаком із'їсть. Цей хитрун не потребує нікуди ходити на роботу і відбивати години. Він собі сидить удома і нічим не журиться, а їжа сама приходить до нього і, головна річ, зашораз свіжа. А ми, самохвали, кажемо, що людина найрозумніший твір у природі!

Як бачите, в моєму оповіданні нема ніякої системи. Та чи вона потрібна? У житті може так, але в казці ні. І тому зараз оповім вам, як мої батьки зачарували наш город.

Це таїнство почалося з того, що батькові була потрібна для чогось сокира. А він мав таку

саму натуру, як я: любив кожному річ класти на своє місце, але ніколи не пам'ятав, де і куди поклав. І тоді нарікав на маму і на дітей. Так одного разу було й з тією сокирою. Довго шукав її і таки не знайшов. Тоді прийшов до твердого переконання, що то мама закинула десь сокиру. В таких випадках мама покидала всяку роботу й починала сама шукати. Перекидала цілу хату і при тому знаходила багато речей, що вже давно пропали. Ми, діти, дуже любили ці шукання і ще й самі помагали. Та на цей раз мама не могла шукати, бо з вечора розчинила хліб, за ніч розчина добре вкисла, а вранці треба було місити.

Бачачи, що мама не думає шукати сокири, батько нагнівався і розпочав сварку. За сваркою прийшло, здається, до чубанини, і мама, покинувши хліб, утекла на город. Там сіла під вербою і заплакала. Чи батько знайшов того дня сокиру, чи ні, вже не пам'ятаю, але добре пам'ятаю, що за якийсь час перестав шукати, став над розчиною і довго дивився на неї. А потім покликав мене і сказав бігти до мами й переказати їй, щоб негайно йшла місити хліб, бо розчина перекисне. Прибігши до мами, я притулився до неї і гірко заплакав, а заплакавши, сказав:

— Казали тато, щоб ви йшли місити хліб, бо розчина перекисне.

— Скажи, синку, татові, нехай сам місить. Я побіг назад і сказав:

— Кажали мама, щоб ви самі місили.

Тато послав мене ще раз. А потім ще раз. А потім узяв нецьки з розчиною поперед себе і по-ніс на город до мами. Принісши туди, поклав ко-ло неї. А тоді мама взяла і перейшла на друге мі-сце. Там присіла і ще гірше заплакала. Батько пе-реніс нецьки до неї. Мама пересіла далі. Батько знов переніс. Мама знов пересіла. І так ця опера-ція тривала доти, поки обидвоє не просунулись аж до перелазу. Від перелазу мама вже більше не присідала, а пішла до хати й замісила хліб.

Усе це бачили люди. Бо зараз же за нашим городом підносилась нагірня частина села, і звід-ти було видно все, як на долоні. Люди поставали нагорі і дивились, що то діється. А на другий день пішла по селу чутка, що нібито мої батьки набра-ли повні нецьки чарів і розносили їх скрізь по городу, а мама при цьому присідала квочкон . . . пришілтувала.

А розчина таки не перекисла. І хліб вийшов на славу смачний. Можливо, що до цього спричи-нилась якраз його мандрівка по городу. На дру-гий день уранці ми відрізали собі кожне по бай-ді хліба, помазали маслом і подалися на город, де ріс молоденький часничок.

Молоденький часничок! Хочеться сказати щось дуже гарне про цю райську рослину, але не вмію. І тому попрошу, щоб ви самі пригадали собі за неї. Городян шкода просити. Вони того

ніколи не бачили й не чули і тому ніколи не переживали того блаженства, що ми з вами, коли заїдали молоденький часничок свіжим, разовим житнім хлібом. Так само трудно з тутешніми дітьми, що не бачили не тільки молодого часничку, а й разового житнього хліба. Бо фарбований на гнідо хліб, що його можна тут купити, така сама радість для вашого піднебіння, як підмальована бабуся для вашого романтичного серця.

Висмикнувши з грядки часничок (там, де густіше!), нігтем відщипуєте борідку, злизуєте з лисої головки землю чи порошок, що там причепилися, випльовуєте, а потім кусаєте. Раз хліба, раз часничку, або раз часничку, а раз хліба. Головка солодка, не така клятопекуча, як по чужих світах. З'ївши її, кусаєте далі гичку, аж до розпірки. А потім висмикуєте ще один часничок, а потім ще— і так смикаєте, доки вистачить байди. Чи були там якісь вітаміни, не знаю, бо тим ніколи не журився. Тут ув аптеках продають якийсь часниковий підмінок із вітамінами, якісь галочки. Пишуть, що вони навіть ліпші за часник. Хто хоче, нехай їсть, а я того в рот не візьму.

Для відміни вживаємо ще однієї славної присмаки. Це — трибухи цибулі. У нас росла цибуля двоєчка: проста і...також проста, але не така. Перша більше дбала за корінь і старалася там бульбитися. Вона не цвіла і не давала насіння. Цю функцію залишала собі на другий рік. А друга була заго-

ниста, нетерпляча, не чекала до другого року, а хапалася цвісти і насінитися вже першого року. І для цього вигонила високі трибухи, чи, як часом казали, цибухи. Ось ці цибухи ми зривали і їли. Але перед тим, як їсти, треба здерти тоненьку шкірку. Тоді цибух солодкий. З'їсти одну дудку вистачить. І з більших цибухів ми робили собі дуди і грали, примовляючи:

Дудка в Дудки ночував,
Дудка в Дудки дудку вкрав.
А Дудчиха не лінива,
Сіла на пса й догонила:
„Хоч ти дудку віддай,
Хоч на дудку заграй —
Хоч на дудку ду - ду - ду,
Потіш мене молоду!”

Далі йдуть такі славні й незабутні городини: морква й огірочки. Про моркву кажуть: „Сидить панна в коморі, а коса на дворі”. Я маю на думці не ту моркву, що виганяє довгий і тонкий хвіст, а сама бліда. В Америці її косметично підмальовують, щоб подобалася людям. Це — кінська морква. І на кінські зуби. І на кінський смак. Добра господиня плекає на городі безхвосту моркву: на тому місці, де мав би починатися хвіст, голо й кругло. Це куца, коротка морква. Але яка солодка! Яка сочиста! Нехай кінська далеко сховається. Французи називають її кароткою, а я короткою.

Морква має велику ліchnичу силу: дуже добра на сліпоту.

Тож коли нападає на вас сліпота, не йдіть до доктора, а відразу беріться за моркву. Їжте її, скільки зможете. Побачите, що pomoже. Так мене запевняли досвідчені люди. Тільки казали, що треба в це твердо вірити. Я сам недавнечко їв її щось два чи три тижні. На жаль, не дуже твердо вірив, і тому нічого не помогло. Тоді я пішов до доктора. В доктора я вірив, як у Бога, однак теж не помогло. Але морква коштувала мене в сто разів менше. Тому в сто разів вигідніше вдаватися до моркви, ніж до лікаря.

Морква ще тим ліпша від лікаря, що з нею менше клопоту. Бо коли прийдете до доктора, то насамперед застанете там цілу череду таких самих сліпаків, як ви. Чекаєте на свою чергу годину, дві, а то й більше. А потім довідуєтесь, що ваше чекання не мало жадного сенсу, бо ви не зняли собі з дверей картки з номером. Зо мною таке було. Тим часом дістатись до моркви безмірно легше. Досить скочити на город, чи до льоху, чи до крамниці. Я, звичайно, говорю про нормальний світ, не про той, що за залізною заслоною. Там скачи, скільки хочеш, а до моркви не доскочиш. Швидше наскочиш на лікаря.

Коли ви нарешті попали до докторової канцелярії, то знову натрапляєте на купу людей: сидять на лавах, позатулювали очі ватою і щось собі ду-

мають. На вас ніякої уваги. Тільки лікар бере вас до стола і списує протокол: записує ваше ім'я і прізвище, питається, коли ви народились, що робили, на що хорували, тощо. Я не вірю, щоб ця інвестмгація помагала на очі. Це тільки така церемонія. Такої церемонії в крамниці нема. Там нікому не в голові, хто ви і що ви, чи ви молодий, чи старий, на якій вулиці і під яким номером живете і чи маєте телефон. Там тільки пильнують, щоб ви не втекли з морквою, не заплативши.

А далі бере вас доктор до притемненої кімнати, до машинного відділу. Тут він садить вас у крісло і каже дивитись на стіну, а на стіні появляються букви й цифри, і ви мусите їх читати, за що доктор хвалить вас. Потім присуває до вас якусь машину, насуває вам на самий ніс якусь поперечку із шпарами і каже пильно дивитись крізь ті шпари на стіну, але закриває стіну своєю головою, бо через якусь свічку дивиться вам у вічі: то в одно, то в друге око. І ви дивитесь на стіну напам'ять. І звичайно помиляєтесь у напрямку, дивитесь криво, а потому це відбивається на окулярах: кожна дівчина здаватиметься вам кривопискою!

Надивившись на очі, доктор відставляє машину, каже задерти голову і закапує вам очі якоюсь пекучою митриволією. Тоді вам здається, що у ваші очі впала купа гострих ножів і вогню. І ви скрикуєте: „Прощай, білий світе! Вже я тебе більше ніколи, ніколи не побачу”. А доктор відводить вас

назад до першої кімнати й садовить до тих, що тримають на очах вату. Ви також дістаєте клопоть вати. За годину ножі й вогні в очах втихомирюються, і вас знову беруть до машинового відділу на тяжкі спитки. Нічого такого морква з вами не робить!

А за тиждень після цього всього ви дістаєте окуляри, але бачите через них так, якби ви залізли до річки, лягли там на дно і спробували дивитися звідти на світ Божий. Тоді ви ще раз і остаточно переконаєтесь, що нема іншої ради, як перепросити моркву і знов її їсти. Тож заходите до першої-ліпшої крамниці, купуєте ту благословенну моркву, заплативши кілька центів, і без жадного клопоту й амбарасу, а головна річ відразу, починаєте курацію: обрізуєте гичку, пошкрябаєте, трохи обмиєте і в рот. Без черги, без карток на дверях, без машин, без протоколів і нарешті без пекучої митривоїї. А помагає так само, як доктор. Така це славна рослина, а росте на наших городах і не студіює на медичних факультетах. Тож їкте моркву відразу!

Від моркви перейдім до огірочків. Але тут мусимо бути дуже обережні. Одного дня мама прибігла з городу, задихана й дуже перелякана, і сказала, що насилу втекла. За нею гналася гадюка, довша за коцюбу. Хотіла з'їсти! А своє леговище має та гадюка якраз ув огірках. До того часу я був дуже обсержний і старався не натолочити і не

надтвердити огудиння — ні листочка, ні вусика, ні павусика. А тепер мав великий страх. І підходив покрадьки, озираючись на всі боки. Пам'ятаю, що в огірках завсіди щось сичало . . . Тому, побачивши огірок, я на одчай душі кидався до нього, не відщипував легенько, як то робив перед тим, коли ще не було гадюки, а швидко рвав, обриваючи за-
разом цілі батогні. А все через ту гадюку.

Огірочки смакують ще більше, ніж морква. Вони делікатніші. А як часом попадаються гіркі, то ніхто не силує вас їсти їх. Можете спокійно за-
кинути до кукурудзяного загону, а знайти собі со-
лодшого.

Але не всі городні рослини такі симпатичні, як тількищо згадані. Є серед них і неприємні. Я вже не кажу про бузину, дуже підозрілу рослину. Лю-
ди кажуть, що в ній ховається Гнат Безп'ятий. Це, звичайно, опіум народу. Ніякого Гната там нема, але . . . ліпше бути обережним. Це ніколи не за-
шкодить. І тим, власне, ця рослина неприємна. Зда-
ється, вона сама це відчуває і старається рости
десь у глухій закутку, щоб не муляти людям очей.

Коли збирає вас охота вбити горобця, то для
цього діла найліпше годиться бузинова пукалка.
Треба вирізати з бузини грубий цурупалок, ви-
шустати з нього м'який стрижень; потім узяти кла-
поть клоччя, добре його пожм'якати між зубами
і зробити з нього дві катульки. Одну катульку за-
пхати в один кінець пукалки, другу в другий. Це

мають бути дуже тісні затички. Потім треба витесати собі грабове чи ясенове штуркало і впертися ним у затичку, в одну чи другу, то все одно. Ця затичка посунеться вперед, стисне дух і випре другу затичку. Пукалка сильно пукне, і затичка вилетить кулею, хоч, звичайно, в горобця не попаде, бо він, клятий, утече, як тільки почує випук. А коли й попаде, то не вб'є, а тільки налякає. І за це спасибі. Стільки користи з бузини. Чехословаки умудряються пекти з бузинових ягід „бухти” (такі пундики) і пожадливо поїдають їх. Але вам не раджу навіть пробувати.

Люди кажуть: „На городі бузина, а в Києві дядько”. Це зіпсована редакція. Правдиво має бути: „На городі бузина, а в Києві дідько”. Дідько, не дядько. Той пан, що його інакше називають Гнатом Безп'ятим і що має сидіти під бузиною, а він, замість того, втік собі до Києва, де залучився до московських посіпак і виступає в образі раз Подгорного, раз Кальченка, раз Кириченка, а раз якогось іншого христородавця.

Поза бузиною, на першому місці неприємних рослин стоїть капуста. Не сама капуста, як така, а та нужа, що її обсідає. Я власне й досі не можу зрозуміти, навіщо мама садила ту капусту. Скільки роботи було мені коло неї! А скільки підливання! І чомусь оце гемонське підливання падало на мене. Другі діти робили це за напасть, тож я за все покутував. Щоб не ходити далеко по воду, я поро-

бив у кількох місцях копанки і рівчачками провів до них воду від самого ставу. На другий день було в кожній копанці по жабі! Чого вони туди попали, ніяк не розумію. Мало їм ставу? Але лізе сатана, куди тільки бачить. Набрати з такої копанки води, то велика мука, бо клята жаба намагається сама попасти до відра. Просто суне на -вдалу й не питає, що з того вийде.

А одного разу я мав жахливу пригоду й був битий. За мною ходила сестричка й заглядала до кожної копанки, а побачивши жабу, скрикувала й закривала очі руками. Я їй казав, щоб не підходила близько, бо ще посховзнеться і впаде у воду, а там її жаба з'їсть. Але не послухає, щоб ти її шиною пік. Тільки я відійшов із відром, як чую — щось за мною хляпнуло. Обертаюсь, а з копанки тільки ноги стирчать!

Я кинувся, схопив дівку за ноги і висмикнув. Ще не залялася, тільки мала, мов той анциболот, всю голову в болоті і повен рот намулу. Виплювавши намул, сестричка стала дуже кричати, бо перелякалась. А на тее прибіг батько, прибігла мама, прибіг Сірко і всі діти, навіть сусіди попримлипали до плота. І батько відчухрав мене за копанки. Але добре, що сестричка не втопилася.

Та це пусте. Біда з капустою настає, коли вона починає зав'язуватися в головки. Тоді звідкись береться гусінь. Але скільки?! Полки, корпуси, цілі армії! Мохната, дуже жвава, а ще більше пажерли-

ва. Об'їдає вам капусту до храбуззи, до гичалля. На боротьбу з цим тяжким ворогом мама висила-ла Юстину, нашу наймичку, і мене.

Ми брали по горщику і йшли на капусту. Горшки для того, щоб до них збирати гусінь. Юстина казала не „гусінь”, а „гусільниця”. Назбиравши півгорщика гусільниці, треба було зараз закопати її, щоб не розлізлася, бо вона безнастанно намагалась вилізти, і треба було раз-у-раз вгортати її назад до горшка. Але клята Юстина не дуже спрацьовувалась. Збирала тільки доти, поки за плотом не обізвався Олекса, сусідський парубок. Як тільки він показався, ото — вже гусільниця виграла! Вже моя Юстина не пам'ятає, що з нею діється і чого вона на городі. А коли почує з-поза плоту „Юстино!”, як покидає і гусільницю, і горшка, і всяку роботу, біжить до плоту і прилипає там.

— Гусільниця розлазиться! — кричу їй, бо гусінь лавою пре з покинутого горщика.

— Позбирай там! — відповідала мені і длілипла.

Та я не дурний збирати чужу гусінь. Досить мені своєї. Посуваюсь далі і поспішаю, бо до кінця загону ще тієї паскуди тьма-тьменна. А коли оглянешся назад себе, то знов повно. Звідки вона береться, то один Бог тее знає. Тут би треба цілого шарварку збирачів, а нашій Юстині ані в думці. Поприлипали обидвоє до плоту і щось шепочуть одно одному. І шепочуть, поки не смеркнеться. То-

ді відриваються від плоту, і ми йдемо додому. Юстина хитається, як запаморочена.

— Не кажи нічого мамі, — просить мене під перелазом.

А мені що? Аби моя душа була чиста. За чужі душі не дбаю.

Ще більше, ніж гусінь, півечить город військо. І то як яке. Коли переходять через село кубанські козаки, то ще пів біди лиха. За день постою вони вспівали зробити тільки деяку моральну шкоду кукурудзі. А матеріальної ніякої. Крім того, дуже мило було слухати, як вони узечері, вийшовши на вулицю і ставши там кружка, співали з вигуком і висвистом. Найбільше сподобалась мені пісня:

Казачішкі!

Айда ребятішкі!

А где ж ваші жони?

Наші жони —

Руж'ї заріжони.

Вот где наші жони!

Але велика біда, коли переходили „арьоловські” піхотинці (з Орловської губернії). Ці люди, окрім звичайного безчестя, виїдали, бувало, все, що бачили, а що в них не влазило, те розбурювали й нівечили.

А потім мама ходила по городу, ломила руки й заводила. Мабуть, із цієї самої причини постала пісня:

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
„Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?!”

Нераз мама казала:

— І що то Бог дав? І віра однакова, і цар той самий, а от ув одного душа людська, а в другого люциперська.

Під вечір „арьоловци” співали пісні:

Полна, полна нам,
братци, журіться,
Полна, братци, горе гарівать,
Пайдьом, братци, турка ваївають,
Расеюшку, братци, праславляють!

На наших городах вони були дуже бойові. Там вони дуже прославляли Расеюшку.

На цьому слові можна б уже закінчити нашу бесіду за город. Хіба згадати ще, що восени мама купувала на ярмарку віз капусти, шаткувала її і квасила, бо з рідної капусти гусінь залишала нам на господарство саме храбустя й коріння. І так щороку. І не знати, навіщо ми стільки мучились коло тієї рослини. Але, з другого боку — який би то був город без капусти? Капуста мусіла бути. Хоч її не можна було навіть до борщу покряяти, бо тоді плавала зверху варена гусінь. Добре ще, що зверху і що можна було, побачивши її, швидко ложкою зняти. Мама казала тоді, що це пригоріла цибулька.

Було б добре закінчити це оповідання чимось симпатичним. Тому згадаємо за птаство, що крутиться на городі. На першому місці за курей. Кури люблять город і цілий день бродять по нім. Від часу до часу то ця, то та курка починає чомусь журитись і співає якоїсь своєї курячої елегії. А часом, вилізши з бур'янів, кудкудаче. Тоді наш Сірко, що любить спати за перелазом, прокидається, дивиться в той бік, а потому, дармащо дуже лінивий, устає і сам іде до того бур'яну подивитись, що там сталося, що так знервувало курку. За якийсь час він виходить звідти й облизується, а на морді має жовті заїди. Знову лягає й засипає, аж поки не настане черга на другий такий самий сніданок.

Часто трапляється, що якась курка тратить психічну рівновагу. Починає квокати, а пір'я на ній сильно буриться. З такою куркою не можна говорити. Ніякі слова, ніякі прокляття не допомагають. Не чує! Квок та квок. Таку курку мама ловить, несе її на кладку і занурює по шию у воду. Курка при цьому дуже киркає. Потримавши якийсь час у воді, мама виносить курку на сухе й пускає. Після цього купелю курка звичайно перестає квокати, а її пір'я лягає на своє місце. Однак, трапляються часами й такі вперті курки, що їх треба по кілька разів купати, поки не прийдуть до психічної рівноваги.

А є хитріші курки. Вони нічого нікому не кажуть, тільки потаємці, тишком-нишком звивають

собі десь у нетрях городу затишне кубельце, наносять там яєчок, не кудкудакають, або коли без того не можуть, то дуже тихо, майже мурмурандо, щоб клятий Сірко не почув. А потім виводять вам цілу галайстру курчаток! Радуйтеся і веселіться. Таку курку мама вже не купає, а збирає курчаток у решето, квочку бере під пахву і все це заносить до хати. Там їх кілька день годує вареним, подробленим яєчком і жовтим пшоном, а потім виганяє надвір.

Та бувають і нещасливі випадки. Це психічно ненормальні курки, або, сказати просто, божевільні. Непомильною ознакою курячого божевілья є п'яння. Ось ні з того, ні з цього починає курка п'яти півнем! Таке саме трапляється часом серед дівчат. Тільки вони не п'ють, а роздягаються, натягають на руки кожушані рукавиці і одна одну б'ють по морді, в живіт, в ребра і де тільки можуть.

Ще перед першою світовою війною, за царя Миколи, трапився був такий випадок: до Києва приїхала була одна дивна особа. Її називали „Дівіца Марго”. Чи це була справді „девіца”, чи щось інше, не знати, але мала вигляд віротної дівчини, і якби не голос, то ніхто б нічого не подумав. А тож голос! Виступала на сценах і ревла страшним басом, наподоблюючи Шаляпіна. Треба було закривати очі, щоб не бачити, або вуха, щоб не чути. Одне з двох. Бо коли відкрити очі і вуха, то ставало гидко. Таке саме враження роблять і „девіци марго”

з курячого племені, коли починають п'яти півнем. Така „девіца” пророкує конче якесь лихо. Тому, як тільки, бувало, об'явиться така п'ялка в нас, мама негайно ловила її і відносила жидам на продаж. Ще ласка Божа, що було кому цю паскуду їсти. Продавши курку й відійшовши далі, мама плювала й казала:

— Уроки на сороки, а помисли на коромисли.
Тьфу!

А тепер на закінчення ще два слова про синичок. Мені здається, що це найкращі пташки наших городів. Особливо багато їх восени, коли досягає реп'яхове насіння на межах під плотами. Вони щебетливо й радісно викльовують те насіння і за це треба їм дуже дякувати, бо інакше на другий рік реп'яхи заглушили б не тільки город, а й весь континент. Батько, бувало, дивиться на ті реп'яхи, дивиться на них, а потім каже:

— І навіщо Господь Бог дозволяє, щоб така паскуда росла на світі?

Але сам нічого з ними не робив, сполягаючись на синичок. А синички справлялись добре, конкуруючи з горобцями. До снігу вже не було ніде ані зеренця. І тоді можна було ловити тих милих пташок цілими табунами. Тільки, бувало, наставиш клітку на щигля, тільки насиплеш туди трохи сім'я, як дивись, а дверцята вже ляснули, і в клітці метушиться цілий табунець синичок. Береш і викидаєш. Бо насамперед шкода таких милих сотворінь, а по-

друге, синички такі самі співаки, як горобці, хіба що гамірливіші.

При цій нагоді мушу щось сказати й про горобців, хоч як не хочеться. Вони теж належать до городників, але не сіють і не жнуть, тільки крадуть. Це — професіональні злодії. Правда, в їх мові ця діяльність називається іншим словом — цвірінь — і не означає злодійства, тільки чисте добродійство і виконується, як кожне добродійство, з радістю і з великою сатисфакцією. Горобці тримаються господарства, хоч не мають сталого пристановища в ньому і ночують де-будь, а взимі під стріхою в козака. Найбільшим полем злодійства для них є город, особливо тоді, коли там досягає материнка, а ще більше соняшник.

Соняшникове насіння, може, найбільший дар сонця, і тому соняшник не ховається від сонця, а безнастанно тягнеться до нього, як теля до корови. Але сонце не дає йому молока, а відразу масло, і те масло збирається по окремих фасочках-зернятках. Шкода тільки, що гороб'ячі дзьобики твердіші від цих фасочок і розбивають їх, як ніде нічого, і вибирають масло, а череп'я від посуду викидають на землю. Коли дати горобцям волю, то на соняшникових решетах залишаються тільки посередині невеличкі купки дутлів, порожніх недорослих зернят. Масла ані знаку. Тому ми гонимось за горобцями, обкидаємо їх грудками і клянемо найстрашнішими прокльонами. Але горобці цим не перей-

маються, скоро забувають усяку нагінку і знову сідають на решета і коять біду. Єдиний спосіб проти цього привселюдного злодійства — обмотати соняшникові решета шматами. Так одного разу мама й зробила. Ми позбирали де яке було дрантя: старі подерті мішки, штани, спідниці, сорочки й таке інше. Цим дрантям мама пообгортала соняшникові решета і поперев'язувала шнурками на петельках.

І так соняшникове насіння спокійно дозрівало. А клятві горобці, хоч раз-у-раз розганялися до соняшників і сідали на шмати, нічого не могли зробити. Ми тільки сміялися з них.

А за два тижні мама сказала нам:

— Ходім, діточки, на город. Пора різати соняшники!

Ми з великою радістю полетіли на город. Кожне з нас відчувало на устах присмак соняшникового масла.

Мама смикнула за петельку першого соняшника і відкинула мішок . . . а там ані одного зеренця! Ми глянули на землю — ані однієї лущайки!

Мама до другого соняшника — таке саме!

Мама до третього — те саме!

І таке сталося з усіма соняшниками. Ми впали на землю і гірко заплакали. І мама присіла до нас і плакала. Плакала і кляла:

— Бодай тим горобцям, що це вчинили, вилущило що їм наймиліше!

Це вже було напередодні Ленінського царства...

Але треба кінчати.

Пізня осінь . . . Де стояла високодорідна кукурुзда, залишилось саме штурпаччя. А поміж штурпаками, вздовж цілого загону, вийшли на світ Божий родини гарбузів, усякої масти і всякої міри. Є між ними велетні, що несла з місця зрушити. А в кожному всередині повно населення. „Без вікон, без дверей, повна хата людей”. За якийсь час мама понесе те населення до олійниці. Там його присмажать і нароблять пахощів на все село, а потім витиснуть із нього кілька бутлів пахучої олії. Мама напече пирогів із жовтим горошком, а я братиму один по одному і, надломивши його та напустивши всередину олії, їстиму. Буду їсти і буду дуже намагатися, щоб не заплакати, бо така смакота, що сльози самі тиснуться з очей!

Пізня осінь . . . На городі пусто. Вже й гарбузів немає. Тільки на межі, під плотом, червоніють ягоди свербигузу. Вони зм'якли, напучнявіли і повні смачних повидел. Можете їсти, скільки душа запрогне. Тільки випльовуйте вусаті кісточки, щоб потім не свербіло.

А тепер назад до благословенної Америки!

С В Е Т Е Р

Під кінець вересня я довідалась, що до моєї знайомої на роз'їзді Сердюківка прибув потайки її брат, старшина української армії, і ховається там від большевиків.

Роз'їзд Сердюківка є на лінії Одеса — Бахмач і був тоді третьою зупинкою, рахуючи від залізничного вузла Бобринська, в напрямку на Одесу. Чоловік моєї знайомої був дорожнім майстром і разом виконував у Сердюківці обов'язки начальника роз'їзду, бо попереднього начальника, разом із цілою його родиною, постріляли большевики чи збольшевичені гурти, що гуляли тоді по всій Україні, „ламали старий світ“, а його руїну заливали кров'ю, будуючи „щасливе життя“ на підставі вироблених у Москві деректив.

Я вирішила поїхати туди, бо мала надію, що може довідаюсь щось про свого чоловіка, що був на українським боці. З чоловіком ми розлучились ще в січні попереднього року. Тоді він вивіз мене з дітьми з Києва до Бобринської, до батька, а сам вернувся до Києва на службу. Казав, що ліпше

перебути небезпечний час десь на провінції, ніж у Києві, куди тягнули вже з півночі большевицькі ватаги. І йому, і мені здавалося, що ця розлука триватиме „два тижні”, або, від біди, трошки більше. Були ми ще молоді й думали про майбутнє тільки так, як нам найбільше подобалось, і уявляли його собі таким, яким його хотіли мати, а тому бачили його завсіди в радісних і величних барвах. Непохитно вірили в могутній, одностайний відпір українського народу й не допускали думки, щоб влада Москви, влада злочинців, могла довго вдержатись у 20-тім столітті. . .

Але. . . минув рік, півтора, — і віра в одностайність українського народу показаласть фантастичною мрією. Українські сили розбились на дрібні атоми — на відокремленні, нескоординовані і не розраховані на далеку мету повстання. Кожний боронив свою і тільки свою власну хату чи околицю. А Москва перла збитою, одностайною масою. Злочинці міцно держались, і помалу гасла надія, що колинебудь вони впадуть. Москва, як завсіди, вигравала на нерозумі своїх противників.

Про чоловіка я не мала ніяких вісток. Де він? Що з ним? Чи є ще на світі? Щоб рятувати себе з дітьми від большевицької розправи, я запевняла всіх, що чоловік покинув мене і зійшовся з іншою. Так робило багато людей в Україні. Діти зрікались батьків, батьки дітей, брат брата, чоловік жінки, жінка чоловіка. Це масове зрікання було однією з

найсуттєвіших прикмет „нового, щасливого життя”. Крім того, треба було обкидати найбруднішим бо-лотом того, кого ви зрікались. Але й це рідко коли помагало.

І ось, довідавшись, що прибув український старшина, поклала я собі за всяку ціну побачитись із ним. Кажу „за всяку ціну”, бо пускатись кудись поза межі міста чи села було в ті часи вельми небезпечно. Скрізь, по всіх усюдах волочилися розбещені банди апостолів Леніна, і всюди текла кров українського народу. Рідні відраджували мене від мого небезпечного кроку, але, на жаль, це не помогло. Бажання довідатись про чоловіка та та про наші перспективи було сильніше від страху перед найбільшими небезпеками. Одного дня я виїхала з Бобринської службовим поїздом, що розвозив робітників після праці додому, на лінію. Поїзд відходив звичайно коло 5-ої години під вечір, а вертався назад по сьомій. Цим поїздом ма-ла і я вернутись додому.

Їхала я із своєю товаришкою і була в трохи пригніченому настрої. Уночі снився мені неприємний сон. Снилось, що десь я з цією самою дівчиною їхала нібито цим самим поїздом і заїхала чомусь аж до станції Помішна, де лінія Одеса — Бахмач перетинає лінію Бірзула — Знам'янка. Звідти ми пішли якимись полями, довго блукали, не можучи знайти дороги, аж якось раптом опинились у помешканні моєї знайомої, що до неї оце

їхали. Але в хаті нікого не застали. Всюди було пусто, ані душі. Ми перейшли одну кімнату, другу, а в третій я побачила на підлозі величезну жабу, що нібито хотіла нас з'їсти. Жаб я завсіди дуже боялась. Ми грюкнули дверима і бігцем побігли до першої кімнати, міцно причинивши за собою двері. Там ми притаїлись, боязко наслухаючи, чи не женеться за нами та жаба навздогін. Але замість того, раптом відчинилися двері і вискочив сам... диявол!

— Спіймав! — гукнув, побачивши нас. . .

У піднесеній руці держав карти.

— Тягни! — звернувся до мене: — витягнеш свою масть, пуцу. А ні, то смерть.

Я заплющила очі. Трохи подумала, потім простягнула руку до карт, намацала їх і. . . витягнула. Глянула: черва!

— Маєш щастя, — захрипів чорт.

Потім звернувся з тим самим до моєї товаришки. Вона пошепки спитала мене, як тягнути. Я сказала, щоб тягнула третю карту. Вона так і зробила. Витягнула вино: свою масть.

Чорт показався чесним. Обіцянки дотримав. Нічого нам не заподіяв, тільки розреготався і зник, як зникають чорти взагалі.

Згадую про цей сон тільки тому, щоб показати, який настрої я мала, бо хоч не вірю в сні, але поганих снів таки боюся і почуваю себе недобре після них, і сподіваюся лиха. . .

На роз'їзді зустрів нас майстер і попросив іти до хати, що стояла трохи далі, за насипом, а сам залишився коло телеграфного апарату. Під час короткої розмови з ним я завважила, що далеко на обрії йшла якась купка людей, а за нею їхала підвода. В тому місці рівнина і далеко видно.

У хаті застали ми, крім самої господині з двома маленькими дітьми, її брата — старшину, ще одну жінку і одного чоловіка. Познайомились, розговорились. Хто були мої нові знайомі, жінка і чоловік, я не знала, а тому не відважувалась при них розпитуватись старшину за чоловіка. А крім того, підчас розмови я завважила що й сама господиня була якась неспокійна й неуважна, так що раз-у-раз не чула, що до неї говорилося. Це мене знепокоїло. Нові знайомі тим часом поводитись так, що наче б то не було підстав щось підозрівати. А втім, хто його знає. . . І тому, коли господиня за якийсь час вийшла в сіни, щоб наставити самовар, я пішла за нею і спиталась, що сталось, що вона така невесела.

— Снівся мені цієї ночі страшний сон. Не можу собі місця знайти. Щось мусить статись, — відповіла мені.

— І мені, — кажу, — снівся поганий сон.

— Який?

Я почала оповідати.

Ми стояли в сінях. Знадвірні двері були відчинені нарозтвір, і було видко, що робиться на роз-

їзді. Там було пусто. Надворі почав уже насуватись легенький присмерк. У степу панував спокій, і не було жадних підстав думати чи боятись, що наші тривожні сні віщують якусь справжню небезпеку.

Одначе, свого оповідання про сон я не встигла докінчити, бо раптом показався з боку роз'їзду майстер у супроводі двох чоловіків у військовим большевицьким однострої, з п'ятикутніми зірками на кашкетах. За ними йшло ще кілька чоловіків. Усі озброєні. Ішли в напрямку до хати.

Я замовкла. Господиня зблідла...

Мені відразу шибнула в голову думка, що большевики довідались про перебування тут українського старшини і оце йдуть арештувати його. Треба рятувати нещасного хлопця. Але як?

— Ходім до хати, — шепнула господиня, — прийемо гостей усередині.

І ми похапцем вернулись у хату. Там уже світилось. Але ледве ми встигли причинити за собою двері, як хтось рвучким рухом відчинив їх, і в хату вскочив большевик:

— Руки вверх!

Большевик держав у руці револьвера, наміреного проти нас. За ним увійшов майстер із піднятими вгору руками, а за майстром другий большевик із рушницею в одній руці і бомбою в другій.

Люди зірвалися з місця і підняли руки. Тільки я була так приголомшена, що не зрозуміла наказу і стояла з опущеними руками, не усвідомлюючи

собі небезпеки від того.

Мій сусід, старшина, шепнув, не повертаючи голови:

— Руки. Підніміть руки.

Я отямилась і поквалпно підняла руки. Тоді почули ми:

— Лажісь!

Я ніколи не любила московської мови, але Ленін і його соратники виховали в мені звірячу ненависть до неї. Розум каже, що це помилка, але почуття сильніше від розуму.

Нам сказали лягти ницьма, обличчям до підлоги. Наказ був даний із матірньою лайкою, що так органічно зрослася з тією мовою. Цей наказ одним махом підкосив нас усіх, старших і дітей, і всі попадали на підлогу покотом, не видавши із себе ані найменшого звуку. Під вагою хвилі зникла без сліду й дитяча вередливість. Усі ми лягли головами до стіни, ногами до дверей. Так було наказано. Я була скраю, моя голова прийшлася під столом.

Мушу тут попередити, що починаючи з того моменту, як большевики вскочили в хату, зашуміло мені в голові, задзвонило в ухах і це тривало вже без перестанку, а мою свідомість усе більше й більше заповнював страх, що затуманював ясність думки і притуплював здібність бачити, чути й посуджувати речі і події так, як вони в дійсності відбувались. Тому дальшого мого оповідання

не можна брати за цілковиту правду, бо все, що тоді відбувалось, переходило через мою перелякану свідомість, спотворилось у ній і в такій формі залишилось у пам'яті аж донині. Коли б я захотіла тепер вибрати з усього того справжні факти, себто лишень те, що було в дійсності, то не дала б собі ради. Тим то буду оповідати так, як я тоді сприймала, мішаючи дійсність із фантазією, факти з витворами переляканої уяви.

— Золото! Де золото? — почули ми.

— Ми не маємо золота, — відповів майстер.

Тоді залунала гідка лайка й залящали удари. Большевик бив майстра, вимагаючи за кожним ударом показати, де має заховане золото. Надовкола все завмерло. Діти, притулившись до матері, не подавали жадного голосу і ніяких ознак, що вони є на світі. А ми чекали своєї черги.

Душевно здорові люди зірвались би з місця і без пам'яті кинулись би на насильників, але ми були духово спаралізовані. Многоровікове розбійництво навчило московське плем'я параліжувати людську волю.

Хтось увійшов ізнадвору і, перервавши звирячий крик і лайку ката, спитався, що має робити реїта.

— Все забирати і пакувати в міхи! — наказав старший.

— Золото! — знов уп'явся він майстра, і знов посипались удари, відбиваючись глухим стогоном

битого. Одначе, большевик не добився признання майстра і звелів вивести його. Не пам'ятаю, чи безпосередньо після цього, чи пізніше, хтось штовхнув мене чоботом і сказав устати. Я встала... У кімнаті побачила я того самого бандита, що увійшов був перший у хату і крикнув „руки вверх“, далі большевика з рушницею, направленою проти мене, і з бомбою, і ще трьох інших, що стояли в дверях, також із рушницями наготові.

— Пізнаєш цих товаришів? — запитав мене перший, показуючи рукою на большевиків.

— Ні, — відповіла я.

— Звідкіля ти?

— Із Бірзули, — чомусь відповіла я неправдою, хоч не мала жадного наміру дурити.

— А як ти тут, така-сяка, опинилась? Спекулянтка?

— Спекулянтка, — прошептала я.

— Роздягайся!

Я роздягнулась. Скинула все, залишила на собі тільки сорочку, а на ногах панчохи. Між скиненою одежою був светер. У той час у нас не ходили ще в светрах. болей я ніде не бачила. І в крамницях не продавали. А свій светер я дістала від матері ще перед війною. Вона купила його у Варшаві. Светер мав ту особливість, що грав барвами і мінився, залежно від того, з якого боку на нього дивитись. Про цей светер згадую тому, що потім він відіграв важливу роллю.

Роздягаючись, чомусь попросила я, щоб залишили мені документи. На це бандит розреготався і сказав:

— Вот дура! Вона ще потребує документів! Підеш, небого, туди, де ніяких документів не треба. Це єдине місце в нашій советській республіці, де не питають за документи. Документи! Вот дура!

Мені сказали знову лягти на своє місце, а підняли товаришку.

— Звідки?

— З Бобринської, — відповіла дівчина.

— Сюди! — і большевик вивів її з кімнати, а потім почувся її крик. Страшний, нелюдський крик. Звір розправлявся з нею. Бив револьвером по голові, кусав, мов скажений собака, поки нарешті вона не втратила свідомости. Про це я довідалась потім. Бачачи большевицьку практику, я не раз пригадувала собі слова Святої Біблії: „І сотворив Бог людину і вдунув у неї душу, розумну і безсмертну”. З того часу я перестала розуміти, що значить „розумна душа”.

Вернувшись за деякий час до нас, бандит звелів устати старшині. Сказав йому роздягнутись і роззутись. Лишили його тільки в спідніх штанях. А потім почали бити прикладами. Старшина глухо стогнав, аж нарешті впав.

— Таці скарей! — і старшину виволокли з хати, а підняли даму. Не пам'ятаю вже, яка була з нею розмова. Знаю тільки, що ледве вспіла вона

роздягнутись, як почувся знадвору вигук:

— Поїзд!

Справді, через відчинені сінешні двері долинула до хати далека глуха луна залізничої валки. Вояк, що стояв у хаті і держав проти нас наготові рушницю, чимось стукнув. Я відрухово глянула і побачила, як він перекинув рушницю під ліву руку, а правою захопив бомбу. Я заплющила очі і прикипіла до підлоги. . .

— Кидати? — почувся його голос.

— Підожди! — відповів старший, а потім крикнув до тих, що порались по інших кімнатах: — Забирати все жужмом і швидше тікати!

Почалась біганина й метушня. Я чекала своєї останньої хвилини. . . Щось у снігах гупнуло. Мені здавалось, що це вже кинута бомбу. Одначе вибуху не було. Аж коли вже стало тихіше, почувся знову голос вояка:

— Уже?

— Ні. Ще вернемось, — відповів старший. — Тікай!

— Ані з місця! Хто ворухнеться, куля!

І за цим ми почули, як большевики покvapно вискочили. Надворі затарахкотіла підвода і швидко відїхала. А за хвилию до наших вух долетів свищик паровозу.

Ми лежали, наче приковані до підлоги.

Аж коли поїзд наблизився до самого розїзду,

хтось учепив мене за руку і силоміць потягнув із хати. Це була дама.

— Тікаймо! До поїзду.

І ми кинулись до сіней. Вибігли надвір. Було вже темно. Поїзд якраз минав роз'їзд. Їхав помалу. Треба сказати, що коли я їхала сюди, то просила машиніста трохи зменшити хід, як буде вертатися назад, щоб можна було вискочити на поїзд, бо на відворотній дорозі поїзд не спинявся на роз'їзді. Так машиніст і зробив, але ми занадто пізно вибігли з хати, і поїзд почав уже набирати розгону: машиніст певно думав, що я вже сіла. Ми бігли за поїздом, кричали, махали руками, та нас ніхто не чув і не бачив, а гуркіт коліс ставав що далі, то сильніший.

Утікаючи від роз'їзду, біг попереду нас задній вагон. Біг на зламану голову, з вибалушеним і застиглим від жаху череоним оком ліхтаря. А за нами слідом щось гуло, клекотіло й ричало. Здавалося, що ціла околиця, на чолі з роз'їздом, зірвалася з місця і гналася за нами, щоб таки схопити і розчавити нас. Я виразно чула вигуки:

— Лови їх! Лови!

Ще й тепер, дармащо від того вечора минуло стільки літ, я ніяк не можу звикнути до думки, що це не була дійсність, а тільки витвір переляканої фантазії.

Перескакуючи з одного злежня на другий, попадаючи нерозумно на дрібняк поміж злежнями, ми біг-

ли за оком, маючи одну думку: хоч би вхопитись, хоч би повиснути, тільки б утекти.

І нарешті мені таки вдалося уцепитись за ступаки вагону. Але вилізти я вже не могла. Була до краю знеможена. Поїзд волочив мене кільканадцять метрів, а потім я пустила ступак і впала. Поїзд зник. Лишився глухий степ і. . . якась байдужість. Гуркіт коліс ставав щораз слабшим і незабаром цілковито впірнув у далечі ночі. Ми були покинуті на повну волю бандитів, що мали от-от вернутись і докінчити своє.

А тим часом стало холодніше. Був кінець вересня, з нічними приморозками, а ми були тільки в сорочках і панчохах. Порадившись, ми вирішили покинути залізничний шлях і рятуватись навпростець на ліво, бо хата, де нас напали большевики, була з правого боку залізниці. Ми злізли з насипу і пішли полем. Бігти вже не було сили. На полі була стерня, і за короткий час від наших панчіх залишились самі халявки, а поколені стернею ноги вкрились кров'ю. Холод діймав. Не можна було закрити рота і стримати цокотання зубів. Треба було хоч трошки обігрітись. І ми пильно вдивлялись у темінь ночі, шукаючи, чи нема де куреня, чи бодай якоїсь халабуди. Але довкола була густа ніч, без найменшої ознаки якогось сховища.

Раптом виріс перед нами силует якоїсь темної потвори. Ми стали. . . Що це? Рухається? Не рухається? Здається, стоїть. Живе чи неживе? Ночі

під кінець вересня темні, форми розпливчасті, розміри і віддалення зрадливі. Обережно крадучись уперед, ми завважили, що невідоме наче присідає до землі. Ми знову стали. . . А тоді воно зробило непомітний скок і опинилось безпосередньо перед нами! Це був усього-на-всього полукіпок пізньої гречки... Ми відітхнули. Полукіпок здалека здавався більшим. Може через страх, а може через примхи нічної темряви. Ми залізли глибше в середину, щільно притулились одна до одної і так думали перечекати аж до досвітку. Та не довелося. За кілька хвилин почули гуркіт коліс, а потім якісь голоси. Ми були певні, що це наближаються ті самі бандити, а тому знову зірвались і побігли. Бігли ми полем, бігли, може, півгодини, може, годину. Хто його, врешті, знає, як довго це тривало.

І ось натрапили на якийсь хутір.

Затемна не можна було розібрати, який завбільшки був цей хутір і чи не була це тільки одна хата в ступу. Добігши до неї, ми застукали у вікно. Довго не було чути нічого. Собака, що гавкала на подвір'ї, коли ми ще наближались, утекла перед нами. Мабуть перелякалась. Бо ми справді виглядали так, що ні одна собака ніколи такого видовища не бачила: голі, босі, простоволосі, в сорочках, із розкуйовдженим волоссям, що розліталось на всі сторони і ніяк не давалось зібрати докупи і зв'язати, бо зараз же розв'язувалось і настовбурчувалось.

Ми знову постукали, але вже голосніше й довше.

Є тут жива душа, чи нема? Мусить бути, коли є собака. Мабуть міцно спить. Стукаємо голосніше. Тоді скрипнули хатні двері... Ми до дверей. Постукали. З-за дверей почувся жіночий голос:

— Хто там?

— Пустіть, тіточко.

— А ви що за одні?

Ми коротко розповіли, хто ми і що з нами сталося. Вислухавши нас, жінка сказала притишеним голосом:

— Тікайте далі. Тут не можна.

— Але, тіточко, ради Бога! — наполягали ми.

— Не можна, голубочки. Я б вас з дорогої душі пустила, але ж тут не можна.

— Не бійтеся, тіточко, ми вам нічого поганого не зробимо. Пустіть!

— Кажу ж вам, що не можна. Тікайте далі.

— Та чому ж не можна? Тіточко!

— Не можна. Це проклята хата. . .

Ми не розуміли, що значить „проклята хата”, і думаючи, що це тільки якась вимівка, просили далі:

— Пустіть, бо впадемо вам під хатою. Майте сумління!

Жінка не відповіла. Перечекавши якусь хвилю, ми знов постукали. Тоді нарешті закалатав засув, і жінка відчинила.

— До хати не можна. Заведу вас до комірчини.

Ми пішли за жінкою до комірчини, що була десь у затильній частині сіней. Упустивши туди, жінка сказала нам:

— Але сидіть тихо. Що б не сталось. Ні пари з уст.

Замкнула за нами на ключ двері і відійшла. „Що б не сталось”. . . Не розуміючи, що це значить, ми губились у здогадах. Що б могло статись? Думки перебивали одна одну. Пригадувати тепер, що нам приходило в голову, не сила. З того всього ми почали молитись. Але й молитись було тяжко. бо вилетіли з пам'яті всі молитви.

Та довго це не тягнулось. Почувся знову гуркіт коліс. . . А незабаром скрипнули ворота, на подвір'я вїхала підвода і стала. Почулись чоловічі голоси, далі стук у двері, вийшла жінка, відчинила, і в сінях затупотіли численні ноги. Наші гадання скінчились. Відповідь прийшла сама. Не було жадного сумніву, що ми знову попали до тих самих розбишак, що від них утікаємо. Ми сиділи, як неживі. . . Чомусь ізгадалась мені тоді казка: „. . . і сів Котигорошко на вікні та й дожидається. Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату, зараз: „Ге, каже, та бо тут людським духом пахне”.

Казка-видумка. Неперебірлива фантазія стала дійсністю. Як і багато іншого, що відбувалось у ті часи, можна було вважати за перетворення фантазії в дійсність. Тільки не веселих, радісних

і гарних фантазій, а фантазій понурих, темних та кривавих. Оспівані в народніх піснях півночі московської „удалиє маладци“, споконвіку називані ніжним іменем „розбойнічкі“, вилились широкою хвилею поза межі своїх темних лісів, розкотились по Україні і підхопили за собою всі споріднені і співзвучні їм елементи в нашім народі. Вони сталися творцями нової дійсности, що про неї ми колись тільки в страшних казках чували.

Бандити безнастанно входили й виходили, щось носили, щось виносили, лазили на горище. Ми чекали, що скоро доберуться до нас. Кожне відчинення дверей, кожний тупіт у сінях здавався нам за початок цього. Потім наче повиходили.

Стало тихо. . .

А потім, може, за годину, потиху відчинились хатні двері, і хтось босими ногами, нечутно, наче навшпиньках, підійшов до комірчини. . .

Стало знов тихо. . .

Ми затаїли дух.

Далі жінка (це була вона) застромила ледве чутно в двері ключ, потихеньку перекрутила його і відчинила двері:

— Тікайте, — прошептала. Ми навшпиньках вийшли. У сінях жінка кинула на мене якусь заваляну ряднину. Вивівши надвір, показала, куди маємо тікати. Ми знов побігли. А надворі починало вже сіріти.

Очевидна річ, що ми старались якомога швид-

ше та якомога далі втекти від „проклятої хати”. Ми знали, що там хтось залишився і міг кожної хвилині погнатись за нами. Жінка недурно так скрадалась, випускаючи нас. Ми знали, що єдиний наш рятунок — швидкі ноги. І тому гнали, що було сили, глухими полями, по стерні, босими ногами, під діймаючим холодом. І знов добились до залізниці. Це вже був світанок. Недалеко праворуч сіріла будка Сердюківського роз'їзду. Ми пішли вздовж залізниці у протилежний бік, у сторону Бобринської, раз-у-раз оглядаючись назад, чи не женеться хтось від роз'їзду. Аж коли вже цілком розвиднілось, ми побачили гурток людей, що вийшов звідти і прямував в наш бік. Були це недобитки, що ми їх там учора залишили.

Вранці прийшов поїзд із Бобринської, що збирав по лінії людей, і підібрав і нас.

На цьому кінчаю опис Сердюківської пригоди.

Минула осінь, зима, весна. Що в Бога дня щось траплялось: чи то голосний крадіж, чи розбій, чи арешт чи розстріл. Чи щось подібне. Раз-у-раз відбувались сутички між большевиками і повстанськими загонами, що часом розвивались у цілі баталії і тягнулись тижнями. Спалювали цілі села. Щодня увагу притягали нові події, викликаючи нові враження і згладжуючи старі. Тим то Сердюківська подія помалу забулась у крутежі інших подій і була б, може, згодом цілком забулась, якби не одна оказія.

Одного травневого дня, під кінець місяця, я пішла на базар до Сміли, що лежить зараз же по другім березі Тясмина. І ось в одному місці на базарі я завважила, що перед моїми очима мигнула якась гра барв. Щось дуже знайоме. . . Звідки саме йшла ця гра, я не могла зразу збагнути й почала бігати очима на всі боки. Знову десь заграло. Мені тьохнуло серце: светер, може більш підсвідомо, збагнула я. Бистро кидаючи очима, я нарешті знайшла те місце. Справді, мій светер! Я прожогом кинулась туди і схопила за рукав якусь дівчину, що була в тім светрі.

— Де ви взяли цей светер? — задихавшись, спитала.

Дівчина видивилась на мене і шарпнула рукав:

— А вам яке діло, де я його взяла?! — сказала.

— Бо це мій светер.

— Ви помиляєтесь. Це мій светер.

— Неправда! — майже крикнула я: — Це мій светер. У мене його вкрали.

Почали збігатись люди. Обступили нас.

— Що сталось? Що тут таке? — почулись численні голоси. Я оповіла, як мене ограбовано і як забрано цей светер, що в ньому тепер одягнена дівчина. Хтось мені ззаду шепнув:

— Киньте. Ви знаєте, що це за дівчина? Це ж сестра комісара міліції!

Але я була так схвильована, що мені було ціл-

ком зарівно, чия це сестра, і на обережний шепіт я відповіла голосно й зухвало:

— А нехай це буде сестра хоч самого Леніна з Троцьким, то все одно светер мій!

— За такі контрреволюційні слова проти наших вождів ви будете відповідати! — набундючено сказала дівчина.

— Відповідати, чи не відповідати, це моя річ. А ви ліпше скажіть, де ви його взяли?

Стало тихо. Люди втопили очі в дівчину. Та довго не думала.

— Це мені брат привіз із Одеси.

— Можливо, — сказала я, — але це мій светер. У мене його вкрадено. Подивіться, люди: на вивороті, під правою кишенею має бути дірочка, зашита червоною ниткою та ще й з хвостиком.

— Цікаво, цікаво, — почулось із натовпу.

— Покажіть, будь ласка, — звернулась я до дівчини.

Вона розгубилась. Це зараз же зауважила громада і набрала більшої сміливости, особливо ті, що стояли на задах. Звідти почулись голоси:

— Показати. Треба показати. Діло головне. Показати!

І дівчина розстебнула светер, відкинула праву полу й показала виворіт. І справді, під кишенею побачили всі червону нитку з хвостиком.

— З хвостиком! З хвостиком! — загула радісно громада.

Тоді знайшлись і гаки, що зараз же присвідчили, що це справді мій светер і що вони не раз бачили мене в ньому.

— У таким разі, — сказала дівчина, — ходім до комісара. Замість того, щоб тут на базарі розпускати свої язики, підем до комісара. Він поговорить. До комісара!

Думала, очевидно, що я перелякаюсь і не відважуся іти до комісара. Але я сказала:

— Ходім. То буде найліпше.

І ми попростували до міського комісаріату міліції. За нами рушила купа людей. Одначе по дорозі люди помалу повідставали, а коли ми доходили до комісаріату, з тієї купи залишився тільки міліціонер, що пристав по дорозі. До середини комісаріату зайшло нас троє: дівчина, я і міліціонер. Перед кабінетом комісара мені сказали зачекати, а дівчина увійшла сама туди. За якийсь час і мене покликали. Коли я увійшла до кабінету, то побачила щось таке, чого ніколи не сподівалась:

У кабінеті за столом стояв. . . начальник банди! Тієї банди, що пограбувала нас на роз'їзді в Сердюківці. Дивився на мене гострим проникливим поглядом.

І в одну мить пригадалась до найменших подробиць ціла картина нападу на Сердюківку. У голові шибнула думка: утекла від бандита два рази, а за третім уже не втечу! Усвідомивши собі цю неминучу перспективу своєї дальшої долі, я набра-

лась якогось зухвальства і на питання бандита:

— Чи не могли б ви, товаришко, пізнати, хто вас пограбував? — сміло відповіла:

— Могла б! — але зараз же схаменулась і додала: — тільки б нікому не сказала.

— Чому? — спитався насторожений бандит.

— Бо тоді бандити убили б мене, — відповіла я твердо.

— Умніца. Це ви правду кажете. Тепер такі часи, що треба бути дуже й дуже обережним. Смерть чигає на нас на кожному кроці. Да, смерть. Ліпше держати язик за зубами, бо інакше може бути зле. Умніца, умніца.

І подав мені через стіл светер.

— Візьміть собі светер. Я вірю, що він ваш. За нього я заплатив 25 карбованців, в Одесі. Не знав, що це крадена річ. По чім його пізнаєш?

Я сказала, що гроші віддам, і взялася за гаманець, але бандит спинив мене і сказав, що грошей не візьме, що це, мовляв, було б незаконно.

З тим я вийшла. Коли прийшла додому й розповіла батькам про цю нову пригоду, вони дуже стривожились:

— Аж тепер мусимо негайно тікати, — сказали.

Було це під вечір. Ніч проминула в тривозі. А на другий день прибігла до нас подруга, що разом зо мною була пограбована й бита в Сердюківці.

Була бліда й схвильована. — Знаєш, кого я тільки що бачила?

— Кого?

— Начальника Сердюківської банди! Того самого, що нас пограбував на роз'їзді.

— Де ж ти його бачила?

— У Смілі. У комісаріяті міліції. Це начальник смілянської міліції!

І дівчина розповіла, як сьогодні до канцелярії, де вона працювала, прийшов міліціонер і сказав їй негайно йти в комісаріят. На її питання, чому вона має туди йти, міліціонер сказав, що ведеться слідство в справі Сердюківської пригоди, а її викликають за свідка.

— Я відразу подумала, що це дорожній майстер розпочав діло, і була дуже люта на нього. Але виявилось, що майстер тут Богу душу винен. Тільки знайшовся твій светер, десь аж в Одесі, на якимсь базарі чи де: я, поправді сказати, нічого не розібрала, бо була так приголомшена, що багато не розуміла з того, що до мене говорили. Головна річ — я побачила начальника Сердюківської банди. Це комісар Смілянської міліції. Питався мене, чи могла б я когонебудь із бандитів пізнати. Я йому сказала, що була під час нападу так перелякана і так схвильована, що нічого не пам'ятаю і нікого б не пізнала. Після того він мене пустив. Що ж його робити тепер?

Я оповіла їй про свою вчорашню пригоду. Якщо й міг бути якийсь сумнів щодо особи комісара, то тепер, після подвійного пересвідчення, він безслідно зник. Стало ясно, що треба негайно тікати.

І ми втекли.

РЕВАГА

I

Уперше по своїм приїзді до Бобринської, я почув за Ревагу одного літнього вечора, коли проходив залізничим шляхом-греблею через Тясмин, вертаючись із Сміли до Бобринської.

Було так коло десятої. Може трохи й пізніше. Ліворуч від греблі простягнувся широкий став, а далі перегороджувала Тясмин друга, довжезна й височезна гребля. Був тихий липневий вечір. Тільки здалека, із сторони Бобринської, від часу до часу долітали голоси залізниці — свищики паровозів. Я йшов не сам. І поперед, і позад мене, на різних віддаленнях, миготіли у вечірних сутінках постаті, що переходили греблю в обох напрямках...

І ось раптом усе це спинилось і стало. Став і я. Зліва, зі сторони ставу залунала пісня:

„Ой, зійди, зійди,
Ти, зіронько та вечірняя!
Ой, вийди, вийди,
Дівчинонько моя вірная!”

Стара пісня. Багато разів чула й перечута. Одначе, враження, що його вона справила на мене відразу, з першого звуку, було величезне. Співав її сильний, розкішний баритон, а тембр голосу і особливо сила почуття, що його співець укладав у свій спів, були надзвичайні. . . Що за чудасія?

Проспівавши одну пісню, співець зотягнув другу:

„Ой, не шуми, луже,
Зелений байраче!
Не плач, не журися,
Молодий козаче!”

Співав, очевидно, якийсь артист. І то неабиякий. І то не співав, а плакав. У його голосі цілком виразно було чути ридання і сльози. І сльози падали на оксамити пісень, мішалися з їх сріблом і, піднісшись догори, падали невимовними жалями на широку околицю.

Хто цей мистець?

Може, був це хтось із літніх гостей графа Бобринського, що мабуть також кохався в мистецтві та й гостив у себе різних славних мистців. Так я думав. Але мені хотілося знати докладніше, що це за артист, і я підійшов потихеньку до найближчої купки людей, що також слухали, і спитався півголосом, хто це співає?

— Ревага, — сказали мені.

— Якийсь артист?

Я ніколи не чув такого імені.

Дівчина, що була в гурті, порскнула сміхом. . .

— Ні. Ревага! — почув я знов у відповідь.

Мабуть, якийсь місцевий співака.

Люди думають, що я тутешній і знаю того Ревагу, і не вважають за потрібне ширше про нього говорити. А може так заслухані в спів, що шкода їм і хвильки на говорення. Я відсунувся.

А тим часом таємничий Ревага співав пісню за піснею, і все з любовної лірики. Видко було, що співець переживає великі муки кохання, або щонайменше мучила його невимовна жадова кохання. Пісні були, як я з великою приємністю зауважив, самі українські: народні і штучні. Попадались між ними й міські витвори, з нальотом московського лексикону, як непричком оця:

Я ж тебе, милая,
Я ж тебе люблю,
Я ж тобі, милая,
Башмачки куплю.
Куплю башмачки
Ще й панчішечки,
Шовкові ленточки
На подв'язочки”.

Але й ці пісні глибиною й щирістю почуття робили могутнє враження. Що ж воно за співець?

Довго слухав я, слухала гребля, слухала й ціла Сміла, бо могутній баритон сягав далеко, далеко... Аж десь може за дві години прийшов кінець. Спі-

вещь проспівав останню пісню, і останні ридання та останні сльози розсипались над нами дорогими діамантами... Стало тихо, люди стояли, мов укопані...

Додому я йшов п'яний. Приблизно почував я себе так, як після першого концерту коляд Кошиця, у Києві, коли я йшов, а за мною тьохкав соловейко:

„Сукню шили — вкоротили!
Черевичкам не вгодили”...

Яка трагедія!

І тепер, як і тоді, я був повен жалю. Тоді мені було шкода маленької Улянки, що їй бідній сукню вкоротили, а вона ж стільки мріяла про неї, стільки надій поклала на неї! А тут було мені ще більше шкода великого серця, що гине від великого кохання... Хотілося плакати.

Коли на другий день я розповів своїм співслужбовцям про вечірній спів, то довідався від них, що то справді надзвичайний співака, але на жаль, не артист, а... звичайний смілянський злодій! Ба, навіть душогуб...

Я рішуче запротестував проти такого очорнення великого артиста, але мені сказали, що так воно є і нічого не вдієш. Сказали, що люди бояться його і бояться за нього говорити, хіба що серед близьких знайомих відважуються сказати кілька слів, бо Ревага таки не любить, щоб за нього хтось недобре говорив. Один по однім порозказували мені неймовірні речі.

Насамперед сказали мені, що „коли Ревага співає, то це знак, що ятері та верші, розставлені людьми в ставу, вже порожні. Від часу до часу він обїжджає ті місця, де наставлені ятері, вибирає рибу, ставить ятері акуратно на своє місце, щоб рибка ловилась далі, а сам пристає човном до острівця, що посеред ставу, наварює собі з риби казан юшки, наїдається, випиває добру чарку, а потім впливає на широке плесо і співає, виливаючи душу. Ніхто не насмілюється впімнутися в Реваги за рибу.

„Ревага небезпечний злодій. Ходить із захаллявним ножем і навіть має на своїм сумлінні не одну душу. Поліція не чіпає його і обходить, а люди їй поготів. Кажуть, що він орудує не сам, а має за собою якусь банду, що оберігає його і в разі потреби пускає червоного півня, коли хтось дурний і необачний відважиться зачепити його. Або відбиває бєбєхи необережному зухвальцеві. Кажуть, що має також зв'язки з поліцією. А врешті, хто його знає. Найліпше — не попадатися йому на дорозі. Це ще не старий чоловік, парубок, але виглядає дико і подобає на справжнє страховище: велет, величезна голова, бусурменський вигляд. Як іде, земля двигтєть. Дівчата обминають його десятою вулицею. Ніколи ніхто не бачив його з дівчиною. Йому залишається тільки співати про дівчат, і це він уміє робити, як ніхто інший”.

Отже, ліпше не попадатись Рєвазі на очі. Але я думав інакше. Мені, власне, кортіло якнайшвидше

попасться йому на очі! Я не міг припустити, щоб людина такої тонкої душевної конструкції, такої сердечної ніжності, такої здібності до найвищого поетичного надхнення, могла бути злодієм і душо-губом. Злодійство і душо-губство — звірячі елементи, і коли вони опановують людину, то така людина й поводить ся по-звірячому і навіть у коханні виявляє тільки звірячі інстинкти і тільки у звірячій формі. А Ревага співав:

„Та не лякайся, що змерзнеш, лебедонько!

Тепло, ні вітру, ні хмар.

Я пригорну тебе до свого серденька,

А воно ж палке, як жар!”

„Лебедонько!”, „Пригорну тебе до свого серденька!” Чи міг усю красу цих слів відчувати і з такою ніжністю передавати звір? То неправда.

Ясна річ, що в посуджуванні людьми цього нещасного Реваги було якесь непорозуміння. Подібні непорозуміння трапляються часто, і приповідка, що голос народу є голосом Божим, належить до громади невдалих і хибних премудростей. Слухаючи оповідань про Ревагу, я не все приймав на віру, але все вважав за наслідок якихось трагічних причин, що в кожному разі не мають нічого спільного із звірячими інстинктами.

І тому я не боявся зустрічі з Ревагою і хотів її. Хотілось мені підійти до нього з такою самою сердечністю, як і в його співі, і з таким самим теплом душі. Я пригадав собі слова одного з моїх шкіль-

них учителів; „Людська душа — тепломір: від тепла розширюється, від холоду стискається, кулиться, ховається”. Люди не вміють підійти до Реваги, дихають на нього холодом злоби й ненависти. Тому він такий. Безперечно. А я зроблю інакше. І покажу тоді всім, що це за благородна душа! Нехай їм буде соромно, і нехай вони на майбутнє будуть обережніші в своїх осудах.

II.

І ось унедовзі після даних мені інформацій і пересторог відбулась моя вимріяна зустріч із Ревагою.

Було це однієї пізньої ночі. Я проходив другою греблею, вертаючись із Сміли додому. Якраз і настрої був у мене відповідний: блаженний. Я вертався з романтичного побачення! І місяць срібний, що на ту пору буйними парусами обсотав був небо і землю, і зорі ясні, і верби золоті, що поставали обабіч греблі, розпустивши свої коси аж додолу, і тихі плеса ставів по обох боках греблі, усе це і все, що навколо, так само блаженно усміхалося мені. Люди добрі! Нема нічого кращого за кохання в Смілі. Тоді я зрозумів усією своєю істотою Ревагу. Я йшов..., ні, неправда! Я не йшов. Це не був хід. Це був літ на невидимих крилах, як то часом сниться у сні. Дайте мені Ревагу! — домагався я. Тепер я з ним поговорю. Але це не буде

мова. Це буде пісня. Така сама, як його божественні пісні, там, ліворуч, де Тясмин розлився у широкий став. У Смілі попереджували мене, щоб я ліпше переночував у місті і не пускався наніч у небезпечну путь; особливо, щоб обминав греблю під золотими вербами, бо то займанщина Реваги. Добре! Якраз сюди мені дорога!

Зробивши здовж греблі кільканадцять кроків, я почув за собою прискішену ходу. Щось наче валилося... А не вспів ще я оговтатись і збагнути, що, де і куди, як у кількох кроках коло мене виринуло „чудище озорне і обле”. Велетенська статура, а голова — добрий баняк. Не було сумніву, що це Ревага. Велетень одним ударом кулака міг зробити з мене мокре місце. Куди там братися! Признаюся, що мій блаженний настрій відразу зник, душа охляла, стало моторошно. Хотілось ганебно втекти. Але... було вже пізно.

— Гасподін, дайте вогню!

Я став. Тон сказаного був такий, що виключав усяку можливість думати, що справа обмежиться вогнем. І я відчув, що в моменті, коли я буду давати йому вогню, станеться щось вельми погане... Я вирішив рятуватися лагідністю і йти злодієві назустріч, попереджуючи його правдиві бажання. Тому похапцем витягнув із кишені гаманця і хотів чомусь розкрити його.

— Не нада. Я сам почитаю, — сказав Ревага,

узяв у мене з рук гаманця і спокійно поклав у кишеню.

— Часи!

Я видивився на нього.

— Часи! — міцніше сказав Ревага.

Я витягнув годинника і подав.

— Далі!

— Вже все, — відповів я, розводячи руками.

— Спінжак!

— Бійтеся, — кажу, — чоловіче, Бога! Як же я піду додому без піджака? Не думайте, що я такий, як інші. Повірте, що я ваш приятель, я завжди обороняв вас перед людьми, коли вони...

— Скидай, дурак, спінжака і не розгаваривай!

Я скинув піджака й віддав.

— Штани!

— Прошу вас...

— Штани!!

Я скинув штани і лишився в самій білизні.

— Башмаки.

Я вже не сперечався і не просив. Поквапно нахилившись, роззувся, а роззуваючись, лебедів:

— Злі люди говорять, що ви такий-сякий, а я завжди казав їм, що ви благородна душа...

— Не виражайся, бісова кров, а давай башмаки!

Я віддав черевики. Думав, що далі піде черга на білизну. Але замість того, Ревага раптом підскочив до мене, схопив величезним кулачищем за горлянку!

ку, так що мені відразу тріснула на спині сорочка. Я хотів крикнути, але не міг ані хавкнути. В очах розсипались іскри, і мені здалося, що бандит шугнув вільною рукою до халяви і що в повітрі блиснув ніж!

Аж тоді я дізнався, яку неймовірну силу може видобути з себе людина, коли рятується від видющої смерті. Я шарпнув, але шарпнув так, що в руці Реваги залишилась тільки сорочка, з ковніром і рукавами, а я сам вислизнув, наче хтось тучним салом помастив. А вирвавшись, побіг кулею. Чи доганяв мене Ревага, не знаю, бо я гнав так, що в ухах свистало. Аж добігши кінця греблі, я почув раптом сильний, пронизливий свист перед собою, а по нім із різних боків такі самі пересвисти. „Аж тут мені кінець!” — майнуло в голові, бо відразу шибнула думка, що це Ревагова банда збирається перейняти мене з переду.

— Люди добрі, змилюйтеся! — не своїм голосом крикнув я.

— Мерлець! Мерлець! — залунало з усіх боків, і якісь фігури кинулись урозтіч.

Я прожогом збіг із греблі, загнув увіворуч, щоб обминути по дорозі засідку, пробіг так кільканадцять кроків, налетів на якийсь штурпак, зашпортався і, гепнувши на землю, розтягнувся, як платва. Світ мені затьмарився і зник. Але тільки на якусь хвилю. Я зараз же знову очутився і почув над собою голос:

- Який це дідько бігає поночі голяком?
— Тікай, то мерлець, — гукнув хтось дальший.
— Який чорт мерлець! Це якийсь самошедший.

Я спробував звестися на ноги, але чиїсь залізні руки вхопили мене міцно за рамена і притиснули назад до землі.

- Люди добрі змилуйтесь!
— Що ти за один?

— Я.. — і я, як тільки міг, почав оповідати, хто я і що зо мною сталось. Мене підвели. Тим часом наспіли інші. Спитались, що сталося. Я мусів був знову оповісти за свою пригоду. Слухачі були самі хлопці. Слухали й реготались.

— А який це дурак сказав вам сюди ходити та ще й одинцем? Тут Ревага промишляє. А він того не любить. Особливо, коли хтось по зальотах волочиться. Ха-ха-ха! Таких він немилосердно обдирає і калічить, щоб дівчата бачили, що то за дрантиві козаки до них залицяються. Він, бачите, сам не залицяється, бо ніяка баришня на нього не дивиться, такий він бузувір, тому й мститься бісова кров. Не дай, Боже, потрапитись йому під руку. А ви, господін, мабуть десь до баришні ходили?

— Ну, скажім...

— Отож і маєте. До баришень у нас не можна поночі самотою ходити. Треба гуртом. Отак, як ми. Відбули своє, а тепер збираємось докупи, щоб громадою перейти греблю. Так нас Ревага не має ду-ху зачепити. Інакше тут не можна.

Зі сторони Бобринської почувся недалекий свист, йому відповіли з гурту.

— Це наші.

Я попросив, щоб мені позичили якоїсь одержини прикрити тіло.

— Спінжака вам, господін, дамо, але штанів, звиніть, не можемо. І башмаків теж. Підете босоніж. Та воно тепер тепло. Літо. От якби таке приключилось вам узимі, то було б паршиво. Дуже паршиво.

Але мені і без зими було „паршиво”. Зуб на зуб не попадав. Навіть позичений піджак не поміг. Попрощавшись із хлопцями, я шпарким кроком рушив додому.

З того часу я не люблю любовної лірики. Особливо у виконанні баритонів... Другі мають із того насолоду, а мені, навпаки, робиться моторошно і на душі важко. Пригадується Сміла, гребля через Тясмин, липнева ніч, Ревагові серенади, голова з добрий баняк, здоровезні кулачища і... ну, і так далі.

III.

Скоро після цього сталася подія, що наробила значно більшого розголосу і спричинилась навіть до постановня приповідки: „Що Ревага зв'яже, того ніхто не розв'яже”.

Злодій перевів нову операцію, а жертвами її були двоє молодих людей — хлопець і дівчина. Са-

ма ж операція мала зв'язок і розв'язок романтичний. Не будши сам співучасником цієї операції, зможу оповісти про неї тільки на підставі оповідань, що ходили поміж людьми. Насамперед треба дещо сказати про хлопця. Прізвища його не варт подавати, а назв'їм його, скаж'їм, Любченком. Або ще л'їпше Розлюбченком. Ця назва найл'їпше пасуватиме до нього, бо хлопець своєю вдачею належав до тих нещасників, що закохуються безумно, тиждень-два кохають шалено, пот'їм м'їцно, дал'ї в'їрно, ще дал'ї нев'їрно, а нарешт'ї ганебно т'їкають, наоб'їцявши перед тим, у найб'їльш'їм розпал'ї кохання і в'їд глибини широго серця, бо-зна чоґо. Ця хиба його характеру перешкодила йому в св'їй час оженитися, а ставши старшим парубком і в'їдпов'їдно змудр'ївши, хлопець уже св'їдомо викручувався і не давав себе спутати шлюбним путом. А що мав серце дуже запальне, хоч і не зд'їбне довго гор'їти, то спочивши якусь часинку в'їд одної сердечної бур'ї, кидався в другу і так мандрував життєвими стежками, перебираючи д'ївчатами, як 'богом'їльний пацьорками... Аж поки не зам'їшався у справу сам Реваґа.

Це було, як я вже сказав, вневдовзі п'їсля того, як Реваґа вил'їкував мене в'їд деяких сантимент'їв. Був веч'їр. Розлюбченко, що переживав якраз останню стад'їю чергової тури кохання, 'їшов змуджений додому, обходячи псячими стежками вулиц'ї, де б могла його перестр'їти остання жертва його

палкого серця. Але на цей раз жертва була не з тих, що пасивно, покійно і мовчки миряться з тяжкою долею зраженої і покинутої та на самоті виплакують очі темними ночами. Ні. Дівчина була з активних. Побачивши, що хлопець щось охляв, що кількість його жагучих поцілунків зменшилась до нікчемних решток, а сама жагучість їх не варта вже була ані доброго слова, — занепокоїлась. А коли хлопець два чи три дні зовсім не показався, вирішила вжити своїх заходів і власними силами змусити його шанувати свої слова та притягти до виконання многократ даваних обіцянок.

Пішла сама шукати за ним. Переходила від вулиці до вулиці, кудюю він звичайно ходив, виглядала з усіх боків, аж нарешті одного вечора, коли вже вечірні сутінки досить згусли, застукала його самітного на собачій стежці. Несподівано заскочений хлопець не вспів чкурнути...

Була очевидно якась розмова. Яка саме, не знаю. Але можна з певністю думати, що з одного боку були поставлені недвозначні питання, а з другого — були давані складні та плутані відповіді. Слово по слову, і дівчині стало ясно, що її попередній неспокій не був даремний і що хлопця не чарують уже її ясні очі, ні чорні брови, ні стан гнучкий та високий, ані всякі інші дівочі скарби. Попередні жертви Розлюбченкового баламутства в таких випадках нарікали, просили, плакали, і він сподівався, що й цього разу буде та сама драма. Одначе, так

не сталося. Навпаки. Дівчина з того всього сміялася. І сміялася так, наче її щось сильно лоскотало: голосно, весело й нестримано. А срібло її сміху дзвонило далеко по околиці. Чи був це справді сміх веселости, чи може ображеної амбіції, чи нарешті відчаю душі, не знати. Були моменти, коли дівчина знову подобалась Розлюбченкові, і він тягнувся навіть цілувати її, тільки вона рішуче відштовхувала напасника. І сміялася далі.

Так минала година за годиною, вечірні сутінки густішали, і наближалася ніч. Романтична зустріч затягнулася до небезпечної в Смілі години, коли в місті довкола має бути спокій і ніякі закоханці не сміють порушувати порядку ночі, що була виключеним і необмеженим маєтком Реваги. Можна навіть і тут із певністю сказати, що коли Ревага виліз із свого денного барлогу і почув срібний сміх дівчини, то відразу сказився і без найменшої гайки подався в ту сторону, звідки так голосно давала про себе чути радість молодого кохання. Бо від чого іншого може так весело і так нестримно сміятися дівчина, як не від розкошів кохання? І хто інший може бути спричинником такого сміху, як не якийсь бісової душі молодий джигун, що йому дівчина всіма способами виявляє свою гарячу прихильність і свою молоду ласку? А таких джигунів Ревага не любив.

І ось раптом перед парою виринула з пільми страшна потвора! Стукнула хлопця по голові, і той

заточився, дригнув і впав. Не подав ані найменшого знаку, що йому принаймні боляче. А останній дріб дівочого сміху застряг десь у горлі, і сама вона, дарма, що була з активних, затрепетала, як осикове листя.

— Ані пари з уст! Ані кроку! — пригрозив Ревага.

Дівчина застигла. А Ревага нагнувся над хлопцем, обернув його кілька разів, мов ту ляльку, роздягнув до півгола, потім попросив дівчину роздягнутись до сорочки, потім перевернув нерухомого хлопця обличчям до землі, приложив йому на спину знепритомнілу дівчину, очима до зір, відтак добув ременя, стягнув ним тісно два тіла, застібнув ремінь на пряжку, забрав одержу і пішов до лиха.

На небі бриніли зорі. На землі „ходив сон коло вікон, а дрімота коло плота”. І нікому було заглянути до відлюдної стежки, де лежали два тісно зв'язані нерухомі тіла.

Аж ген-ген згодом, десь так перед білою зорею, набрели на них якісь випадкові люди. І наробили неспокою і дали знати до найближчих хат. Збіглися люди. Здивовані, а ще більше стривожені, вони обступили страшну знахідку. Такого ще не бачили, щоб разом два трупи, та й ще пов'язані. Пішли різні здогади, хто б то міг бути. Але ніхто не міг сказати нічого певного. Так само ніхто не відважився підійти ближче до трупів. Хто його знає... Ніч має своє право...

Від безплідних здогадів громада перейшла згодом до питання: а що його робити? Стали міркувати... Кожний подавав свою раду. Надійшли свіжі сусіди, розпитувалися і похитували головами та розводили руками. Аж по докладнім і довгим міркуванні та обговоренні ситуації громада перейшла до остаточного висновку, що було б найліпше дати знати поліції. Післали по поліцію.

Тим часом від передранішнього холоду дівчина очутилась і застогнала. Люди з переляку відскочили і подались на кілька кроків назад, ховаючись одно поза другого. Дівчина стихла.. Люди затаїли дух. Але за хвилю дівчина почала борсатись. Частина глядачів зараз же зникла, а решта збилась до купи. Постала тяжка ситуація. З усього було видно, що один труп наче б ожив. То було ясно. Але неясно було, що його робити. Один одного посилав придивитись ближче і в разі потреби відв'язати дівчину. Але тверезіші голоси не радили того робити, бо тоді начальство не знало б, що до чого. Ліпше лишити так, як є, і ждати на поліцію.

Аж надійшли якісь залізничники, що поспішали на ранішню службу. Ці показалися відважними. Розпитавши, в чому річ, підійшли і розстібнули дівчині під грудьми ремінь, а потім стягнули дівчину з хлопця. Від цього і хлопцеві стало легше, і він незабаром і собі очутився. І коли вернулись посланці, не знайшовши ніде поліції, то з дивом побачили, що трупи ожили: дівчина сиділа напочіпках і

тряслася від тихого плачу, а коло неї сидів на землі хлопець і раз-у-раз крутив головою. Надкокола стояли люди і сумно слухали, як дівчина плакала. Плакала від пережитого страху, від сорому перед людьми і від неслави, що від завтра піде гуляти по цілій Смілі, заплямить її чисту дівочу честь і засудить на вічне дівування. Одначе, ця остання причина плачу, як скоро показалось, була цілковито даремна.

Чи то від сильно пережитої негоди, чи від Ревагового тумака, чи від чогось іншого, Розлюбченкове серце сокрушилось, і йому стало невимовно жаль бідної дівчини. Дармащо довкола стояли люди, він обняв її, тісно пригорнув до себе і при всіх людях ніжно погладив по головці. Дівчина ще більше заплакала. І глядачі не стримали своїх сліз.

А потім в супроводі купи людей хлопець відвів дівчину до її батьків. Там обговорили всю справу, а вранці дали попові на заповіді. За три неділі відгуляли гучне весілля. Молода була щаслива. В потайних закутинах душі гаряче дякувала Ревазі, що своєчасно і рішуче засяг до її сердечних справ.

Молодий також не дуже нарікав на Ревагу. Пухлятина на голові, що її посадив там Ревага, скоро стухла, в'язи теж помалу перестали обертати його голову набакир, очі, що були трохи вилупились, вернулись назад на своє старе місце, але що найважливіше — серце його розпочало свіжу туру кохання.

Коли через три тижні молоді брали шлюб, то якраз була перша стадія — шалене кохання. І тягнулось воно на цей раз не тиждень-два, як то було давніше, а без угави, і не видко було жадних ознак, що воно колинебудь охляне і вступиться перед другою, слабшою фазою. І не дурно казали люди, що кого Ревага зв'яже, того ніхто не розв'яже.

В інтересах правди треба сказати, що в цьому оповіданні, як то може зауважили й самі читачі, є одно непевне місце, а саме: чи справді Ревага пов'язав молоду пару ременем? Я сам цього твердо не знаю, бо різні оповідачі оповідали різно. Одні казали, що таки ременем, а другі запевняли, що не ременем, а налігачем, чи навіть воловодом. Самі ж пошкоджені, хлопець і дівчина, заперечували взагалі навіть самий факт пов'язання і дуже обурювались, коли їх про це хтось, жадний правди, питав. Та вони не входять в рахубу, бо самі були в неприємному стані, тому й не могли знати, що саме зробив із ними Ревага. Тільки самовидці могли сказати, як воно справді було, але при ближчій розборі діла виявилось, що ніяких самовидців не було. Бо через кілька днів довідалось про подію начальство, і купа поліції на чолі з приставом і поліційним надзирателем пригналися в повній зброї на місце злочину, то вже ніяких свідків не об'явила, а поближчі сусіди, всі гуртом і кожний зокрема, сказали, що нічого знати не знають і нічого відати

не відають і вперше про це все чують. За таких обставин не могло бути ані мови про те, чи Ревага вжив ременя, чи налігача. Тільки знаючи захланність злодія Реваги, можна дуже сумніватись, що він на таке діло пожертвував ременя. Треба думати, що то був налігач. Або навіть нічого не було, а всю історію з пов'язанням вигадали якісь пусто-свисти, щоб наробити сміху.

Ще тиждень після того, як пригналася поліція, ходила по псячих стежках варта в особі одного поліція. Вартовий розганяв дітей, що хотіли там бавитись, і лузав насіння. Чому він там ходив, не знати. Потім зник.

IV.

Як уже згадувалось, люди не важились щось погане говорити на Ревагу. Так само й собаки не гавкали на нього. Але з іншої причини: люди боялись, собаки любили його. Зачувши здалека тяжкі Ревагові кроки, кожна собака починала крутити хвостом і облизуватись направо й наліво, бо знала, що Ревага має для неї кусник м'яса. Це був вітаний гість.

А м'ясо добував Ревага на ярмарку, у селян. У Смілі щосереді відбувався свинячий ярмарок. Із околиць сіл з'їздилися селяни і привозили свиней, а серед них звичайно годованих кабанців. Ревага любив відвідувати такі ярмарки. Ходив діло-

вито поміж возами, оглядав свиней, обмацував кабанців, плескав їх по спинах, шкрябав попід животи, прицмокував, недбало питався за ціну і взагалі поводився, як належить справжньому, солідному купцеві.

— А що править? — питався, не дивлячись на господаря.

Кожний господар, коли він хоч трохи шанував себе, не квапився з відповіддю. Удаючи безнадійно байдужого, прикидався глухим і запалював люльку, чи взагалі будьяким способом нехтував та ігнорував покупця. Аж після другого, або третього запити казав свою ціну.

— Та ви, чоловіче, Бога не боїтеся! — накидався, наче вжалений, Ревага на господаря. — За таке поросятко і такі гроші?! Та мене жінка з хати б вигнала, як би я таке дрантя пригнав їй на подвір'я!

Після цього впадала до слова розлючена господиня кабана, і починалася гостра дискусія. Не знати, чи Ревазі подобався самий процес торгу, чи він хотів тільки впертою суперечкою викликати враження правдивого покупця і засмакувати свої злодійські заміри. Мабуть і те, і друге.

Але найдовше спинявся Ревага коло тих возів, де не було господаря, або де господар, наївшись на базарі смачного холодцю і випивши добру чарку, лежав на возі і безнадійно боровся зі сном, або й таки спав, а його молодиця тим часом бігала по-

між жидівськими крамницями, і залагоджувала свої покупки та оглядала цікаві товари. Спитавшись кілька разів за ціну й не діставши відповіді, Ревага виймав непомітно чепеля, перерізував мотузку і помаленьку, вибравши догідну хвилю, відганяв кабанця далі, мішався в ярмаркову гущу, а вибравшись із ярмарку, гнав здобич додому. Та сказати по правді, я не знаю, як він це робив. Досить того, що робив.

— А чим ви його, пане господарю, годували, що такий нівроку опецькуватий удався? — усміхаючись питалися сусіди, побачивши Ревагу з кабаном.

— Та слава Богу, ще люди мають чим годувати! — відповідав Ревага і реготався. А потім додавав:

— От не лінуйтеся. Купіть і собі. На торговлиці того добра досить. Там що мужик, то свиня.

Такі ярмаркові операції проробляв Ревага частенько. Нераз було чути на ярмарку завід молодичі, що ходила по торговлиці, ламала руки й даремно шукала поміж чужими свиньми свого кабанця, що його ще з малого поросятка плекала, мов свого ока доглядала і на нього надії покладала. Не раз місцеві люди знали, чия це справа, жаліли покривджених, але... не важились устрявати до чужої біди. Поліція в таких випадках зникала.

Аж нарешті одного дня селяни змовились спіймати злодія і зробити йому саксаган. Однієї середі

прибула на ярмарок валка возів. Розташувалися. Господарі поприпинали кабанців. Молодиці принесли в череп'яних полумисках холодцю, горілки; люди підкріпилися і розпочали ярмаркувати...

Трохи згодом деякі полягали, прокинувшись сплячими і маючи при боці дебели дрючки, інші знов засіли оддалік, готові кожної хвили впасти на злодія.

І ось об'явився Ревага.

Пройшов поволеньки вздовж возів, від кінця до кінця. Потім одійшов далі. Пильним, досвідченим оком оглянув іздала ситуацію. Відтак вернувся помалу назад, спиняючись то коло того, то коло цього воза, і нарешті пристав коло одного з найбільше виплеканих кабанів. Господар лежав на возі нерухомою колодою, з шапкою на обличчі. Коло воза нікого. Ревага нагнувся до кабанця і погладив по щетині.

— А що править? — не підносячи голови, спитався воза.

Відповіді не було. Ревага нахилився знов і пошкрябав кабана позавуш. Потім підніс голову, глянув на віз і вже голосніше спитався подруге, що коштує поросятко. Відповіді знову не дістав, а натомість почувся з воза могутній хропіт...

Ревага глянув сюди, туди. Постояв трохи. А потім непомітно витяг ножа, перерізавав припін, штовхнув свиню і потягнув за собою.

Але в цю мить знісся в повітрі величезний

дрюк, дмухнув, як роз'ярений бик, і бахнув по здоровезній голові. Бандит глухо застогнав, хитнувся і впав! І настав наглий суд. Господар скочив із воза, звідусіль пригналися сусіди, обскочили Ревагу, у повітрі замиготіли кий, коли, люшні, а над усім тим залунало глухе, важке гепання. Ярмарок стих. Хвилю, дві мовчав, а потім раптом загув і ринув на місце розправи. А за ярмарком, на останніх заздах прибігла поліція. Та було вже запізно. Поки вона протиснулась в середину гуці, поки відтиснула роз'ярених дядьків, Ревага лежав уже без руху, у калюжі крові.

Так загинув великий співець. Найбільший із тих, що я їх чув за ціле своє життя. Разом із тим стало в Смілі одним злодієм менше.

БЛАГОСЛОВЕННЯ БОЖЕ

Якщо я добре розумію слово „романтик”, то мене теж можна назвати романтиком. Романтиком колишньої, добольшевицької України. Навіть не так тієї України, як українського села, або ще правдивіше сказати — того села, де я родився і зріс. Це село належить до моїх солодких спогадів, і коли мені стає сумтно на душі і хочеться чимось потішити її, я лину думками — думками туди..

— Згідно з останнім повідомленням, — сказав якимсь мій гість і великий песиміст, — населення України спало до 40 мільйонів. А тим часом ще перед першою світовою війною ми мали 45 міл. Тепер, по сорока роках, мало б нас бути щонайменше 60 мільйонів. Де ж поділося 20 міл.? Боюся, що Україна перейшла на становище Тасманії!

— Де поділось 20 міл., то одна справа, — сказав я, — а ваш песимізм — друга. І той песимізм безпідставний. Московське панування не вічне, а ми не тасманці. І нарід наш має великі розростові здібності, як, може, ні один нарід на світі. Крім того, між нашими людьми дуже сильно вкорінене традиційне

переконання, що діти — це благословення Боже. Принаймні так було перед большевиками. І не так легко було колись знайти родину з малим числом дітей. А не раз траплялися родини, що мали до десяти дітей. У нашому селі був навіть випадок, що одна родина мала вісімнадцять хлопців і одну дівчину. Отже, дев'ятнадцятеро дітей!

Мій гість злегка усміхнувся... Не дуже повірив.

— Мамо! — крикнув я до кухні, — скільки дітей мали Галагудзи?

За хвильку вийшла з кухні жінка:

— Що сталося?

— Я питаюся, скільки дітей мали Галагудзи?

— Двадцятеро.

— Не дев'ятнадцятеро?

— Та самих хлопців було дев'ятнадцятеро. А ще ж була Мариня. Забув?

— Отже, бачите, — сказав я гостеві, — а ви не вірили.

— То скільки ж його часу треба було, щоб народити таку силу дітей?

— То, чоловіче, залежить від темпа. Галагудзи-ха родила щопівтора року і здебільшого по двоє. Сама була суха, як скіпка, але діти, як кавуни!

Мій співбесідник повеселішав, і розмова перейшла на цю благословенну родину. Передаю цю розмову так, як вона відбулась. Власне, не було жадної розмови, бо тільки я говорив, а гість лише слухав.

Коли не помиляюсь, почав я, найстарший син

Матвія Галагудзи називався Андруньком. Потім ішли (подаю без черги) Михась, Сила, Микола, Йосип, Павло, Петро, Степан, далі Мариня, далі знов Семен, Василь, а далі не пам'ятаю і не хочу брехати. Знаю тільки, що останнім був Федюша. Коли куми занесли його до хреста, то батюшка хотів був назвати дитину Юдкою, бо на той день якраз припадало свято св. Юди. Але куми злякалися і просили, щоб не давати такого наймення. Батюшка був чоловік м'якого серця і дався впросити. Назвав хлопця Федором, але твердо сказав, що на другий раз зробить так, як стоїть у святцях.

— То як собі, кумо хочете, — сказали куми Матвійчиси, — але батюшка зроблять по закону.

Після цього Матвійчиха перестала родити.

Як вони спали? Матвійчиха спала з Маринею на постелі; одна дитина при мамі, друга коло Марині, а третє в колісці. Решта спали на долівці, на солом'яній маті, що сягала від дверей до причілкової стіни. Хлопці накривалися ряднами і кожухами, а під голови клали, що було, бо подушки зберігалися для Марині на віно. Батько спав у малій хаті, через сіни. Лягаючи спати, Матвійчиха рахувала хлопців пальцем, а потім молилася Богу і йшла спати.

Перед сном хлопці ставали навколішки, складали долоні і, звівши очі на образи, проказували „Отче наш” і „Богородице Діво, радуйся”. Мені дуже хотілося спати разом із хлопцями, і я не раз відпрощувався в мамі і ходив до них на нічліг. Під час мо-

литви трапилося раз, що Василько заснув.

— Дивіться, мамо! — крикнули діти, — Василько спить!

Матвійчиха кинулась до Василька і роздрухала його.

— Грішнику Божий! Ліньки тобі святий „Отче-наш” змовити?

Василько прокинувся і скінчив молитву, як Бог приказав.

А одного разу якось так трапилося, що, рахуючи дітей, Матвійчиха змилилася. Нарахувала на долівці сімнадцятеро, а їх було тільки шістнадцять. Не було Василька. Під вечір він лазив десь попід лозами коло ставу і там заснув на теплім болоті. А вночі похололо, і Василько прокинувся і став хлипати. Це почула наша мама, пішла в лози і знайшла його там. Лежав у болоті і тер очі брудними руками. Мама занесла його до ставу, обмила, а потім принесла до хати, надягнула на нього чисту сорочину, напоїла молочком і поклала коло себе на ліжко.

А вранці був великий плач і завід. Усі Галагудзи, окрім старого Матвія, ходили по лозах і шукали. Матвійчиха заводила, Мариня плакала, а хлопці бігали здовж і поперек і шуркали дрючками у воду.

Мама вибігла і сказала, що Василько в нас і міцно спить. Усі кинулись до нашої хати. Матвійчиха вхопила Василька на руки і почала цілувати і примовляти, Мариня собі, а хлопці реготалися і трохи ще танцювали. Та коли Матвійчиха хотіла забрати

Василька з хати, він сильно запручався і почав кричати, що йому у нас ліпше, як удома. За це Матвійчиха дуже нагнівалася на нас, а через людей ми довідались, що мама відьма і причарувала чужу дитину.

— Так тобі й треба! — сказав батько. — Пильнуй за своїми байстрюками, а не за чужими.

Старий Матвій жив у малій хатині, через сіни, і там безнастанно клепавав, а до господарства не торкався і завжди мовчав. Він робив хохлі, ополоники, варешки, ступки, кварта, тощо. Люди, що клепають, ніколи не говорять. Одні не говорять тому, що клепають, а другі клепають тому, що не говорять. І так на одно виходить. Матвій куричав люльку, і коли ми заходили до його хатини подивитись, як він майструє, дим щипав нас за очі, і ми тікали. Два-три рази на тиждень Матвій носив до міста виклепані речі. Із міста вертався трохи веселіший. На подвір'ї підкликав до себе когось із менших хлопців і питався, як він називається.

— Василько (чи як там)! — відповідав запитаний.

— Гарний хлопчик! Гарний хлопчик! — казав Матвій, — розумна дитина! — гладив малого по головці і йшов до своєї хати спати.

А за якийсь час знову було чути молоток. А самий запитаний потім довго хвалився, як татко погладив його по головці і назвав розумним.

Часом приходив жид. Заходив до Матвієвої

хатини і там довго сидів. Ми були цікаві і собі заходили. А Матвій клепає. За якийсь час жид починає говорити. Казав, що тяжкі часи настали, що трудно заробити на шматок хліба, що пішов би з торбами, якби не боявся гріха, а потім говорив за погоду, а потім ще за щось і нарешті казав, що потребує ложки, чи кухлика, чи чогось іншого. Матвій клепає і нічого не казав. Аж по якімсь часі нахилився під стіл, витягав ізвідти кийок і дивився на карбики, що були на нім накарбовані. Потім брав ножа і нарізував ще якогось карбика. І знову ховав кийка під стіл. І знову починає клепати. Після цього жид відходив. Раз Матвій закарбував, то знак, що зробить. І нема що більше говорити. Це була вся канцелярія Матвієва. Без паперу, без атраменту, без каламаря й пера. А на кожному річ був свій карбик.

Здається, замовлені наперед речі Матвій робив ліпше, ніж на продаж. Це було пізнати по тім, що в цих випадках обидві сторони, використовуючи важну нагоду, випивали могорич, і Матвій вертався додому трохи веселіший, ніж звичайно. А одного разу навіть забув, кудюю йти. Пам'ятав тільки, що має йти через греблю. І пішов. А коло прірви присів, щоб відпочити і подивитися, як риба плюскає, а головне послухати, як сваряться його куми — Шматько і Шматьчиха.

Бо Шматько печерував під греблею раків. Бродив по пояс у воді, мав перекинуту через плече

торбу, на голові вицвілій від сонця кашкет, що колись був чорний, а тепер зелений, як рута. Защо-раз нагинався до води і запахав руки під греблю. Люди називали його поплавком, а рідна жінка — корком. Вона сиділа на греблі і сварилася.

— Не маєш стиду в своїм лиці. Другі люди працюють, а він раків печерує!

— Таж раки самі до хати не прилізуть, — відказував Шматько.

На цей аргумент Шматьчиха не знала, що сказати, і сердито сплюнула.

Тим часом Шматько посувався далі.

— Та не лізь до прірви! — крикнула жінка.

— Де прірва, а де я!

— І чого тебе носить якраз на самі прірви? Малий тобі став? Не можеш деінде печерувати?

— То вже ти печеруй деінде, а я не дурний прокляті пуголовки вимацувати.

— Та чому прокляті? Це ж також Боже сотворіння.

— Таке Боже, як ти. Акурат!

— Бачите, як він до мене говорить? — звернулася Шматьчиха до Матвія, — не язик, а дрішпак!

Але раптом примовкла, бо побачила, як чоловік нагнувся під саму греблю і почав сваритись:

— Не втечеш, злодію! О, то вже байка. Вже ти будеш мій!

— Рак?

— Та не жаба ж. Забився сучий син у самий кінець нори. Ніяк не вхопиш.

— За вуса хапай його, за вуса!

— Ха! „За вуса”. Може скажеш за бороду? Чоловік хапає за що може. Ага, ага, вже є! — і Шматько витяг величезного рака: — Бач, який клишоногий! Не одного пукаса стеревив. Але не мав щастя. Так, так, голубе. Ти пукаса, а я тебе, а хтось мене, і так світ іде...

Але в цей момент рак стрепенувся, сильно затрясав шийкою, вирвався з рук і пішов під воду.

— На зламану голову! — тільки й спромігся сказати Шматько.

— А треба було того дармоїда в торбу кидати, а не панахиди над ним правити! — вщипнула чоловіка Шматьчиха, — тепер шукай вітра в полі.

— Дарма! Нехай гуляє. Така йому планіда. А раків багато, — і Шматько знову нагнувся під греблю.

Матвій підвівся, устав і довго розглядався на обидва боки. Тоді Шматьчиха сказала:

— Ідіть, куме, в цю сторону. А там у кінці греблі буде корчма, а під корчмою куняє на призьбі старий Мошко, то він вам покаже кудою йти. Я б сама підвела вас, але ще мені старий корок шугне в прірву. Гов-гов! Куди ти поліз?! — раптом змінила голос Шматьчиха, побачивши, як Шматько надто близько підліз до прірви.

Шматько трохи відсунувся від прірви, став і дивився в той бік, куди пішов Матвій.

Перед корчмою Матвій спинився, бо Мошко вперся бородою в груди і спав.

— О! — сказав Шматько, — став і стоїть. І так буде стояти перед жидом до самого вечора.

Виліз із води, скинув торбу і подав жінці, а сам почав надягати холошні.

— Іди й заведи його додому, а раки віддай похресникові. Та не забудь забігти по дорозі до хати і прихопити трохи пшона і якоїсь омасти, бо з тих раків такий наїдок, як із рабина піп.

— Будеш мене вчити! Я ще маю стільки толку в голові, щоб не йти з порожніми раками. Ти часом щось як скажеш, то тільки стань і дивися.

Здається, я вже казав, що Матвій не заглядав до господарства. Тому усьому давала лад сама Матвійчиха. Над припічком вона мала на кілочку дудку. Але то не була проста дудка. На другім кінці були ув'язані до неї три ремінці. Тож як починався між дітьми який рейвах чи крик і наставала хурда-бурда, Матвійчиха знімала з кілка тройчатку і дула в дудку. Наставав спокій. А коли ні, то дула ще раз і трохи сильніше. А коли й це не помагало, то обертала дудку другим кінцем і періщила всіх, від найбільшого до найменшого. Не питала, хто винуватий, а хто ні, бо на розбори діла не мала часу і судів не провадила. А крім того, добре знала, що в кожному заводіяцтві обидві сторони винуваті.

Навіть те найменше, що лазило рачки, як бувало почує дудку, підносило до гори голову і дивилося пильно на маму. І чекало, чи буде другий задуд. І коли мама дула вдруге, воно прожогом задувало під лавку чи під ліжку, там забивалося в найдальший куток і від страху засипало.

А однієї неділі Матвійчиха зробила великий дивогляд на селі.

Якийсь п'яний учепився до Матвія, коли той вертався з міста. П'яний брів кривоходом серединою дороги і голосним співом ляв горілку:

„Горілочко, пся паро,
Бодай тебе напало!
Сама в шатах не ходиш,
Нас до біди доводиш.
Ми за тебе срібло-злото,
А ти пхаєш нас в болото,
Ми за тебе мідяки,
А ти нас у будяки!”

Побачивши Матвія, п'яний став поперек і гостро сказав:

— Тпрру! Що везеш?

Матвій своїм звичаєм нічого не відповів. А згідно з давно установленим ритуалом, мав був сказати „жито”.

— Ти турок, чи що? — сильно здивувався п'яний, — чому не кажеш „жито”?!

— Жито, — відповів Матвій для відчепного.

— А чом не пшеницю?

- Бо продав.
- А що взяв?
- Три копи за всі снопи.
- То став могорич!

Скінчився приписаний діалог, Матвій хотів іти далі, але п'яний почав шарпатись до нього. Збіглися люди, а хтось дав знати Матвійчиси. Матвійчиха якраз чесала дітей. Почувши за напасть, кинула гребеня і побігла, в чому була. На місце прибігла задихана і з цілого розгону впала на напасника: мах його в морду з одного боку, мах із другого, мах із третього, пустила з носа кров, вхопила за обшивку і роздерла сорочку, а на останку штурхнула ногою попід „фе”, аж кілька разів перевернувся і рачки поліз до рівчака.

— Будеш мені, гицлю, господаря напастувати?!

Цей „бліц-кріг” відбувся так швидко, що люди навіть не встигли добре придивитися і дуже нарікали:

— Хто то бачив так без толку бити? Ще чоловік не опам'ятався від одного, як уже друге набігло. Гій на таку роботу!

А Матвійчиха взяла чоловіка за руку і обережно відвела додому.

Щонеділі Матвійчиха чесала дітей. Сідала на призьбу, а хлопці один по одному підходили, сідали на землю і клали голову мамі на коліна. Щоб дітям не було нудно, оповідала їм усяких казок. А може й не тому оповідала. Може оповідання казок

має якийсь містичний зв'язок із чесанням дитячих голів. І кожна мама має цю традицію шанувати та її додержуватись. Мама, що не вміє оповідати казок, нічого не варта.

Часом траплялось, що Матвійчиха щось сплутала, або не так сказала, як має бути, або зачепила по дорозі якусь іншу казку, — тоді хлопець бунтувався і кричав, що не так було діло, а ось як, і мама мусіла була вертатись назад і говорити правду.

Найгірше було з чесанням Хоми. Він найбільше морочив мамі голову, бо хотів багато знати ще поза казками. І все питався, а чому, а чого, а чи цар дуже великий, а чому він великий, а чому він цар, а чи коні сідають, і так без кінця і краю. А одного разу хотів знати, чи високо до неба.

— Високо, — сказала мама.

Хома подумав — подумав і спитався:

— А як скласти докупити дві тополі, то можна дістати до неба?

— Не можна, синочку.

— А як три?

— Не можна.

— А ще одну? — спитав Хома, бо далі трьох не вмів рахувати.

— Не можна.

— А ще дві?

— Не можна?

— А ще багато-багато, вісімнадцять-п'ять-десять і шість?

— То я вже не знаю, — призналася Матвійчиха.

— А чому не знаєте?

— Бо Бог не дав.

— А чому не дав?

Тоді Матвійчиха не витримала, обернула хлопця догори коренем, уліпила йому тісного ляпаса і викинула.

— Вишкребку паршивий! Будеш мені тут мізку закручувати?! Вже до Бога добираєшся?! Другі діти, як діти, а це якась відміна.

І на цьому скінчилась Хомина астрономія.

Від часу до часу дід привозив Галагудзам кілька кірців житньої муки, пшона, гречаних круп, і лущеної кукурудзи, а баба ще й від себе додавала всякої городини, вінок-два цибулі, фаску масла і діжечку просолоного сала, жовтого, як віск. Але насамперед обдаровувала дітей ласощами: давала по яблучку і по шматку хліба, але не простого, тільки від зайчика. Біг у полі зайчик і ніс хліб. Так вона й відбила. Треба сказати, що ніхто не вмів пекти хліб так смачно, як зайці. Діти їли з таким залассям, що кожному, хто це бачив, слина точилася, і немилосердно хотілося їсти, принаймні мені. Я біг додому і вимагав від мами яблука і хліба від зайчика, а Матвійчишиних хлопців мав за найщасливіших людей на світі.

Баба раз-у-раз питалася дочки, коли вона на решті схаменеться з тими дітьми. Бо то не витримана година таку галайстру нагодувати. А одного ра-

зу дід розсердився і сказав бабі:

— Мовчи, стара! Не твоя мука мелеться.

— Ха! „Не твоя мука”. А чия? То добре, що є дід і баба і ще якось киваються, а що буде, як нас не стане? Хто цей кукіль нагодує? Отой клепач? Тобі зарівно, а мене серце болить на цей дріб дивитися, — і баба нахилилася додолу, взяла на руки найближчу дитину, шорсткою рукою обтерла їй носа і тісно поцілувала.

— Солодке моє!

А Матвійчиха мовчала. Не мала змоги говорити, бо одна дитина рачкувала під ногами, друга смикала за підтичку, третя присмокталась до грудей, а четверта тим часом підпирала під ті груди. Цей квартет заглушував думки і не давав говорити.

Діти --- дар Божий. І велику правду сказав той, що назвав їх благословенням Божим. Хоч велика праця і клопіт коло них, але все це віддячується сторицею. Насамперед ублагороднює душу. Наповняє її любов'ю і милосердям та співчуттям. Матвійчиха вже так у цьому наспеціалізувалася, що любила не тільки своїх дітей, але й чужих. Ніколи не було так, щоб, проходячи коло чужої дитини, не обізвалася до неї милим голосом, не погладила по головці, або й не взяла на руки і не приголубила. І так власне робила кожна мама, бо кожна мама була колись дитячим притулком.

А Матвійчиха особливо. Вона й старих любила обійти милим словом і добрим ділом. І жебрака

не відпустила ніколи без шматка хліба. Навіть до циган мала жалість, дарма що люди називали їх нечестивими фарійонами.

— Що цигани — злодії, то не моє діло, — казала, — нехай їх Бог судить, але шкода таких милих діточок: одно краще від другого!

Коли я вже тут, то оповім, як одного разу приїхали до нас плащові цигани і кількома халабудами розтаборилися на вигоні. Наближались Великодні Свята. Можемо циган не любити, але вони також христіяни і повинні на Великдень мати паску, бо навіть арештантам дають зажити її ради празника — Торжества із Торжеств. До Матвійчихи прийшла під саму ніч стара циганка, принесла діжечку тіста і дуже просила пустити спекти паску. Казала, що жадна хата не хотіла пустити. Надходять такі великі свята, а вони будуть без святої паски. Матвійчиха змилосердилась і дозволила, тільки сказала, що в хаті дуже тісно, то щоб більше циганів не приходило. Добре знала, що куди влізе одна циганська душа, там незабавки буде цілий їх шарварок. А ще сказала, що не дасть дров, то нехай собі циганка радить, як сама знає.

— Матінко ріднесенька! — зраділа бідна циганка, — тільки одну пасочку спечу й піду, а дров маємо й своїх досить, ще вам дамо. А за ваше добре серце дай вам, милосердний Боже, з води, з роси і з чого ви собі зичите. Матінко рідна!

Матвійчисі стали сльози в очах.

І незабаром прийшов циган і приніс великий оберемок дров. Почалося печення. А за якусь годину прийшла друга циганка і відразу заплакала й почала благати, щоб і їй дозволити спекти паску. Матвійчиха дозволила. А ще за годину прийшла третя. І так колотилося до білої зорі. Цигани понапікали пасок, голосно й щиро подякували і відійшли.

Та коли вранці Матвійчиха сказала хлопцеві принести дров, щоб розпалити в печі, то показалося, що на дровітні, де стояло пів стоса нерубаних полін, не було ані тріски. Вчувши про це, Матвійчиха побігла сама переконатися. Справді, не було нічого. Тоді кинулась до хати і порухувала дітей.

— Слава Богу! — сказала відітхнувши і перехрестилась, — є всі!

Зате від циганів не залишилося нічого. Коли Матвійчиха прибігла на вигін, то вже не було в кого допоминатися дров. Валялось трохи соломи і кінський послід.

Нарешті ще кілька слів за кумів. Ціле село називало Матвійчиху і Матвія кумами. Бо коли рахувати на кожну дитину тільки дві пари кумів — куми перші і куми другі, — то вже маємо вісімдесят душ. А ще ж були часом і треті куми. Кумівство — це один із найкращих інститутів християнства. І всі нехристияни мали б запровадити в себе цей інститут. Хоч у наших піснях кум і кума трактуються не зовсім поважно, то на це не треба зважати.

Це наслідок того, що не завжди куми виконують свої обов'язки. Хрещений батько і хрещена мати мають дбати за своїх похресників, як за власних дітей. Власне кажучи, в християн не повинно бути ніякого сирітства.

Знищивши християнство і разом кумівство, большевики запровадили велике сирітство. Безпритульні, урки і всякий блат — це суть їх програми. Матвійчишині куми не забували за своїх похресників. Одні поперед других старались за них. Ті скинулись на штанці, ті на сорочку, ті на шапчину чи чобітки, і так справджувалась стара правда:

„Дасть Бог діти, дасть і на діти”.

Коли старші хлопці підросли, була вже революція і велика колотнеча. Насамперед почав бушувати в нас корпус великої розпусниці Жені Бош. Валився старий світ, а разом із ним валилося виплекане віками милосердя української людини. Не стало любови. В очах запалала ненависть, у думках зароїлися лихі намісли, а руки стали чинити грішні діла. Московська наука, підперта численними Ваньками Сокрушиловими, розхитала старі благодні традиції.

Але вона не зачепила родини Матвія Галагузи. І коли прийшли українські козаки, а трохи згодом стрільці січовії, Матвійчишині діти, від найстаршого Андрунька до найменшого Федюші заспівали:

„А ми тую червону калину піднімемо,

А ми нашу славну Україну, гей-гей розвеселимо!”

А далі..

Що було далі, може напишу іншим разом, бо набігають на очі сльози, і я не бачу, що пишу.

САВКА БУЛАВКА

Звався він Савкою, а як на прізвище, то ніхто не знав, ані він сам. Об'явився в Смілі ще молодим парубком. Зайшов до господаря попросити хліба. Побачивши здорового хлопця, господар спитався, чи не став би він на службу в нього.

— А молочної каші дасте? — запитав хлопець.

— Чи дам, кажеш, каші? — перепитав господар, непевний, чи добре почув.

— Еге! Тільки молочної!

— То так любиш молочну кашу?

— Ого!

Господар усміхнувся:

— Ну, то вже дамо, коли так.

— А багато?

— Як будеш добре справлятися, то дістанеш досить.

— Буду! Побачите.

— А вмієш косити?

— Ого!

— А молотити?

— Ого!

— А як називаєшся?

— Савка.

— А чий ти?

— Наш.

— Добре „наш”, але чий „наш”?

— Та наш.

— Звідкіля ж ти?

І цього питання Савка не зрозумів. І на тім скінчилось, і ніхто в Смілі не знав, звідкіля той Савка і чий він. Але господар придбав доброго робітника, бо Савка робив, як то кажуть, за трьох дурних. Доглядав худоби, давав у свій час їсти й пити, чистив хлівни, а поза тим працював у клуні: молотив, віяв, носив міхи, різав січку, робив околоту, тощо. Коли треба було, направляв пошиття на будівлях. Але за те щодня мусіла бути йому каша, все одно яка: гречана, ячмінна чи пшоняна. Це була головна їжа Савки, його ласощі. За молочну кашу Савка міг віддати всяку іншу їжу.

А з того часу, як на господарстві появилася Савка, вся домашня звірина почула над собою міцну руку. Вже не було так, як бувало колись, що не вспе чоловік показатись на тоці, як уся звірина кидається до нього і на всі боки вимагає їжі, і чоловік не міг обігнатися, хоч кричав, кляв і копав ногами. Тепер почалось нове життя: життя порядку й дисципліни. І цей новий лад установився відразу, без жадної попередньої науки й принуки. Починаючи від старого коня і кінчаючи найдрібнішим курчатком, усе без найменшої проволочки виконувало волю Савки.

Відома річ, що найбільш непослушною і настирливою твариною в господарстві є кури: гони їх сто разів, вертаються назад, не показуючи найменшої ознаки якоїсь ніяковости чи сорому. Здається, вони не мають пам'яті. У кожному разі не мають сорому. Але коли Савка, викинувши на тік полову чи послід від провіяного зерна, закликав: „Ко-ко-ко-ко!”, то всі кури, де б вони на той час не були, близько чи далеко, чи аж на самім кінці великого городу, летіли на тік, мов навіжені. Господиня могла кликати тих самих курей аж до хрипоту, а такого ефекту не досягла б ніколи. Коли кури видзьобували з полови зерно, Савка стояв збоку і дивився. Його присутність надавала цілій події характеру великої врочистости. Кури не клювали тоді одна одну, не чубились, не киркали, а поводитись чемно, поважно й солідно; навіть півень держався не так бундючно, як то буває звичайно, і скромно дзьобав скраю. Коли ж Савка бачив, що кури видзьобали вже все, то вимовляв тільки одне слово: „Киш!”. А наслідок був такий, наче між курей упала бомба: вони відлітали, розчепірівши крила, і в одну мить зникали, не знати куди. На тоці лишалося від них тільки трошки пір'я, а Савка згортав полову на своє місце. Ані одна курка не була на заваді.

Мабуть, слово „киш” не всі люди вимовляли однаково, і не кожна вимову цього важного в господарстві слова кури розуміють. Савчина вимов-

ва належала, либонь, цілком до курячої мови. Але Савка вмів не тільки по-курячому. Він умів і по-собачому, і по-свинячому, і по-кінськи, і по-котячому. Умів так гавкати, так гарчати і так скавуліти чи заводити, що не можна було цих його репродукцій відрізнити від справжніх собачих. Не тільки люди не пізнавали, хто скавулить, собака, чи Савка, але навіть самі собаки помилялися. Доказом цього міг бути, наприклад, той факт, що коли бувало Савка завие серед темної ночі по-собачому, то відзивалась уся собачня надokoла і починала собі завивати. І тоді не знати було, де Савка, а де собаки, і хто власне вие, і чи Савка ще вие, чи вже перестав. Так само досконало Савка гавкав, і за це діти прозивались з нього:

„Савка-булавка

Через тин гавка!”

Коли першого соняшного дня весни Савка випускав з хліва телятко, і воно, задерши хвоста, брикало по подвір'ї, то треба було подивитись на Савку, яку радість він мав. Савка ставав десь скраю, щоб не заважати теляті проробляти свої вибрики, дивився на нього гарячими очима, і коли воно пробігало коло Савки і підкидало задом, то чути було глибоку, ніжну октаву, наче десь отут недалечко, за плотом, хтось потягнув гармонію, надавивши на найглибші басы. Це так обзивався до теляти Савка. Цілком такий самий акорд видавала й сама матка теляти, коли воно пробігало повз неї.

Обидвоє вони мали однаковиський голос і обидвоє відчували однакову радість, дивлячись на брикунця, а в очах їх світилась однакова любов до дитини; але мені хочеться думати, що Савчина любов була таки більша! І тоді на Савчинім господарстві було вельми радісно й соняшно.

Але за тиждень-два приходив жид-різник... У бруднім, блискучім од лепу і засмердженім халаті. Він накидав на шию теляті мотузку, брав його за хвоста, підривав догори і виволював на вулицю, де й зникав. Корова жалібно мукала. Савка ходив, як туча.

Тоді на Савчинім господарстві було сумно. І було тихо, як по похороні. Жадна тварина не відважилась подати якийсь голос. Тільки мати час від часу, не мігши витримати ваги розпуки, мукала. Тоді Савка підходив до неї, клав їй на шию руку і потішав її своєю глибокою, ніжною октавою. Корова випускала велику сльозу.

А вночі Савка не витримував. Розпука була занадто тяжка, і він виливав її в звуках. Тими самими звуками відповідала йому з хліва скорбна матка.

Савка ненавидів різників і ненавидів їх довгі, брудні і засмерджені халати. Коли побачить десь такого різника, то закрадався ззаду і несподівано, над самим вухом гарчав по-собачому. Той верещав не своїми голосами і тікав на зламану голову, а Савка реготався на всю Смілу. Але Савка

не мав серця і до людей. Не радо з ними зустрічався. До хати заходив тільки тоді, коли треба було принести дров чи води, чи з'їсти молочну кашу. До церкви також мало коли заглядав. І до сповіді не ходив. Раз тому, що не відчував у ній ніякої потреби, а подруге, сам піп, коли одного разу господар привів Савку сповідатись, не дав йому сповіді і сказав, що Савка дурний, а дурні, мовляв, ніяких гріхів не мають, бо грішать тільки розумні люди.

Але раз на рік господар голив Савку, а господиня давала йому чисту одежу, і Савка йшов до церкви. Це бувало на Великдень. Побачивши в церкві Савку, люди переставали молитись, забували за Службу Божу і, розступившись, пропускали його на самий перед. Там Савка купував цілу жменю тонких, біленьких свічок і звідти обходив усі свічники. Люди з напруженою цікавістю пильнували за ним. Коло кожного свічника Савка спинявся й пильно приглядався до образу. Коли це був святий, то Савка засвічував свічку. Коли ж свята, то крутив головою і відходив далі. І тоді навіть найбільш богомільні і поважні люди не могли стриматись, щоб не усміхнутись, прости Господи. Потім довго говорилось по Смілі, як Савка світив великодні свічки.

По цих свічках було видно, що Савка мав якусь нехоть до жіночого роду. І справді. Савка уникав зустрічі з жінками і старався навіть із

господинею менше стикатись, а коли вже було конче треба з нею говорити, то відвертав набік голову й дививсь кудись у сторону. Мабуть, із тієї самої причини ніколи не спав у хаті, а завсіди, літо чи зима, в клуні. Літом на сні, а зимою в глибокій дірі, що її вибирав собі в купі перемолоченої соломи. Коло отвору спав собака. Там вони вдвійку перебували найхолодніші ночі. Даремно лютував мороз, намагаючись вигнати Савку з-під соломи. На клуні тріщали крокви з бантинами, у стінах дилі; на близькім Тясміні стріляв з гармати лід і коловся на кілометри, а до пролизів примерзала риба, але Савка спав, як забитий, тільки пара диміла з діри, стояв туман над купою соломи, а сама солома обростала срібним мохом.

2.

Від часу до часу Савка робив у Смілі дивоглядь. Напивався і співав. Рідко це бувало, але бувало. Коли ж приходив той час, Савка брав головку часнику, добрий окраець хліба, шмат сала, у шматинку соли і йшов до міста. Там десь напивався. А вертаючись додому, співав. Багато пісень не співав. Тільки одну, і то весільну. Співав, як одного разу зібрались у лісі звірі, птахи й комахи і вчинили раду, щоб їм женити. Мабуть, якась туга примушувала Савку співати весільної. Може туга за жінкою... І співав Савка, як не співали найліпші

барди. Ціла Сміла може про це посвідчити. Починалась пісня з того, що

„Посадили ведмедя
За тисовим столом,
Стали раду радити:
Кого ж би нам женити?“

Савка співав так, наче сам брав найгарячішу участь у цій нараді, і голос його був важкий і заклопотаний. Але скоро вдалося питання розв'язати, і Савка бадьорим голосом ознаймував:

„Оженимо заяця,
Хорошого молодця,
Щоб той зайчик не брикав,
Щоб той зайчик жінку мав.“

При цьому було чути, що сам Савка гостро осуджував поведінку брикливого заяця.

„Кого ж йому дати? “

Знову заклопотаність у голосі Савки...

„Куну молоденьку!“

Але тут постала перешкода:

„Сидить сова за столом,
Набралася злости:
А ти ж мене перший сватав!
Гей, ти, куцохвостий!“

Однаке, протест сови рада не взяла в рахубу й таки справили весілля.

Зарізали комара,
Наробили м'яса,

А ворона старо-жона
На те м'ясо ласа”.

Були й музики:

„Соловей скрипистий,
А гоголь басистий,
А горобчик, жвавий хлопчик,
Та й не знав, де сісти”.

Як звичайно, не обійшлося на весіллі без бійки. Бо

„Мушка напилась,
Хрущика побила.
Як утяла попід ніс,
Аж розпустив крила!”

За це була зараз же покарана, бо
Пан павучище
Учинив судище:
Спіймав мушку за крильця,
Повішав в димищі.
— Будеш, мушко, знати,
Тее пам'ятати,
Як то пана Хрущинського
В рило витинати!”

На жаль, весілля довго не тривало, бо
„Надлетів пан Ястребський
З своїми дружбами
Та й розігнав весілля
Темними лісами.”

Оцю пісню співав Савка зацораз, коли, напившись горілки і закусивши головою часнику,

півбуханком хліба і шматком сала, вертався до-
дому. Пісня лунала на цілу Смілу й волікла за со-
бою галайстру дітей, що, роззявивши роти, з на-
пруженою увагою слухали оповідання про події
на весіллі. Деякі місця в пісні викликали в дітей
спонтанний регіт, наприклад, клопіт горобця, що
не знав, де сісти, і особливо бійка мухи з хру-
щиком:

„Як утяла попід ніс,
Аж розпустив крила!”

Тут діти, всі без винятку, навіть жиденята,
верещали від задоволення. Часом цього вереску бу-
ло Савці забагато, і він обертався і пускав на них
голосне „киш”, або гавкав, або дмухав, як розлю-
чений бик. Діти розсипалися, а Савка співав далі.

Удома чекала на Савку вся домашня звірина.
Ще Савка був далеко, як вона вже чула, що сталось
щось незвичайне. Кури збігалися до тину й просу-
вали на вулицю голови, свині переставали рохкати
і рилами впиралися у тин, коні стригли вухами, ко-
рови повертали голови в той бік, звідки чувся
Савчин спів, тільки собака вдавав, що він щось ро-
зуміє, але це була неправда, бо раз-у-раз крутив
нервово хвостом і махав вухами. Все живе чуло
Савчин голос, але не розуміло, що з ним сталось,
і було здивоване. А коли Савка приходив, то все
з переляку тікало. Але даремно, бо Савка не був то-
ді злий. Навпаки. Він підходив до корови чи до
коня і гладив, і пестив, і щось промовляв. Німина

покірно слухала, але зараз же прожогом тікала, коли Савка відступав і підходив до другої скотини. Мабуть, лякав її горілчаний дух, приправлений головкою часнику.

Потім Савка спав. І тоді було навколо дуже тихо, звірина мовчала і ходила навшпиньках...

І таке тривало довгі роки.

3.

Аж прийшла пора будувати „новий, щасливий світ”.

Мабуть, спершу Савка не зауважив ніяких змін. До того, що робилось надокіла, поза його господарством, він і так ніколи не був цікавий. Всі його інтереси купчились коло його найближчого товариства: коней, корів, свиней і т. д. Їх життя, а разом життя рослин на городі, в саду, в полі наповнювали всі дні його існування щоденною працею і щоденним клопотом. Що робилось далі, було Савці байдуже, або ліпше сказати, не було вже в Савчиній душі місця для того. Найдалшою околицею, куди ще часом сягала його цікавість, були сусідські городи, що межували безпосередньо. Часом Савка ставав коло паркану й дивився, що й як росте в сусіда. Але якогось більшого інтересу до чужого не мав.

Савка не знав, що природа всього живого на світі є зовсім інша, не така, як у нього. Він не знав, що кожна живина, а особливо та наймудріша, наповнена гострою цікавістю до чужого добра і при тому невичерпаною безоднею захланности, того гону, що йому нема і не може бути ні кінця, ні краю. Цього простодух Савка не знав, як того не знали і багато мудріші від нього. І тому, коли поза межами його господарства розпочалось будівництво нового світу, то Савка далі жив своїм життям, далі доглядав свого домашнього товариства, годував його, напував, чистив йому хліви, порався коло землі і щодня їв свою молочну кашу, здебільшого гречану, трохи рідше пшоняну, а ще рідше ячмінну.

Деякі речі все ж таки відривали часом його увагу від тих господарських інтересів. Це було тоді, коли до його вуха долітали виляски стрілів, чого перед тим Савка не чув і що тепер траплялось раз-у-раз чи день, чи ніч. Це його дивувало, особливо вночі, коли має бути тихо. Що тоді думав Савка, не знати. У кожному разі він не догадувався, що це стріляли в старий світ, найбільше в людей, або просто в небо, коли не було чогось ближчого, а напрасна охота стріляти не давала спокою.

Особливо здивувала й прикро вразила Савку одна, до того ще невидима річ: той різник, що приходив колись у смердячій халаті і забирав телята, ходив тепер, наче вояк, обвішаний револьверами,

в ременях, у високих чоботях, а за ним поспішало кілька парубчаків з рушницями. Савку збирала охота підкрастись ззаду й гавкнути над різником, щоб затріпав руками й ногами і кинувся на зламану голову тікати, а тікаючи, щоб погубив свої прикраси, але на перешкоді був провід.

З бігом дивних речей ставало все більше й більше. А нарешті одного дня сталось щось зовсім незрозуміле. На обійстя впали якісь озброєні люди, перетрясли хату й комори і забрали муку, гречані, пшоняні й ячмінні крупи, діжі сала й сиру. Господар просив, господиня ламала руки й плакала, щоб не брали, або бодай щось трохи залишили, але їх не послухали, ба, навіть ще на них кричали й грозили. Потім прибули по друге. На цей раз вибрали з кадовбів і засіків усе зерно. А далі, за третім разом, відігнали коні, корови, свині і переловили курей. А потім прибули ще раз і забрали вже самих господарів. Більше їх Савка не бачив. А коли забирали, то напхалось напхом повне подвір'я людей, як на весілля. Притягнули й Савку. Ті, що там верховодили, кричали до людей, показуючи на Савку, а люди плескали в долоні, акурат як то буває на весіллі, коли грають музики і молода з молодим танцює. Тоді ж сказали Савці, що він нарешті дочекався волі, що вже не будуть знущатись з нього ні господар, ні господиня, бо від того дня він стане сам господарем на цілому госпо-

дарстві, а його мучителі підуть туди, де козам роги правлять.

Новий господар став на господарстві сам, як палець, якщо не рахувати собаки й кішки. Хата ззяла пустокою, комори й хліви теж. А трохи згодом пропало з хати все, що можна було винести: горшки, миски, столи, стільці, лави, ліжка, скрині, тощо. Лишилися голі стіни, стеля й покрівля. Але й вони не довго простояли. І вдень, і вночі щось коло хати тріщало, падало, сипалось, і за короткий час на тому місці, де була хата, виднілась тільки глиняна долівка. Потім розібрали й рознесли хліви. А потім прийшла черга й на клуню, де мав свою обитачню новий господар Савка.

Її так само розібрали й рознесли. Робили це помалу, не відразу, але що далі, то швидше, аж поки не виважили останнього стовпа. Тільки купи соломи, де було Савчине леговище, не мали серця зачепити. У тій купі жив Савка й далі. Чим він живився, сам Бог тее знає. Мабуть, було йому голодно, бо раз-у-раз було чути собачий завід. То завивав Савка, а собача вулиця підхоплювала його жалі і трубила на цілу Смілу, нарікаючи на новий світ. І не знати було, хто виє, Савка чи котрийсь собака, і де Савчин голос, а де собачий.

Новий господар, що вмів колись багато скотини обійти й нагодувати і всяку правду їй дати, не міг тепер одному псові ані шкуринки хліба кинути. Пес перешукав усі смітники, переґриз усі

старі й давно пересохлі кістки, пожм'якав де які попав скоцюрблені шматки ременю, поковтав усе, що далось, а коли вже й того не стало, подався до Сміли. Тільки приходив до Савки ночувати. Часом бував покусаний, шкура на нім звисала клаптями, і червоніли рани, що їх собака зализував. Новий світ і собакам не був на руку, і вони почали казиритися. Вся Сміла наповнилася скажениною. Тоді і Савчин друг сказився. Люди казали, що він і Савку наникав. Чи так воно, чи ні, але після того й останнє товариство Савчине розпалося. Скажений собака побіг вулицями Сміли і вже більше не вернувся, а перелякана кішка втекла й також більше коло соломи не показувалась .

4.

А скоро по тім прийшов і Савці кінець. Сталось це серед білого дня, коли на небі грало сонце, а на торговиці в Смілі шуміло віче, де одні говорили, а другі раз-у-раз плескали в долоні. Говорили дуже голосно, з частими вигуками, і висока дерев'яна амбонія здригалася під промовцями, що доказували свою правду не тільки голосом, але й руками і ногами. А густий натовп довкола амбонії нестриманим ревом і далеколунним плескотом у долоні давав промовцям знати, що він їх правду приймає з надхненням.

Все було добре, аж раптом вглянули люди, як

здалеку женеться в напрямку торговиці якийсь чоловік, а за ним слідом і не відступаючи котяться клуби й паклуби порохів. Громада перестала слухати промовця й повернула голови в бік чоловіка. Віддалення між нею й чоловіком швидко зменшувалось, і скоро вже можна було розпізнати, хто біжить.

— Савка! Савка! — почулось скраю.

Ця вістка швидко пробігла здовж натовпу, і на обличчях заграли усмішки. Цікавість до Савки відразу відвернула всю увагу слухачів від промовця, і той своє захоплення випускав уже в пусте повітря. А Савка гнав просто до натовпу. Уже здалеку виглядав страшно. Довге, розпатлане волосся збільшувало голову до чудернацьких розмірів і надавало бігцеві вигляду потвори. А за кілька хвилин Савка був уже так близько, що крайні могли побачити його обличчя. І тоді вирвався з гуці крик:

— Савка сказився! Савка сказився!

Громада відразу хитнулась. Крайні почали тікати, за ними другі, за другими дальші, і незабарки, цілий натовп гнав уже в усі боки, покинувши на призволяще і амбонію, і промовця на ній.

І не вспів ще промовець збагнути, в чому річ, як Савка домчав до амбонії, з цілого розгону вдарив у підпори, дерево затріщало, і все разом із підніжжям, поруччям і приступцями гупнуло на землю, перекинувши через повітря самого промовця.

Промовець розтягнувся на землі, Савка кинувся на нього, вхопив за чоботи, підірвав догори і з цілого розмаху вдарив об розбиту амбонію. Щось тільки кевкнуло, а Савка ревнув, підхопив промовця знову, дмухнув ним ще раз і... пігнав далі. Коло амбонії залишилось тіло, загнане поміж дерев'яні обламки, животом до землі, а обличчям до неба.

Куди побіг Савка і де він дівся, ніхто не бачив. Влада кинула в усі кінці міста загони міліції й червоної гвардії, шукаючи за Савкою, але не знайшла й сліду по нім. Частина озброєної сили облягла купу соломи, де було Савчине лігво, постріляла її з кулемету на мерву, потім розбурила багнетами, але Савки й там не було.

СКІЛЬКИ КОШТУЄ ПОЕЗІЯ

(оповідання А. В.)

Маю одну сильну звичку. А може це не звичка, а чистий атавізм. Коли потребую щось купити, то шукаю жидів. Але тільки своїх, українських. Так робив мій батько, і так, мабуть, робив мій дід, і прадід, і взагалі всі мої попередники, відколи жида на Україні. І це добра звичка. А добра тим, що з жидами можна до-схочу і до-зволу торгуватись, і кожного жида можна легко переконати, і кожного можна переторгувати, а коли кінець-кінцем переплатиш, то бодай знаєш, що не дурно пропали гроші, бо висотав із нього останні жили.

А жид-купець ніколи на вас не гнівається, не сердиться і не злоститься, нехай би ви йому не знати що говорили. Тільки коли скажете йому, що його сусід Мошко продає значно дешевше, то він підскакує і починає на чім світ стоїть клясти того Мошка.

— Мошко? Отой пархач? Отой христопродавець? Та ж то останній злодій! Та ж він продає...

знаєте, що він продає? Ви тільки мене спитайтеся, то я вам скажу (і шепче на вухо). Оце він продає, злодій! Бодай він не дочекав шабашової свічки! Бодай йому вирвало що наймиліше! Бодай...

І так далі. Наше молодше покоління ніколи, бідне, не чуло, як жидівські купці проклинають і паплюжать один одного, і не розуміють цієї поезії. Так само, як ми не розуміємо поезії черг, поезії стояння впродовж цілих днів і ночей перед большевицькими кооперативами. Для нас ці черги — жах. А для них — джерело солодких переживань, повне романтики. Купив, чи не купив метер перкалю, але настоявся, наговорився, натулився, набіймався і націлувався по самі вуха, незалежно від того, чи на дворі бушувала завірюха, чи припікало гаряче сонечко, чи блискали блискавиці, чи перунили перуни.

— Ви би, громадяни, йшли собі десь у куці з тими ніжностями! — скаже, бувало, заздрісний сулід. — Знайшли, де робити сімейні сцени!

Але не буду про це говорити, бо я наставився на щось інше.

Мені треба було купити оверковт, або кажучи по-старому, пальто чи плащ. Щоб не було ні так, ні сяк і щоб не дратувати ні східняків, ні західняків, писатиму „оверковт“, а наших мовних пуристів проситиму, щоб не тільки чистили мову, але й придумали якесь чистеньке слово на „оверковт“, нехай би ми не позичали в чужинців. Від себе пропо-

ную: нахолодник, назимник, напростудник, щоб відразу було ясно, яку ролю відіграє ця одежина.

Отож, треба було купити оверковт. Я особисто не бачив нагальної потреби в цьому, але моя дружина сказала, що треба, і цим відразу й дефінітивно була вирішена ціла проблема. Свій старий оверковт я почав носити ще не так давно, щойно в Мітенвальді. Можна було його ще носити та й носити, але біда в тому, що став занадто тяжкий. Щороку дружина підшивала на зиму свіжу вателіну, накладаючи її на стару, щоб було тепліше, і за кільканадцять років тих накладок набралось стільки, що стало тяжко дихати. Старість не радість. І тоді сказала моя дружина:

— Годі! Вже голка не лізе. Здамо його до Ліги, нехай піде до Європи, а тобі купимо новий.

Ця постанова запала на початку минулої зими. І з того часу ми безнастанно обговорювали справу та всі її деталі. Я натискав на те, щоб новий оверковт був легкий, а дружина на те, щоб він був широкий і щоб можна було підшивати вателіну. При слові „вателіна” я кивав головою і скеровував очі кудись в неозначенім напрямку.

— Ну, ну, не сперечайся! Без вателіни ти не можеш, бо відразу простудишся, а ми не маємо грошей, щоб дурно на докторів викидати, — казала на це дружина.

Коли настала осінь, і стали наблизатися холодніші дні, прийшов час на реалізацію нашого на-

міру. Це треба було зробити ще перед тим, як у вітринах появляться Сантаклоси. Бо коли моя дружина побачила була вперше в крамниці червоно убраного хлопа, з кошлатою ватяною бородою, з рум'яним обличчям, що зраджувало неабиякого майстра випити, і коли довідалась, що це ніхто інший, як Святий Миколай, отой самий, що дав нам правила віри, то перелякалась, почала хреститись і втекла від крамниці. Вдома ціле пополудне плакала й питалася мене, куди ми приїхали?

— До Америки, — кажу, — а ти не дуже тим переймайся, бо коли християнам можна випускати на сцену такого самого Сантаклоса та ще в товаристві нечистої сили, як ти бачила в Європі, то чому купцям не можна зробити з нього шабесгоя? Колись він бив по ланітах невірного Арія, заступаючись за Сина Божого, а тепер у подяку за це зробили з нього блазня (прости, Господи!), вихали йому в середину якесь цигикало, пустили туди кілька ватів електричного струму, і Святий Миколай махає цілий день головою, кланяється всім Аріям і рукою запрошує їх до краму. Купці вміють угамувати кожну віру. І до кожної віри вміють пристосуватися...

Від того часу, на початку зими, коли настають Сантаклоси, моя дружина не ходить купувати. Сидить дома, бо боїться, щоб не вдарив грім із ясно-го неба.

Коли прийшла пора, ми вирушили купувати оверковт. Нашим першим завданням було знайти жидівський торг. Ми ходили від крамниці до крамниці. Але не заходили до середини, тільки ставали перед дверима і буцім то розглядали вітрини, а тим часом косооком поглядали до середини, чи нема де жида. Не завсіди можна розібрати, де жид, де айриш, а де інша віра. А дуже замериканізовані жиди не варті нічого. Бо з ними не можна ані розговоритися, ані поторгуватися, і пропадає вся поезія і вся романтика торгу. Шкода грошей. Питаєшся такого жида, чи він уміє по-нашому, то він каже „абісел”, але сипить по-американському. Аж у третій чи четвертій крамниці ми нагляділи правдивого жида. Все було, як треба, тільки бороди бракувало.

— Доброго здоров'я, золотий земляче! — привітався я, влетівши до середини і вже з порога простягаючи руку.

— А, дорогі гості! Яка радість! Що Бог дає: гора з горою не сходиться, а добрі люди завсіди зійдуться! — і купець потиснув нам руки і запросив ближче.

— А звідки, земляки?

— З Києва.

— Ой, і я з Києва. З Подолу. Пам'ятаєте Олександрівську вулицю?

— Голубчику! Та як би не пам'ятав? Та ж я там у вашого батька купував свої пальта. Прекрасні

пальта! Думаю, що в його сина знайду собі також щось путяще. А давно ви звідтіля?

— Двадцятого року втік. Через Румунію.

— О, то ми з вами рідня, бо я теж двадцятого, тільки через Збруч. А як вам тут живеться? Правда, таки немає краще та й немає ліпше, як у нас на Україні?

— Ой, чоловіче, і не кажіть, бо як згадаю, то мені плакати хочеться. Пригадуєте Хрещатик, Царський Сад, Купеческое Собрание? А бачили ви Садовського грати „Жидівку Вихрестку”? Бувало... та й що казати, пропало!

— Пропало... А я оце зайшов до вас, бо побачив свого чоловіка. Думаю собі, знайду, може щось побачу доброго. А жінка каже, може б його оверковт купити, бо цей уже трохи зносився. Я так дуже того оверковта не потребую, але якби щось знайшлося доброго, то чому ні? Але, дорогий земляче! Кажу вам згори: жадної американської тандити! Ані не показуйте, бо нагніваюся і відразу втечу. То кажу наперед. Маєте старокрайові матеріали?

— Ха! Та чого б я тут сидів, коли б не мав? І матеріали, і робота старокрайова, київська. А який саме оверковт потребуєте?

— Головна річ: легкий і відразу теплий. Щоб не треба було підшивати вателіну. А решта ерунда.

— Досить. Уже знаю.

І купець кинувся до вішаків. Перебравши кілька штук, зняв один оверковт і надягнув на мене:

— Як улитий! — сказав радісно.

Одежина справді була нічого собі. Тільки дружина сказала, щоб дав на один нумер більший.

— Єсть!

І я дістав ширший оверковт.

— А що править? — питаюся.

— Що править? Зараз подивимось. Я того не можу пам'ятати, — і купець подивився на цидулку коло рукава.

— 129.95, але для вас, дорогий земляче, тільки за сто. І нікому не кажіть. На вас я з радістю втрачу, а свою кривду відіб'ю на якомусь айриші, трясця його матері.

Шануючи старокрайові традиції, я запропонував половину: 50!

— Ха-ха-ха — розреготався купець. — Дай вам, Боже, здоров'ячка, вмієте жартувати. За це вас люблю. То по-нашому. Аж дух радується! А пригадуєте театр Садовського? Як він грав „Жидівку Вихрестку“, як він її грав! Нехай Америка десь сховається.

І після цього земляк підійшов до мене ближче і стиха спитав:

— Хотите купити?

— Дуже хочу!

— Не порахую вам податку. Вже? Сто без податку.

Але я не з тих, що відразу подаються. „На це ще маємо час”, сказав я собі твердо. І рішуче замотав головою. Купець перекрутився і кудись побіг. Але зараз же вернувся, підійшов ще ближче до мене і на саме вухо прошептав:

— Хочете купити?

— Дуже хочу!

— 99! І кінець, і більше не говорю. Але як той Садовський грав її, ту нещасну „Жидівку Вихрестку”, як він її грав! Ніяка Америка того не докаже. Куди там! То маю замотати?

Я замотав головою. А тоді жінка взяла мене за рукав і потягнула на бік.

— Може б ми вже купили? — сказала мені пошепки.

— Та де! Допіру починається. Я ще з ним поторгуюся.

— Та яке пуття торгуватися? Вже він і так багато спустив. Більше не спустить. Давай гроші і нехай на тім буде кінець.

— Спустить! Побачиш. Колись я купував на Подолі гаманець. Жид заправив 35 копійок, а я йому копійку. Він підскочив аж до стелі і спустив за 25. А я копійку. Тоді він спустив на 20, а я знов копійку. Він знов підскочив і спустив на 19, а я знов своє. Жид скакав і крутився і віддав гаманець за три копійки! І цей віддасть. Така їх доля.

Жінка тільки стиснула плечима.

Тоді я сказав купцеві:

— Ми порадилися із жінкою і побачили, що сватами не будемо. Бувайте здорові. Шкода мови, — і наставився відходити.

Купець кинувся до нас, перегородив жінці дорогу і сказав:

— Мамо рідна! Беріть уже за 98, але не мучте мене так. Ваш чоловік, дай йому Боже здоров'ячка, любить торгуватися і добре робить, але ж тут нема за що торгуватися. За ці гроші можна той оверковт уночі купити, із закритими очима. Таж усього-на всього 98.

Але нічого не помогло. Мусів був спускати далі. А коли він спустив до 95, ми таки вийшли. В перший раз. На вулиці жінка дуже присікалась до мене, бо вона має м'яке серце, і їй більше шкода жиди, ніж мене. Але я сказав їй:

— Слухай, мамо! Я тобі роблю все, що хочеш. Ніколи не сперечаюся. У всьому слухаюся. Але вибач: вже коли я маю жиди в своїх руках, то навіть рідна жінка не примусить мене покоритися їй. Тут я пан! І прошу мені не перебаранчати.

Ми виходили й заходили кілька разів. Поезія торгу захопила і мене, і купця. Він двадцять разів питав мене, чи я хочу купити, і я двадцять разів запевняв його, що дуже хочу. По дорозі ми розібрали увесь зміст „Жидівки Вихрестки”, і кожного разу він востаннє спускав одного доляра, аж дійшов до 80. На цьому пункті поезія спинилася, бо я сильно охляв. Старість не радість. Навіть від поезії втом-

люється. Е, як би так пару десятків років назад, ми ще поторгувались би. Але тут ще жінка... Від того торгу дуже посіріла, тільки губи червонілися.

Та правду сказати, я таки сам побачив, що висотав із жида всі його заробітки, всю додаткову вартість того оверковту. І рішив здатися. Купець запакував до коробки мій мітенвальдський оверковт, узяв із мене 80 долярів, і в новому оверковті я вийшов на вулицю. Із радості зідхнув і перехрестився. Мав задоволення повні груди.

І на цьому скінчилось би, якби лиха година не наднесла знайомого.

— Ого, преобразився еси! — вигукнув він, побачивши на мені нову одежу. — Капут Мітенвальдові! Обнова.

— Обнова, то обнова, — кажу, — а вгадайте, що коштує. Ніколи не вгадаєте.

— Ну, — каже — тепер ціни шалено підскочили, то заплатили з 50 долярів, не менше.

— Чоловіче! — обурився я — ви з місяця впали? Знаєте, яка номінальна ціна? 129.95!

— То ерунда номінальна ціна. Скажіть ліпше, що заплатили.

— Всього-на-всього 80!

Знайомий вдарився об поли. А потім оглянувся і сказав:

— Ось зайдім до цього краму, — і показав на найближчу крамницю з одежею.

— Та навіщо?

— Зайдім і розвідаємо, що воно коштує. Не потребуємо купувати.

Ми зайшли. Знайомий показав на мій оверковт і сказав, що хоче й собі купити, але такий самий. За хвилику принесли нам оверковт.

— Якраз того самого сорту не маємо, але маємо ліпший.

— Знайомий одягнувся, обкрутився коло дзеркала, подивився на підшивку, показав її нам, потім знову до дзеркала, аж нарешті спитав, що коштує.

— 59.95 — була відповідь.

— А навіщо ще тих 95 центів? Чому так дуже докладно? А цей пан добродій заплатив тільки 50. То як то ви так торгуєте? Я того не розумію.

— Самі ж бачите, що наш матеріял куди ліпший. То ж не можна рівняти.

— Я не хочу ліпшого. Я хочу такий самий.

І ми направились до виходу.

— Беріть за 50! — гукнули нам услід.

Коли ми опинились на вулиці, жінка була біла, як стіна, тільки губи горіли, а наш знайомий сказав:

— Бачили? Чули?

Бачили й чули. Але він не бачив і не чув, скільки поетичних хвилин я пережив, поки сотню доларів збив на вісімдесят. Того він не чув і не бачив, матеріяліст американський.

ПЕРЕВОЗИНИ

Нарешті ми знайшли собі нове помешкання.

Власне кажучи, можна було зовсім добре залишитися і в старому, але власниця дому дійшла в своєму нахабстві до того, що вже не сила була терпіти далі.

Я особисто мало терпів, бо майже ніколи не бачився з нею. Уранці виходив на роботу, а по роботі лягав відпочивати, по спочинку вечеряв, а потім знов до ліжка. Але моя дружина часто зустрічалась із нею. На перших порах ці зустрічі були для обидвох сторін навіть приємні. Господиня ходила до нас, моя дружина до неї, розмовляли без перерви, разом ходили по всяке купно й одна одній розповідала про все, що з нею сталося чи не сталося за ціле життя. Найактуальнішою темою тих розмов були, звичайно, сердечні справи з молодих літ. У цьому, можна сказати, нема жадної різниці між старим і новим континентом, і треба дивуватися, що американці так дуже чваняться своєю модерністю.

Дружина переповідала мені все, що чула від

господині, не минаючи ніяких інтимностей, і кожного разу додавала:

— Бачиш, які ті американки!

Я старанно вдавав, що слухаю, бо ці речі давно вже знав напам'ять. Мабуть, друга сторона так само робила й так само говорила своєму чоловікові:

— Бачиш, які ті діпістки!

І той, мабуть, не дуже дивувався, бо знав ще перед нашим приїздом, що всі „переміщені персони” — злодії і розпусники.

Так проминуло два чи три роки, аж нарешті жінка сказала мені:

— Уяви собі, до якого нахабства дійшла та потвора!

— Котра потвора?

— Та ж наша баска.

— Або що?

— Каже, що до неї залицялися самі мільйонери! Не такі голодранці, як у старому краї. Але вона усіх їх — повідкидала. Кожний дістав гарбуза. Один через те повісився з розпуки, другий застрелився, третій розпився і проциндрив усі маетки, і взагалі всі зійшли на пси. А чому ж ви їх, питаюся, відкинули? Бо не припали, каже, до серця! А сама справжня мавпа. Курноса, очі, мов у щура, і груба, як чотири жиди!

— Ну, — кажу, — колись вона була, мабуть, тонша.

— Яка є, така й була. Горбатого могила направить.

— А ти може й про своїх женихів оповідала?

— Ні, слухала, як теличка. Якась дурепла буде мені хвалитися, а я маю мовчати!

— І сказала, що до тебе також залицялися якісь надлюди?

— Що я сказала, то вже моє діло. На мільйонерів, кажу, в нас ані не дивились, бо кожне знає, що чесна людина ніколи мільйонером не буде, а тільки гангстер. Від таких людей наші дівчата тікали. Не так, як тут. У нас мали честь благородні люди: барони, графи, князі...

— І може сказала, що вони до тебе залицялися?

— Що я сказала, то вже моє діло. А чом би не залицялися? Чи ж я вже така остання, що до мене князь не міг залицятись? Ти про мене, бачу, найгіршої думки.

— Та я нічого не думаю, але, здається, такого випадку не було. А врешті дайте мені чисту годину з тими женихами! — і пішов відпочивати.

— Отак найліпше. Їсти і спати...

Стало ясно, що далі так не могло тривати. Мільйонери з князями загострили ситуацію до того, що таки треба було змінити помешкання. І після довгих ходжень по муках, нам кінець-кінцем якось удалося знайти собі нову обитачію. Залишилося скластися і перебратися. І ось тут показалося, що це до чорта складна справа.

Насамперед виник великий клопіт із рухомим майном. Хоч своїх меблів у нас не було, зате за кілька років перебування в багатій Америці набралось стільки добра, що треба було цілий тиждень пакуватися. Самого скла — склянок різного калібру, слоїків і слоїчків — набралась повна комірчина. Коли я, бувало, радив жінці все це викинути на сміття, вона накидалась на мене, мов тигриця:

— Там, — каже, — під проклятим Сталіном люди не мають із чого води напитися, а ми тут будемо таке добро викидати на сміття? Ти Бога не боїшся, грішнику непростений!

На цей аргумент я не знав, що сказати, і здався.

А до цього майна долучилась ще спадщина УНРР-и, нагромаджена під час нашого перебування в таборах у Німеччині і щасливо перевезена до Америки. Цього майна жінка берегла, як ока в голові, хоч ніколи й нічого з нього не довелося вживати. Але була важна причина берегти його: у свій час треба було витратити багато неймовірних зусиль, старань, сліз і сварки з таборовими потентатами, щоб те все вирвати їм із рук. Ви це самі добре знаєте.

Серед того майна були речі, що ніхто не міг пояснити, для чого вони. Наприклад, довгі, циганські голки, на 10-12 сантиметрів кожна. Пригадуєте, яка гарячка була коло них? Нам пощастило дістати цілу пачку. Або залізні гудзики до московських

шинель, або вухналі до кінських підків, або така паста до воскування паркетів, немилосердно смердюча.

Із цією клятою пастою була навіть ціла трагедія. А почалась з того, що бандерівці скликали з'їзд. А для безпечности порозставляли по всіх альпійських горбах довкола табору вартові стійки. Проти цього напасні й непосидючі мельниківці повели чомусь шалену агітацію. Говорили на бандерівців таке, що ворон на хату не сів би. З цієї причини таборова поліція заарештувала купу переміщених персон, а решта переміщених поховалася по кабінах. Хто мав більший страх, утік у ліс. Тож простори між бльоками автоматично спорожніли.

І ось цією нагодою скористувалися магазинери, навантажили якимись паками трока й хотіли їх вивезти геть із табору, поки ніхто не бачить. На щастя, є на світі люди, що бачать кожного злодія і інтуїтивно та непомірно відчують усі його заміри. Такі люди знайшлися і серед таборян. Побачивши з вікон, до чого воно йдеться, вони на одчай душі повибігали надвір і просто до того троку:

—Що? Куди? Кому? На якій підставі?

Затримали трока, склали негайно делегацію і послали до команданта табору. Той дуже стрепенувся і зарядив слідство. Виявилось, що в тих паках було американське масло, волові консерви, конденсоване молоко, різні джеми і, що найважливіше, чудова паста із земляних горіхів — солодка

мрія кожної переміщеної персони. Усі ці продукти завернули назад до магазинів, а на другий день видали людям пасту до вилощування паркетів.

Я вже казав, що ця паста немилосердно смерділа. Бідна жінка мусіла була запакувати її в цупкий восковий папір і обклеїти з усіх боків паперовими опасками, щоб затамувати вбивчий дух. Тому власне ми не мали найменшого наміру це все покидати, як їхали до Америки.

На моє щастя, тепер це все добро жінка сама пакувала, бо не вірила мені. Я тільки в'язав пакунки. Вийшло їх сорок із гаком. Мало вийти більше, але я, крадькома від жінки, багато дечого повиносив до алеї, де воно моментально зникало. І жінка аж ніяк не могла викрити моїх злочинів. Коли ми врешті-решт склалися, я пішов і замовив трока. На лихо, всі троки були зайняті поточною роботою, і моє замовлення тільки записали до книжки, визначивши для перевозу вечір наступного дня, 5-ту годину. І це стало причиною багатьох дальших несподіванок.

Насамперед треба було розпакувати ковдри, подушки, тощо, щоб можна було якось переночувати. Але ні жінка, ні я не могли пригадати, у яких саме пакунках ці речі перебувають. І хоч, по правді сказати, головна вина за це лежала на жінці, бо вона пакувала, а я тільки в'язав, без найменшого обов'язку знати, що в'яжу, проте вся вина впала на мене, бо за кількадесят років нашого под-

ружнього життя якось так установилося, що я був у всьому винуватий. Навіть тоді, як жінці збігало молоко, а я робив на фабриці. Таке в нас звичаєве право.

Якби так на добрий розум, то треба було перед зав'язанням кожного пакунку гарненько списати всі його речі. Але цього не можна було зробити, і то з двох причин. Поперше, через те, що для деяких пакунків треба було би написати цілу біблію, стільки там того дріб'язку було, а подруге, серед нашого майна зустрічалися численні кавалки, що ми не знали, як вони називалися та як їх записати і для чого вони. Наприклад, був один прилад, чи пристрій, чи знаряддя, зроблене з плаского заліза; воно мало знизу вушко, а зверху з правого боку довгий ніс, зліва якусь закарлючку, а аж на самім чубчику гостру шпичку. Власне, не знати було, де йому низ, а де гора, де правий бік, а де лівий, бо ці категорії мінялися в залежності від того, за що ту річ держати. Одного разу вона нам зникла, і жінка казала, що її вкрала господиня будинку, і кляла її на чім світ стоїть. А підчас пакування цей прилад знайшовся. Коли я сказав жінці, що вона має на душі гріх, проклинаючи безневинну людину, то почув таке:

— Не вкрала тільки тому, що не бачила. А як би була бачила, то напевно б украла!

Була ще в нас кроляча шкурка. Лишилася від крілика, купленого під час мандрювання по Німеч-

чині від одного бавера. Крілика ми з'їли, а шкурку жінка висушила на сонці й сховала. Коли я казав, щоб викинуть її до нечистого, то дістав за це назву марнотратника й науку, що шкурка нам іще пригодиться. На щастя, вона мала повну рацію. Бо оце в одного з наших сусідів завелася дуже вредна собака, що безнастанно поривалася до нашого помешкання і дряпала лапою по дверях. Особливо, коли жінка варила чи смажила. Тоді жінка взяла й повісила над дверми ту шкурку від крілика. Як це собака побачила, то перелякалась дурна, заскавуліла і втекла і вже більше ніколи не наближалася до наших дверей.

Так само злодії. Хоч які герої, а перед кролячою шкуркою — пас. Кілька разів обікрали сусідів, а до нас не відважилися ні разу. Думали, що в тій шкурці захована пекельна машина! Бодай так казала жінка. Я думаю, що для цього не конче потрібна аж кроляча шкура. Вистачить будь-що. Навіть коробочка від сірників. От спробуйте.

Далеко поза північ нам таки пощастило знайти ковдри з подушками. При цьому більшість пакунків була порозв'язувана. Вранці другого дня ми все позав'язували назад, а після того почали шукати посуд для готування кави: кавника, кухликів, ложечок і всього іншого, а також цукру і самої кави. Ці тарапати спричинилися до того, що жінка рішуче відмовилась варити обід, і ми на обід пішли до найближчого ресторану. Але, не доходячи до

нього, жінка замахала руками й сказала, що нізащо не буде там обідати.

— Та чому? — питаюся здивований.

— Не чуєш, як смердить?

Я потягнув носом...

— Нічого особливого, — кажу, — запах, як запах. Заносить кухнюю.

— Перепаленою олією, а не кухнюю! І то пере-паленою сто разів. Це ж найбільша отрута. Якраз для твого шлунку. Нехай самі їдять. А ми підемо до іншого ресторану.

Та коло іншого були такі самі запахи. Пішли до третього. Так само. Коротко сказати, жінка не пустила мене ані до одного ресторану, бо всюди їй смерділо перепаленою олією. Витративши на ці по-ходеньки годину, або й більше часу, ми врешті по-радилися і вирішили купити кварту молока й булочок і так пообідати.

Та не довелося. Бо коли ми, вертаючись додому, завернули на свою вулицю, то побачили коло на-шої хати поліційне авто, а коло дверей поліцію і купу людей.

— Диви, жінко, щось у нашім домі сталося...

І ми приспішили кроки.

— Може наша баска повісилась, — сказала жінка.

— Це зіллячко не повіситься. Шкода мріяти.

І справді, вона не повісилась. Підійшовши ближче, ми побачили, що вона стояла поміж поліціями,

сильно розмахувала руками і щось говорила їм. А потім раптом закричала й показала на нас руками. Всі люди звернули очі в нашу сторону. Що за лихо? Мені відразу шибнула в голову думка, що цій причинній бабі стало шкода, що ми відходимо, і вона закликала поліцію, щоб нас не пустити. Та скоро показалося, що це було дурне припущення, а справа була значно гірша. Прийшовши на місце, ми довідались, що вона обвинувачує нас не більше і не менше, як у крадежі і грабунку її майна, а саме — меблів! Ми з жінкою тільки повитріщали очі, вчувши такий божевільний наклеп на нашу честь.

— То були ваші меблі? — гостро запитав нас поліцай.

— Які меблі? — перепитав я, нічого не розуміючи.

— А ті, що були у вашім помешканні, — впа-
ла в слово господиня.

Я захитав головою.

— Ми не мали своїх меблів, то все господарів, —
кажу до поліції.

— А на якій підставі ви їх забрали, коли вони
не ваші?

— Ми їх не забирали.

— Та як не забрали, — вскочила в слово зно-
ву господиня, — коли перед пів годинию приїхав
трок і все вивіз. Я не припильнувала, бо думала, що
маю діло з порядними людьми, а діпісти діпістами.

Ми з жінкою кинулися нагору до помешкання.

Справді, всі меблі зникли: столи, комоди, ліжка, канапи, холодильник, навіть ванна, а потім усі наші пакунки! Залишилися голі стіни.

— Ах, вони ж ідіоти! — крикнув я, заламавши руки. — Я ж їм ясно і виразно казав, що мають перевезти тільки пакунки. Ніяких меблів! А крім того, мали були зробити це о 5-тій годині, а не зараз, по дванадцятій. Ідіоти! Тепер треба знов платити, щоб перевезли назад. Але дідька пухлого я їм заплачу! Я не капіталіст, я бідний робітник. Пролетар!

Та поліція не дуже повірила в щирість моєї розпуки і закомандувала поїхати на нове помешкання. Забрали до авта мене, жінку і господиню. І погнала туди. А там ми наткнулись на свіжу несподіванку. Виявилось, що ті ідіоти не знайшли нашого нового помешкання і відвезли речі просто до фірми. Бо помешкання було не торкане, мало свої меблі, ті самі, що були там, коли ми наймали. Так само не було там ані одного нашого пакунку.

Тоді ми поїхали до фірми.

— Чому ви перевезли речі, не дочекавшись 5-ої години, як було умовлено?! — накинувся я на шефа фірми, влетівши до канцелярії.

— Які речі, містере? — перепитав мене шеф, не зрозумівши в чому річ.

Треба було роз'яснити все від початку.

Вислухавши мене, шеф подивився в книжку і сказав, що по наші речі приїде трок аж о 5-тій го-

дині і що він ще вчора дав відповідне розпорядження форманові.

— Та він уже забрав ті речі і навіть забрав меблі, а то меблі не мої, а господині. Я ж вам виразно казав, що ніяких меблів не маю, а що треба перевезти ті пакунки. А він узяв і перевіз меблі, навіть ванну відкрутив. Маєте все відвезти назад і то на свій рахунок. Я не буду платити за те, що ваші робітники не мають царя в голові. То нехай вам ані не сниться! Я не капіталіст, я бідний робітник, пролетар, люди добрі!

Шеф накрутив телефона.

За кілька хвилин прийшов форман.

— Навіщо ти, Майку, забрав речі цього пана, коли ти мав це зробити аж о 5-тій годині?

— І навіщо забрали чужі меблі? — додав я, — я не капіталіст, я бідний робітник, пролетар!

Майк спитався за мою адресу і подивився до свого записника...

— Ваші речі, містере, ми заберемо аж о 5-ій годині.

— Але ж ви вже їх забрали!

— Ні, ні! Аж о 5-тій годині. Рівно о 5-тій годині будемо там. Чекайте нас.

Я зробив великі очі... А поліцейай поплескав мене по плечі і сказав:

— То, Джеку, зробила інша компанія.

— Яка саме?

— Злодійська!

Сказавши фірмі, щоб уже не старалась, поліція відвезла нас на свою станицю. Там писар списав із нас протокол і сказав нам, себто мені і господині, заплатити по десять долярів, що ми й зробили. І дістали поквитування. І на цьому вся історія з нашими вихідчинами із старого помешкання і вхідчинами до нового скінчилася.

Моя жінка дуже раділа, що господиня позбулася меблів і за це ще доплатила десять долярів, а я був незміренно задоволений, що нарешті пропала УНРР-івська спадщина з вухналями і пастою до чищення паркетів. А на адресу тих бойсів, що зробили цю чисту роботу, я від часу до часу посилаю тихе, але щире спасибі. Нехай тільки ласкаво вибачать за коштовні пакунки.

ВІДЬМА

Це було в нашій славній Смілі. Хоч могло бути і в кожному іншому місті.

Вдова по лікареві Н. показала мені його записки, а там між іншим була описана така пригода:

Одного дня зайшов до мене цікавий пацієнт. Старший чоловік, літ на шістьдесят, або й трошки більше.

— Маю, пане докторе, таку біду, що навіть не знаю, як вам казати. Мені просто... соромно.

Я відразу подумав, що старий дістав якусь погану хворобу й соромиться за неї.

— Перед лікарем, — кажу, — нема ніякого сорому. Лікар має лікувати і більш нічого. Не його діло когось посуджувати. Наша етика цього не дозволяє. І ми не маємо в цьому жадного інтересу. Будьте спокійні і говоріть, як самому собі. Отже, яку біду маєте?

— Біда велика, пане докторе, але не думайте, що якась хвороба. Якби хвороба, то я б не соромився. А то ж таке, що хто його знає, як казати... — і старий замовчав, розвівши руками.

— А в чому ж річ? — зацікавився я.

— Насамперед прошу ласкаво вибачити. Я довго думав, чи звертатися до вас, чи ні, аж нарешті таки зважився. Річ у тому, пане докторе, що я маю семеро дочок. На жаль, не більше і не менше. Якраз сім. Ми гнали на хлопця, але Бог не дав. Самі дівки. Всі здорові і повиходили заміж, а залишилась одна середуша, Люба. Найкраща з усіх, скінчила гімназію і працює в канцелярії. Але не може вийти заміж...

— Чому?

Старий розвів руками...

— Має якусь фізичну хибу?

— Ніякої фізичної хиби не має. І на розум здорова. І взагалі все в найліпшій порядку. Тільки злі люди пустили про неї славу, що вона відьма!

— Яка дурниця!

— Дурниця, звичайно, але для бідної дівчини непереможна перешкода. Ви, мабуть, знаєте, що є таке повір'я: коли в родині сім дочок, то котрась із них конче відьма. Сталося на нещастя так, що жінка не могла більше родити, і ми лишилися при семи дочках.

— А чому якраз назвали відьмою оту найкращу?

— Мабуть тому, що найкраща. Думають, що сама собі оту красу робить: просто прикидається гарною, бо нечиста сила. Або я знаю, чому? Досить того, що парубки обминають її десятою вулицею. Ніхто не бере її до танцю, і вона, бідна, давно вже перестала ходити на забави. Живе, мов черниця.

І дівчата цураються її. Одно слово, біда і то неабияка. Ми з жінкою думаємо роками, як би тому лихові зарадити, але не приборали жадного способу. Єдина надія на вас, пане докторе.

— А чим же я можу тут допомогти? — здивувався я.

— Люди кажуть, що вона має хвоста. Деякі запевняють, що самі бачили. Взагалі кажучи, це не виключена річ, що людина може мати хвоста, бо всі ми, на жаль, походимо з малпи, а всі малпи ті прокляті хвости мають. То ж такий атавізм міг би проявитися і в моєї дочки. Чому ні? Це цілком природня річ. Але на щастя, ні одна з моїх дочок не має хвоста. Моя дружина навмисне пильнувала за цим і не бреше. В цьому я їй вірю, пане докторе.

— Добре, добре, але я ніяк не можу збагнути, що міг би я, яко лікар, зробити, щоб допомогти вам. Як ви собі цю поміч уявляєте?

— Огляньте її, пане докторе, і видайте посвідку, що вона ніякого хвоста не має. Прошу вас!

Я оторопів, почувши таке прохання.

— Пане добродію! — кажу, — я дуже добре розумію ваш батьківський біль і жаль за рідною дитиною і дуже вам співчуваю, але, яко лікар, я такого свідництва не можу видати. Я можу видати посвідку, що людина не має якоїсь хвороби, або має її, що вона має нащеплену віспу, що має такий чи такий тиск крові, що має загоєні рубці на легенях і т. д. і т. ін., але аж ніяк не можу написати, що вона не

має хвоста, чи слонячого хобота, чи зябрів, чи я знаю чого. Чоловіче добрий! Та мене б усі висміяли за таку посвідку, а уряд відразу відібрав би мені право на лікарську практику й примістив би мене до божевільного дому. А головна річ, моє свідoctво не дало б жадної користи бідній дівчині, бо кожний сказав би, що його видав ненормальний чоловік. Подумайте тільки.

Старий опутив голову, помовчав трохи, а потім обтер сльозу і сказав:

— То правда, пане докторе. Такого свідoctва не можна видати... Я сам казав це дружині. Але її сестра, Любина тітка, знайшла якогось жениха, якогось купця, а той купець каже, що він чоловік солідний, не якийсь вертипорох, і в кожній справі забезпечується документами. Люди, каже, балакають, що Люба відьма. Це, звичайно, ерунда, але документ ніколи не зашкодить. Пакажіть, каже, мені лікарську посвідку, що там все в порядку і ніякого хвоста немає. І все буде добре. Тож вибачте, пане докторе, і не дивуйтесь мені.

Старий попрощався і вийшов.

Доля бідної Люби засіла мені цвяхом у голову.

Пригадалась історія з Кеплером. Цей великий астроном, що досліджував закони руху планет довкола сонця і послуговувався виключно правилами елементарної геометрії, вірив в існування відьом. А це був геній, неповторний в історії людства. І вірив він у відьом навіть після того, як його рід-

ну матір мало-мало не спалили на вогнищі, думаючи, що вона відьма, а рідну тітку, мамину сестру, таки спалили! Правда, це було в кінці шістнадцятого, чи на початку сімнадцятого століття, коли в Європі ще дуже сильно бушувала епідемія всякого марновірства. Але двадцяте століття значно тверезіше. А тим часом...

За якийсь час мені вдалось побачити Любу. Справді відьма! Струнка, елегантна шатенка, з великими ясновірими очима. Усі риси обличчя — малюнок найкращого майстра. А голос — ніжні оксамити.

І ці дари природи стали її нещастям. Правду кажуть: не родися гарним, а родися щасливим. Однак, дівчина не виглядала сумною, як би то можна було сподіватись. Була жвава й життєрадісна, бодай так здавалося. Що було там у неї всередині, то не можу сказати.

І мені захотілось якось допомогти їй. Якось вернути їй те, що належиться кожній жінці, а особливо гарній. А їй належиться насамперед любов, поклони і ласка. Кожне інше трактування жінки — великий гріх і зневага всіх законів!

Я написав до свого приятеля листа, а в тому листі описав докладно всю справу, навіть написав за прохання Любиного батька оглянути дівчину і видати свідоцтво, що вона не має хвоста. Мій приятель давно збирався женитись, але не мав до дівчат щастя. Всюди діставав гарбуза, хоч не можна

було сказати, що був дуже поганий. До краси йому було далеко, але раз-у-раз женяться значно поганіші від нього і не раз беруть собі дуже гарних жінок.

Я описав йому Любу, як жінку, і висловив певність, що на цей раз він не дістане гарбуза, бо дівчина буде рада будь-за-кого вийти. Отже, нехай приїжджає.

На це дістав лист-експрес:

„Друже! Дорогий мій! Безмежно дякую за Любу! Завтра вранці виїжджаю скорим поїздом. А тим часом прошу припилувати, щоб, не дай Боже, хто не перебив справи і не вихопив її перед моїм носом, бо повішуся тобі на воротах. Я вже більше не перенесу катастрофи. Маю того по самі вуха. Дякую мільйон разів!”

— Любочко! Маєш жениха! — сказав я голосно, відчувши в серці раптовий приплив великої радості. Як приємно зробити комусь добро! Люба буде нарешті мати чоловіка, мій друг прекрасну жінку, а я гарну знайому, а головна річ — велике душевне задоволення.

Та, на жаль, мій приятель не приїхав...

У присланім пізніше листі стояли між іншим такі рядки:

„...Ти радив мені женитися з бідною Любою і тим показати всім, смілянським парубкам, які вони дурні. Але я хочу женитися без огляду на якихось там дурнів і без жадного бажання комусь і щось доказувати, а тим більше щось дурне, як наприклад,

те, що на світі нема відьом і що Люба не відьма. Кожен, хто старається такі речі доказувати, показує, що він сам дурень. Бо як можна в двадцятім столітті вдаватися в такі докази?! Ти цього не хотів робити, і я так само не маю охоти спускатися до рівня смілянських парубків. Нехай це зробить хтось інший. Тим самим, отже, я не можу прийняти твоєї милої пропозиції, а прошу знайти мені таку дівчину, де не треба було б нічого доказувати. Вибач, але світ ще не зійшов клином.

До цього додаю, що першою моєю думкою, по прочитанні твого листа, було негайно їхати до Сміли. Але перечитавши лист кілька разів, а потім передумавши справу розважно, я прийшов до висновку, що найліпше відкласти справу до ранку, бо „ранок розумніший від вечора”. Це добре знають усі статечні люди. І вранці я справді побачив, що це одруження було б дуже легковажною аферою...”

Знаючи свого приятеля, знаючи його безнастанну тугу за жінкою, я побачив, що він злякався відьми. А це був чоловік із університетською освітою.

Після цього я вже більше не пробував видавати заміж бідну Любу.

Аж настали большевики. До уряду, де працювала Люба, прислали комісара. Він відразу звернув увагу на Любу й кілька днів приглядався до неї. А потім покликав до кабінету, нібито в якійсь урядовій справі, і ніби мимохіть спитався, чи вона має чоловіка.

— Не маю, — відповіла Люба, усміхнувшись.

— Чому? Не маєте охоти виходити заміж?

— Маю, але ніхто не бере.

— Чому? — сильно здивувався комісар.

— Бо я відьма.

Комісар видивився на Любу...

— Не розумію... Що ви хочете цим сказати?

— Те, що сказала. Відьма, нечиста сила. Спитайтеся кого хочете, як мені не вірите. Я сідаю щоночі на мітлу і вилітаю через каглу і лечу на збори чортів, дідьків і всякої іншої нечистої сили. І можу зробити з кожною людиною, що сама захочу...

Але тут вона запнулась, і велика сльоза скотилась по її обличчі...

— Прощу вибачити за жарт, — доказала побачивши, як комісар розгублено дивився на неї. — Так кажуть люди. Вони переконані, що я відьма, і обминають мене.

І Люба оповіла комісарові про все.

— Ну, і дуракі ж еті хахли! — не стримався комісар, вислухавши Любине оповідання. Був дуже обурений і сказав Любі, щоб не журилася, що він знайде їй жениха „первий сорт”. Тепер, мовляв, большевицька влада, і вона в скорім часі викоренить геть із дурних голів усякі такі нісенітниці. І комісар виголосив при цьому палку промову про забобони взагалі і про релігію, як опіум народу, зокрема, назвавши їх підступними засобами, видуманими капіталістами для боротьби з комунізмом.

— Ну, і дураки ж еті хахли! — додав іще раз на кінці.

А за кілька днів жених „первий сорт” об’явився. Ним був сам комісар. Освідчився Любі. Після довгого і безнадійного дівування Люба не вагалася довго і дала згоду. Призначили день шлюбу. І Люба почала готуватись до весілля.

Та вона таки не мала щастя. Перед самим шлюбом жених несподівано зник... Казали, що большевицька влада довго шукала за ним, але не знайшла. І казали ще, що цю втечу завинила сама Люба, що причарувала большевика. Комісар, мовляв, „здрейфив” і, хоч дівчина йому дуже подобалась і він сам із обуренням відкидав байку про відьму, проте в останній момент напав на нього тяжкий сумнів і примусив утекти світ за очі. Чи так воно було, чи не так, годі сказати, бо комісар таки зник, і нікого було розпитатись.

Але бідна Люба мала велику неприємність і вже остаточно втратила надію на віддання. Правда, вона все ж таки мала велику перевагу над усіма своїми попередницями за часів Кеплера, бо ніхто не збирався палити її на вогнищі чи забивати осикового кола в її могилу, коли б вона вмерла іншим способом.

Стільки написано в записках лікаря.

А його вдова додала мені:

— А все ж таки трагедія бідної дівчини закінчилася щасливо. Знайшовся чоловік, що не злякав-

ся і взяв її. Він сказав:

„Я глибоко переконаний, що всі гарні дівчата відьми. І нехай ніхто не пробує дурити мене, що Люба не відьма! Безумовно відьма. Але над усіма іншими відьмами має ту велику перевагу, що гарна, мов образок, і серед мільйонів відьом стоїть на першому місці. Ліпшої жінки нема і не може бути!..

Кажуть, що оженившись, він інакше не називав Люби, як „моя відьмочка”, а в хвилинах найбільшого надхнення і захоплення — навіть „моя відьмуся”.

СТАРИЙ ДЕМКО

Старий Демко любить собі поговорити. Але будь із ким не говорить. Як нема з ким, то говорить сам до себе, а як побачить мене, то зо мною. Бо я, теж старий, люблю його слухати і ніколи не перечу, щоб не знати що говорив. Не так, як його невістка. Та відразу впадає йому в слово і все заперечує.

Якось Демко каже мені:

— Сміх та й годі! За мою невісточку можна кроніки писати. Має одного, як палець, хлопця і не знає, що з ним робити та як йому догодити. Дитині ледве п'ять років, а вона вже обкидає його книжками. А з того повна хата паперу. Бо хлопець, як хлопець: перегорнув книжку туди, перегорнув її сюди, там подивився на ліндшефт, там не подивився, а потім узяв і подер на шкамаття, — і по книжці! Давай, мамо, другу.

Я їй кажу: зачекай трохи, нехай дитина до розуму дійде. Та куди там! Ані не чує. А як і чує, то каже: нехай хлопець при звичається до книжки. Тут, каже, культура! Тут Америка, а не ваша Горобіївка.

Може воно і правда, думаю собі. І перестаю говорити. А мій син пропадає на обертаймах і вже давно нічого не говорить.

Отаке то... А я, чоловіче, не мав книжки в руках до десяти років! Та й мало коли бачив її. Хіба що в церкві. Батько не посилав мене до школи, бо мама боялася, щоб мене там не скалічили. Тільки, коли я вже дуже пустував, то батько бив мене і грозився, що відправить до школи. А я тої школи боявся, мов жид хреста, бо там немилосердно товкли. Товк учитель, а ще більше батюшка. Як, бувало, котрийсь із них показувався на селі, то діти розбігались, як курчата перед канею, і ховались по бур'янах.

Аж на десятім році я зробився до того вредний, що вже ніяка бійка не помагала. Тоді батько сильно розсердився і сказав: „По цього дуба мля!“ Узяв та й завів до школи. Розказав учителеві, що я за пташок, і дуже просив прибрати мене до рук і збити мені шихи. Учитель ухопив мене за вухо і поволік на саму середину школи і там поставив на коліна перед столом. Батько подякував і пішов, покинувши мене на призволяще, а я завив, як собака. Так почалося моє образование. Я розповідаю про це невістці, а вона каже: „Дичина!“

За пів року дав мені учитель книжку! І наказав берегти, як ока в голові. Мама пошила мені з гребінки торбину, і я ту книжку носив у торбині, а коли витягав, то руки мені тряслися від страху,

щоб, не дай Боже, не покалічити книжки. Ще й тепер мені робиться страшно, коли бачу, як мій унук рве книжки. Я їй це кажу, а вона: „Чула вже, чула. Сто разів!”

Аж одного разу занесла мене лиха година на став, на ковзанку. І то якраз на самий пролиз. Бо там лід угинався під ногами, як верета. Перебіг я той пролиз раз, перебіг я його другий раз, а за третім наворотом клятий лід не витримав і проломився. А я шубовсть у воду! Викупався з головою, а коли видряпався наверх, то вже торбини не було. Я скочив назад у воду. Кілька разів пішов нурка і Бог дав, що таки знайшов торбинку!

А коли я мокрий прителіпався додому, то батько відразу кинувся до торби. Дивиться, а в книжці хочби листочок сухий. І взявся за мене. Що я тоді дістав, то один Бог знає. Мама сушила книжку коло печі, а батько порався коло мене. Потім мама аж поза північ прасувала книжку, кожний листочок випрасувала, а потім узяли ту книжку в лещата і заправили під гніт, щоб прийшла до своєї міри. До ранку книжка була, як золото! І так само я: ні трясці, ні тетюхи, ні нежиті. Здоровий, якби допіру на світ народився. Нехай би так тепер, то відразу тягни на окописько.

Вранці батько ще раз обдивився книжку, ще раз випарив мене і вигнав до школи, наказавши обминати став десятою вулицею. А тим часом ге-монські діти успіли розказати вчителеві геть чис-

то все, і коли я дістався на місце, він схопив мене, як лис курку, і ще від себе показав, як треба шанувати книжки. З того часу я дуже шаную книжки і не можу дивитися, як мій унук їх рве на дрантя, і мені хочеться бити його, але боюся невістки.

Але ще ліпшим учителем був таки наш батюшка. Він учив нас закону Божого, але бив не кулаком і не квадратним правилом, як учитель, а плазом долоні, бо мав руки, як суховила, а як бувало ударить, то треба було кілька разів хавкнути, щоб дістати духу. Якби так потягнув кулаком, то амінь, уже б духу не дістав. Шкода і хавкати.

Ще ласка Божа, що батюшка приходив до школи тільки три рази на тиждень. І то більше спав за столом, ніж учив. Тоді нас, як би не було: сиділи так тихо, що можна було почути, як муха крилом щибєрне.

Коли входив до середини, то першим його словом було:

— На молитву, скати!

Ми молилися Богу, а крадькома приглядалися до батющиних очей: червоні, чи не червоні. Бо як червоні, то знак, що буде спати, а як ні, то буде наука і погром. Тоді дівчата полотніли і пускали сльози з очей, а хлопці переставали дюгатись. Батюшка під час науки набирався великої злості і на кінці загадував такі круті загадки, що й сам Соломон не розгадав би.

Одного разу, пригадую, вчили ми „Всемирний

потоп". Вода затопила всі ріки і озера, всі моря і окіяни, усі долини і гори, і геть чисто все, що було на світі. Було велике нещастя! А лиха година хотіла, щоб батюшка якраз потягнув мене на спитки. Я йому оповів, яке то нещастя було, і думав, що на тім кінець. А він вислухав мене, вислухав, а потім бере й питається:

— А скажи, скатіна, куди ділася вода від потопу?

Він не говорив „скотина”, а „скатіна”, бо був з руських. Казали, що служив колись за начальника тюрми, але дуже бив арештантів, то його викинули і висвятили на батюшку.

— Де ділася вода?! — кричить.

Я став, як дурний... Хотів пригадати, що за ту воду пише книжка, але з переляку забув і бовкнув:

— Стекла в річку!

За це відразу дістав по плечах замашну долоню і сів добувати духа.

— Де ділася вода? — накинувся батюшка на мого сусіду.

— Випарилася! — відповів той.

На мое щастя, дістав дві долоні.

Третій хлопець сказав:

— Всякла в землю.

І коли батюшка розмахнувся, він крикнув:

— Ні, ні! Риба випила. Риба!

За цю хитрість дістав три долоні.

Дальші діти були хитріші і нічого не казали, тільки мовчки підставляли спини і діставали свою законну пайку — по одній долоні. Хто мовчить, той двох навчить. Тільки Сяся Кміцінська, що сиділа в кожній групі по два або по три роки і ніколи не розуміла, про що мова, а на кожну батюшину загадку мала одну дуже мудру розгадку: „Так Бог дав“, і за це діставала завсіди тільки одну долоню, — на цей раз сказала те саме:

— Так Бог дав! — і наставила спину, але дістала не одну, але дві долоні. Таки ліпше було мовчати.

Батюшка перебив усю групу і таки не добився правди. Тоді він зайшов із іншого кінця:

— Що було після потопу?

Оглянув усю групу і знов накинувся на мене:

— Що було після потопу?

— Велике болото! — сказав я.

Дістав одну долоню.

Мій сусіда сказав: „Велике сухо!“ і дістав три долоні, бо дурніше не могло бути.

Далі пішли калабані і калюжі, за ними мряка, туман і всякі інші відміни погоди. Знов була перебита вся група, і аж на останній лавці, на самім кінці, знайшлася спасенна душа, що сказала правду:

— Райдуга!

— Атлічно! — зрадів батюшка і потягнув хлоп-

ця долонею, бо розмахнувся наперед. Хлопець від щастя показав нам язика.

— Так вот, хахли безмозглие! Господь-Бог зми-лосердився і післав райдугу, і вона випила всю воду!

І це була свята правда.

Після того ціла школа добре пам'ятала, де поді-лася вода від всемирного потопу. А якби так не ба-тюшка і не його долоні, то був би чоловік темний, як табака в розі. Кожне діло потребує свого майстра.

А моя невісточка каже, що якби так хтось уда-рив її дитину, то вона б йому очі видряпала і не по-дивилась би, чи піп, чи дяк. Бо вона ліпше знає, як треба вчити. Але скоро показалося, яке то ліпше. Бо вчора стала передо мною перелякана і каже:

— Наш Юрчик починає брехати!

— А скільки йому років? — питаюся, ніби не знаю.

— Іде шостий.

— Ну, то вже, кажу, давно пора. У таких літах ми брехали, як цигани. Він у тебе запізнився.

Невістка висміяла мене і сказала, що тепер куль-тура пішла вперед і так не буде, як колись. Я його, каже, відовчу.

— Будеш бити?

— О, каже, того ніхто не дочекає! То вас треба було бити, а я на свою дитину маю ліпші способи.

Пішла і взяла з полиці якусь читанку, посадила коло себе Юрчика і зачала йому читати. Прочитала, як одного разу ішов такий самий галабурдник, як

він, берегом і мав у руках ніжик. Раптом ніжик вирвався і впав у воду. Хлопець сів на березі і заплакав. А на тее впливає з води русалка із золотим ніжиком в руці і питає:

— Це твій ніжик?

Хлопець подивився і каже:

— Ні, не мій!

Тоді русалка впірнула і винесла срібний ніжик.

— А це твій?

— Ні, не мій.

А тоді вона впірнула ще раз і винесла правдивий ніжик.

— Оце, — каже хлопець, — мій! — і аж засміявся з радости.

— То на тобі, синку, всі три ножики, — сказала русалка: — бо ти, каже, не брехав, а говорив правду.

І подарувала йому всі три ножики.

— Бачиш, Юрчику, — каже невістка: — хто говорить правду, а не бреше, той у сто разів більше виграє.

Юрчик зморщив чоло, щось подумав-подумав, а потім бере та й каже:

— То є така риба, що вміє говорити?

— То не риба, — каже невістка, — то русалка.

Це така водяна дівчина.

— Живе у воді? — питає Юрчик.

— Так..

— Я хочу її бачити.

— Не можна.

— Чому? — дошпиртується малий.

Невісточка подивилася на мене жалібними очима.

— Чому не можна? — кричить хлопчина.

— Бо їх тепер нема.

— Чому нема?

Невістка подивилась на мене прошебним оком.

— Чому нема? — кричить нетерплячий хлопець.

— Та скажіть щось, тату! Обізвіться нарешті! —
накинулася на мене невістка.

— Та тут, доню, нема що казати, — кажу їй. —
Тут треба бити. Тільки не знати кого: чи хлопця,
чи його маму, чи того пана доктора, що склав таку
мудру читанку. Бо те ж таке видано, щоб русалками
і всякими брехнями вчити правди? То вже ліпше ку-
лаком і долонею! Як нас учили.

Отакий то старий Демко.

НЕРВИ

Мене не раз питаються, чому я в своїх писаннях зачіпаю людей. Чи не можна інакше? На це мушу сказати, що й сам добре не знаю. Це в мене ще змалку. Вже тоді я любив нападати на ближніх. Правда, брата, що був старший від мене на три роки, я не зачіпав. Не відважувався. А як часом відважився, то довго потім каюся. За те вся моя зачіпна енергія була скерована в сторону сестер — молодшої від мене на півтора роки і другої, старшої на стільки саме. Вони не вмiли боронитися, а як пробували, то ще більше запалювали мене. Тоді власне я переживав велике задоволення і розвивав усі свої бойові здібності.

Мама старалася відучити мене від того напасництва і казала мені, що сам Бог заповів: „Люби ближнього, як самого себе”. Але я, мабуть, і себе не любив, бо таки не було за що. Тоді вона біла мене. Головним чином кописткою. І то повище ліктя, де найбільше болить.

А не раз було й так, що не можучи дати собі ради зо мною, казала до батька:

— Чому щось не зробиш із цим хлопцем? Та ж бачиш, верх хаті знімає!

Тоді батько брався за мене. Бив обривком від волового налігача. Держав за руку і розмахувався, але мусів був крутитися разом зо мною, бо я старався втекти поза нього. То ж ми обидва кружляли. А потім батько йшов до великого образу в кутку, де була намальована Свята Покрова, а під нею стояв косинець, трикутний столик. А на тому косинці були божественні книжки: Біблія, Чеснослов, Акафісти і Ксантир. А крім того був там ще старий буквар без початку. Із того букваря ще сам батько вчився письма, коли ходив до дяка. Буквар, кажу, був без початку і починався страшним словом „буки-аз-ба”. Батько брав того букваря, клав його на стіл, притягав мене за вухо ближче і казав:

— Замість робити в хаті збитки й напастувати інших, будеш учитися.

І прикладав до букваря палець і водив ним від слова до слова, а сам проказував:

Буки-аз-ба, віди-аз-ва, глаголь-аз-га, добро-аз-да... і так до кінця.

Я мусів був, ковтаючи сльози, повторювати за ним: буки-аз-ба, віди-аз-ва, і так далі.

А тепер скажи сам!

— Буки-аз-ба, віди-аз-ва... — а далі ані руші!

Батько бив мене налігачем, знову читав сам, а я за ним повторював, і знов казав читати самому. Виходило те саме, що першого разу, і знов налі-

гач. І так повторювалось кілька разів, аж поки мама не вмішувалась до діла. Виривала мене з батьківських рук, притуляла до грудей, і тоді ми плакали обидвоє.

А батько казав:

— Відколи світ світом, то ще такого дурного хлопця не було, як цей. І де воно таке виродилося? А на збитки перший сорт!

Коли мені минуло вісім років, мене дали до школи. Ідучи туди, я мав великий страх і по дорозі безнастанно шептав собі: буки-аз-ба, віди-аз-ва, а далі ані руш! І я був певен, що іду на великі муки. Казали, що вчитель б'є не налигачем, а квадратним правилом, а як дуже розсердиться, то підносить за чуприну догори й кидає на землю. Згадавши за це, я знову почав повторювати: буки-аз-ба, віди-аз-ва, але далі ані руш!

Та якось Бог дав, що першого дня не били. Мабуть, тому, що прийшов новий учитель і ще не оговтався, а старого вчителя не було, кудись забрали. Другого дня так само ніхто не бив. А замість того вчитель показав нам квадратний кусник паперу, твердого, як дошка, а на тому папері була намальована якась буква. Вже не пам'ятаю, котра саме. Учитель назвав ту букву і казав нам співати її. Ми всі співали і були з того дуже веселі. Про бійку ніхто якось не згадував. На третій день учитель показав нам, як ту букву писати, і ми її писали на дощечках із грифелю. Як хто не добре писав, то

він не бив, а тільки стирав і показував, як треба писати. На четвертий день прийшла ще якась буква, а потім ще, а ще потім ми ті букви зганяли до купи. І виходило нам „баба”, „мама”, „бамбам”, чи щось інше, і ми були дуже втішені і самі собі робили всякі чудернацькі слова! А бити ніхто не бив. За два тижні я вже міг був прочитати кожне слово в книжці, що дав учитель. А ще трохи пізніше я вкрав у сестри, що ходила до третьої групи, її книжку і потайки вивчив напам'ять вірш „Москва”. Ще досі пам'ятаю його:

„Город чудний, город древній,
Ти вмести́л в свої конци
І посади, і деревні,
І палати, і дворци”.

І так далі.

Та коли я похвалився перед сестрою і почав деклямувати їй цей вірш, вона наробила страшного репету. Розкричалася і аж розплакалася і поскаржилася мамі, що я заліз до її книжки і навчився з неї вірша. Мама сказала, що нехай уже на цім станеться, але не била. Навіть навпаки, погладила мене по голові, а трохи згодом сказала, щоб я проказав їй того вірша. І з радістю вислухала мене. А коли побачила сусідку, то сказала їй, що я вже вмію „Москву”. З того часу сусідка зеленіла на виду, коли, бувало, побачить мене. А це підпалювало мою напасницьку натуру, і я вилазив на ворота і голосно-голосно деклямував „Город чудний, город древній”.

У ті часи було дуже важко за книжку. А охота до читання була в мене, як на гріх, величезна. Власне до самого процесу читання, до механіки його. Таким читанням захоплювався знаний із „Мертвих Душ” Гоголя слуга Чічікова — Петрушка. І тому нехай ніхто з читачів „Мертвих Душ” не думає, що це була видумка. Ні, це була свята правда, взята з дійсного життя. Але в мене ця охота до механіки читання була надмірна. Все, що я бачив надрукованим, чи написаним, я мусів був перечитати. Переходячи через місто, я перечитував усі вівіски на жидівських крамницях, а як знайшов де-небудь шматок надрукованого паперу, то конче перечитав його. А вдома батько мусів був заховати до скрині Біблію і всі книги, бо я не їв, не пив, а все читав.

Аж нарешті дійшло до того, що батьки перелякались. Про щось довго радились, а потім мама повела мене до лікаря, до старого Коханського, царство йому небесне.

— А що тому хлопцеві бракує? — спитався лікар.

Мама показала пальцем на голову.

— Всі діти, як діти, пане докторе, а це якась відміна. З того часу, як навчили його на біду в школі читати, то читає все, що де побачить. Чи треба, чи не треба. Щось йому в голові перекрутилося, — і мама оповіла, що могла.

Вислухавши мамині скарги, старий Коханський підкликав мене до стола, взяв якусь книжку і сказав прочитати один рядок. Я прочитав. Тоді ще один рядок. Я знов прочитав. А тоді Коханський погладив мене по голові, поцілував у чоло, а мамі сказав:

— Не йому перекрутилось, а тобі! З Богом, Парасю!

Мама була щаслива і вже більше не боялася за мій розум.

Але по дорозі додому обміркувалася і зайшла зо мною до Майорка, цирульника. Хоч це дуже давно було, але того Майорка бачу перед собою, мов живого. Він мав чорну, як кагла, бороду, а кожний волосок у ній був на кінці закручений. Майорка кликали до нас кожного разу тоді, як у когось у нас боліло горло. Прийшовши до нас, Майорко дивився в горло, а потім виламував із віника прутик, намотував на кінець вату, вмочував у щось пекуче, що мав у пляшечці, казав тягнути „а”, швидко запищав прутик у рот і там крутив ним. При цьому нам вилазили очі від страху і від болю. Після цієї операції кожний видужував, але прутика і Майорка ми боялись неказано.

Вислухавши маму, Майорко пильно обдивився мене і сказав, що я дістав нерви, і тому треба зо мною легко обходитись, тоді все буде добре. Це тепер нова хвороба. Сідає на розум. Нічого не болить, але добра нема. Потім Майорко підійшов

до шафи, налив до пляшечки якогось темнуватого течива і дав мамі.

— Як буде хлопець норовитися, то налейте в келішок води, накапайте п'ять крапель і дайте нехай вип'є. Це овер'янові краплі.

Мама заплатила, і ми пішли.

— Оце доктор, то доктор. А той „З Богом, Парасю”!

Ще того самого дня я дістав нерви і набив сестру. Не пам'ятаю вже котру, старшу, чи молодшу. Але мама мене не била, тільки налила до келішка води, капнула туди п'ять крапель і дала мені випити. А сестрі сказала, щоб тікала від мене, бо я маю нерви. Тоді і я переконався, що Майорко добрий доктор.

І коли я тепер бачу, що хтось із моїх ближніх робить щось таке, що мені не подобається, або й нічого не робить, то я дістаю нерви, п'ю овер'янові краплі і заспокоююся. А потім сідаю і пишу якусь напасть.

У КОЛГОСПІ

На секретного сотрудника Онохрея Парганя аж прикро дивитися, такий він таранкуватий. Дівчата кажуть, що на його обличчі чорти арихметику рішали. То ж не дивниця, що він дуже лихий на жіноче покоління. А оце став докучати свинарці Катерині Фурштеїсі. І тут не мав щастя. Раз тому, що таранкуватий, а за друге, Катерина має чоловіка й не потребує інших. А головна річ, не любить сексотів наперехід.

Діставши остаточно облизня, Онохрей Паргань дуже роззлостився, сів і написав донесення. А в тому донесенні стояла така напасть на бідну Катерину:

„У нашому колгоспі „Радість комунізму”, в поросячій ланці свинячої бригади імени Лазара Кагановича завелися великі неполадки й такі саботажі, що зводять на нівець шосту п'ятилітку. Свинарка Катерина Фурштей так занедбала довірене їй поросяче поголів'я, що скоро залишаться з нього самі костомашки. Не дає малятам ні їсти, ні пити, а замість того частує їх такими пореклами, як Сталінське насіння, Хрущівські накоренки, Лазарівська хазерина, і жалує, що нема на них холери, джуми, ні карі небесної. А свиноматок іначе не називає, як

шльондри, паплюги, непотребниці і обсипає їх такими контрреволюційними прикладками, що аж ворони жахаються і розлітаються геть.

То ж не дивниця, що в свинячих кучах завелося непролазне болото, а свиняче поголів'я нидіє, паршивіє і вже ледве ноги волочить. День і ніч чути з куч вищання і кругінькання, бо не тільки того, що те нещасне поголів'я голодне, а ще його обсіла незліченна нужа. Свині труться, об що тільки можуть, Обшмугляли всі одвірки, всі стіни, всі стовпи, а коли їх випускають надвір, то з цілого світу злітаються ворони, сідають на свиноматок і викльовують із них вошей. Та коли ж би то були воші, а то ж просто капущі! Кожна воша важить не менше грама. Так їх порозплоджувала ота негідниця Катерина Фурштей. І так їм догоджає. Воші ростуть, як на дріжджах. І свиняче м'ясо їсть не советська влада, а мерзенна нужа. А крім того, коло куч завелася така блішня, що земля не земля, а чорноземля: усе вкрито блохами. Куди не ступиш, то станеш чорним, мов гарап, від ніг до голови. А такі тверді, як залізна циндра: ні в пучках не скручуються, ані під нігтем не тріскають.

Недавно приїздив до нас свинячий інструктор і вчив, як треба по-советському плекати свиней і організувати свинячі соц-змагання. А та пащекувата свинарка Катерина Фурштей сміялася з нього і казала:

— Коли вже, каже, жиди вчать нас, як коло

свиней ходити, то нехай його, каже, дідько забере з таким господарством і з таким проклятим життям!

Але та сама злокачественная свинарка Катерина Фурштей має і на власнім господарстві свиноматку і поросят. Тільки не називає її свиноматкою, бо вона велика буржуазна націоналістка, а каже просто льоха, а то й льошка. І треба бачити, як та свиноматка й поросята виглядають. Просто буржуї! Льоха така чиста, що аж блищиться. Можна її облизати. Походжає по подвір'ї, блаженно порошокуює й рие собі землю. А рие землю тільки тому, що має рило. Зовсім не тому, що може голодна й шукає хробаків чи корінців. На хробаків вона плює! Бо свинарка Катерина догоджає їй, чим тільки може — і найдками, і напитками та щодня хорошить її, мие, обтирає, наче графиню Потоцьку. А як промовляє до неї! Куця моя любя, куця моя мила, куця моя єдиноличная! А потім гладить її, ласкає, шкрябає попід горлянку, попід живіт, позавуш, аж клята свиноматка прилягає до землі і, порошокуючи, обертається то на той бік, то на цей.

А кожне порося — то не порося, а букаток срібла, аж блищиться. І кожне має своє наймення. Одно називається Пупсик, друге Куцько, третє Трибушончик, бо має закарлючений хвостик, четверте Клапавушко, п'яте Кругінькало, і так аж до десяти. Кожному пришила якийсь фашистівський лозунг. Останнє називається Мізинчиком, бо найменше.

Але воно мається найліпше. Катерина Фурштей носить його на руках, притискає до грудей, цілує, мов дитину, а ще поверх програми напуває молочком.

За такі буржуазно-націоналістичні замашки свинарка Катерина Фурштей повинна бути покарана по всій строгості пролетарського правосуддя, щоб другі свинарки на неї не здивились, а щоб добре доглядали свинячого поголів'я та дбали про якнайбільше постачання свинини для нашої Советської Влади.

Хай живе комунізм?

Громадянин Онохрей Паргань.”

ЗМІСТ

Лиса	5
Амазонка	24
Будка	49
Терентій Трохимович Тарадайка	89
Під копитом монгольського коня	126
Барон	170
Бровко	204
Ходім на город	231
Светер	260
Реваґа	284
Благословення Боже	308
Савка Булавка	326
Скільки коштує поезія	343
Перевозини	354
Відьма	367
Старий Демко	377
Нерви	386
У колгоспі	393

